

SZOMBATHELY – SAVARIA –

REND. TANÁCSU VÁROS

MONOGRAPHIAJA.

IRTA:

DR. KUNC ADOLF,

prémontréi kanonok, a szombathelyi főgymnasium igazgatója
és a Ferenc-Józsefrend lovagja, a magyar orvosok és természet-
vizsgálók XXI. nagygyűlésének titkára.

KIADJA:

a kebelében tartott XXI. nagygyűlés emlékére

Szombathely város.

Szombathely,

Bertalanffy József könyvnyomdája.

—
1880.

Előszó.

zombathely város ezen Monographiájának megírására okot adott azon szerencsés esemény, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók a XXI-ik nagygyűlés helyül városunkat jelölték ki, engedve a város által már régebben hozzájuk intézett szíves meghívásnak. A város képviselő testületének megtisztelő felhívása folytán igénytelenségemnek jutott a szerencse, hogy azon városnak rövid történelmi vázlatát és jelen életét leírjam, melyet mint gyermek már megszerettem, s melyet mint férfiú polgárainak minden nemes és jóért tettekben nyilvánuló lelkesedéseért becsülni tanultam.

Hogy Szombathely lakóinak lelkesedése az elhangzó szavakkal nem ér véget, mutatják azon alkotások, melyeket e kis város nem annyira a közvagyon erejével, mint inkább az egyesek folytonos áldozatkészségével létesített. Érezte a jó utcai világítás szükségét, összeálltak polgárai, és létrehozták

a gázrészvény-társulatot, mely csekély jövedelmezés mellett jó gázt állít elő a város számára. Az új városházzal tanácskozásai számára a célnak megfelelő és a kor műizlését kielégítő palotát emelt magának. Hogy a színművészet számára állandó helyet biztosítson, kész volt a képviselő testület, készek voltak egyesek jelentékeny áldozatot hozni, s felemelkedett Thália temploma oly diszszel, hogy arra, mint nemzeti nyelvünk csarnokára, büszkén tekinthet a város minden lakója. A megye árvaházat emelt az elhagyott kisdedek számára; Szombathely lakói itt sem maradtak el, s meghozta mindenki a jótékonyság oltárára áldozatát. Megérté e város korunk jelszavát, hogy egyesülésben rejlik az erő, és az egyletek azok, melyek társadalmi úton nagy célok elérésére hivatottak. Virágzóknak találjuk városunkban a jótékonyság és a közművelődés egyleteit, melyekben a lakósok a meghozott anyagi áldozaton kívül szellemi tevékenységekkel is élénk részt vesznek.

A képviseleti közgyűlés 1879 október 16-án tartott ülésének jegyzőkönyve a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlése és a Monographia elkészítésére vonatkozólag a következőket tartalmazza: „Olvastatott Dr. Kovács József urnak, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XX-ik nagygyűlése elnökének a Budapesten f. é. szeptember 2-ikán megtartott vándorgyűlés határozata folytán küldött azon értesítése, mely szerint a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók a jövő XXI-ik nagygyűlés helyéül egyhangulag Szombathely várost választák.

A felolvasott értesítés általános eljenzéssel és örömmel fogadtatván, a képviselő testület ezen szíves megtiszteltetés feletti örömének jegyzőkönyvileg leendő kifejezését elhatározta.

Továbbá elhatározta, hogy a megtartandó nagygyűlésre Szombathely város Monographiája elkészítették, melynek megírására Dr. Kunc Adolf képviselő és főgymnasiumi igazgató

a közgyűlés színén felkérte, annak megírására minden díj nélkül vállalkozott. A Monographia kiállítási költségei a képviselő testület által egyhangulag megszavaztattak.

A megérkezendő magyar orvosok és természetvizsgálók fogadtatása, elszállásolása és egyéb intézkedések foganatosítása tekintetéből a képviselő testület tagjai közül végrehajtó bizottság alakittatik, s annak elnökeül Dr. Szabó Imre megyés püspök, titkárául: Dr. Kunc Adolf igazgató, a bizottság tagjaiul: Dr. Alexy Emil, Bárdossy István, Balogh Gyula, Bertalanffy József, Bossányi József, Czupy János, Deutsch I. M., Eredics Ferenc, Feldmann Tivadar, Grimm Károly, Dr. Gyöngyösi Vilmos, Gyuk Sándor, Haiden Imre, Hettyey József, Horváth János, Jünker Gusztáv, Koller Károly, Dr. Kronecker József, Lakkenbacher Fülöp, Lakner Ambró, ifj. Lankovics József, Mayer József, Dr. Markovics Gyula, Markovics József, Németh Imre, Reitermayer József, Schuster Gyula, Dr.

Schwarcz Samu, Dr. Szabadfy János és Zimmermann Károly urak választattak meg.

A képviselő testület által megválasztott végrehajtó bizottság alakulási gyűlésén négy albizottságra oszlott, u. m. az elszálasoló, elfogadó és ünnepélyrendező, kirándulásokat szervező és városdisztítő bizottságokra. Az albizottságok elnökeiül: Lakner Ambró, eltávoztával Bertalanffy József, továbbá Eredics Ferenc, Haiden Imre és Gyuk Sándor urak választattak meg.

A Monographia elkészítésére forrásokul szolgáltak: Schoenvisner és Lazius művei, Ammianus Marcellinus, Dio Cassius és a Codex Theodosianus, melyeket a m. kir. egyetemi könyvtár igazgatósága volt szíves használatra megküldeni, továbbá: Salagius, Eszterházy Miklós Magyarország nádora, Chernel Kálmán Kőszeg jelene és multja, Thaly Kálmán dunántúli hadjárat 1707-ben, Dr. Schenzl Magnetische Ortsbestimmungen, és a vasmegyei régészeti egylet évi jelentései,

*végül a megyei és városi levéltár okmányai és jegyzőkönyvei,
és a városi egyletek és intézetek elnökeinek szíves közlései.*

*A leírásban csak magyarul közölt városi szabadalomlevelek
és egyéb okmányok eredetileg mind latinnyelven vannak kiállítva.*

*Egyes adatok szíves közléseért kedves kötelességemnek
tartom köszönetemet nyilvánítani Czédler Imre törvényszéki
elnök, Dr. Nagy János székesegyházi kanonok, Horváth
István püspöki titkár uraknak, és Inkey Béla urnak, ki
Dr. Hoffmann Károly m. kir. főgeolognak 1874-ben eszközölt
fölvételei alapján a szombathelyi vidék geológiai adatait velem
közölni szíves volt, továbbá a városi egyletek és intézetek
elnökeinek, Balogh Gyula szerkesztő, Rezsőfy György és
Lakner Ambró főgymnasiumi tanár uraknak, kik az adatok
összegyűjtésében segédkezni szívesek voltak.*

Szombathely, 1880. jul. 25.

KUNC ADOLF.

Tárgymutató.

I.

A város hely- és földrajzi ismertetése és természeti viszonyai.

1. Szombathely területe és határai.
2. Neve.
3. Földrajzi fekvés, folyók, erdők.
4. A város éghajlata, meteorológiai és földdelejtességi viszonyai.
5. A terület geológiai képződése.
6. A városi terület Faunája és Flórája.

II.

A város története és helyhatósági élete.

1. A város története a Magyarok bejövételéig.
2. A város története a Magyarok bejövételétől a jelen korig, szabadalmai és kormányzata.
3. A város biráinak, polgármestereinek és jegyzőinek névsora.

4. A legrégebb városi jegyzőkönyvekben szereplő családok nevei.
5. Nevezetesebb régészeti leletek.
6. A város kebelében székelő kir. és megyei hivatalok.
7. A város nemzetiségi, népességi és egyéb statisztikai viszonyai.

III.

Vallási és egyházi állapotok.

1. Római kath. püspökség.
2. Vasvár-szombathelyi káptalan.
3. Római kath. plébánia.
4. A szt.-Ferenczrend.
5. A szt.-Domonkosrend.
6. Prémontréi kanonokrend.
7. Ágostai hitvallásu lelkészség.
8. A congressusi szabályzat szerint való izr. hitközség.
9. Az orthodox izr. hitközség.
10. A népesség száma vallás szerint.

IV.

Közművelődési állapotok.

1. Róm. kath. theologiai intézet.
2. Kir. kath. főgymnasium.
3. Városi, püspöki és izraelita elemi tanodák.
4. Polgári leányiskola.
5. Magántanintézetek.
6. Iparosképző egyesület.
7. Keresztényjellegű ovodaegyesület.
8. Izraelita gyermekkert.
9. Köz- és magánkönyvtárak.

10. Nyomdák.
11. Hirlapirodalom.
12. Társaskör és a város társasélete.
13. Vas megyei régészeti egyesület.
14. Vas megyei gazdasági egyesület.
15. Tornaegyesület.
16. Önkéntes tűzoltóegyesület.
17. Dalegyesület.
18. Jótékony nőegyesület.
19. Osztrák-Magyar hivatalnokegyesület.
20. Vereskeresztgyeget.
21. Emberbarátgyeget.
22. Polgári gyámolda.
23. Megyei árvaház.
24. Színház és színészet.
25. Ruházati és lakási viszonyok. Munkabérek.
26. A lakosság jellemzése, közérkölcshelyi állapotok.
27. A városban született irodalmi, vagy közpályán szereplő egyének.
28. Nevezetesebb épületek leírása.

V.

Pénzforgalmi intézetek, gazdaság, kereskedés, ipar.

1. Szombathelyi takarékpénztár.
2. Szombathelyi általános takarékpénztár, segélyegyesület és zálogintézet.
3. Ipar és kereskedelmi bank.
4. Gázvilágítási részvénytársaság.
5. A város gazdasági viszonyai, a földterületnek művelési ágak szerint való kihasználása.

6. Pósta és távirda.
 7. A város vasuti vonalai és forgalma.
 8. A városi adóösszegek és azok különféle címei.
 9. Gyárak: vasuti gépgyár, gazdasági gépgyár, gyufagyár, butorgyár, irhagyár.
 10. Gőz- és vízmalmok.
 11. Városi fürdők, fürdőrésztársaság.
 12. Bejegyzett iparos és kereskedelmi cégek. Iparos-egyletek.
 13. Heti és országos vásárok.
- Zárszavak.

I.

A város hely- és földrajzi ismertetése és természeti viszonyai.

1. Szombathely területe és határai.

A város és határának területe 6021 holdat és 391 négyszög ölet foglal el. A határ kiterjedése kelet és nyugoti irányban megnyuló, míg éjszakkdéli irányban csekély szélességű, úgy hogy déli határa majdnem a város területével végződik. A nyugoti határból déli terjedéssel nyulik ki a város harasztjának nevezett erdő, melyet az egybefüggő területtel csakis egy keskeny ut köt össze.

A városi terület nyolc szomszéd községgel határos. Határolják éjszakról: Olad, Kámon, Herény, Söpte és Zanath; keletről: Zanath; délről: Vép, Szőlős, Uj-Perint; nyugotról: Nárai és Olad.

2. *A város neve.*

Szombathely, Steinamanger, Savaria. A magyar elnevezés még az Árpádházi királyok idejében valószínűleg onnét származott, hogy a hét napjai közül a szombat birt a városra nézve különös jelentőséggel, a mennyiben vásárjai, nem mint a legtöbb helyen vásárnap, hanem szombaton tartattak, s onnét a város Szombathelynek mondatott. A német elnevezés, melyet már Miksa császár és II. Ulászló magyar király közt 1491-ben kötött egyességben is előfordulónak találunk, szintén nagyon régi. Ezen elnevezés a sikon, vagy mezőn Anger kőből épített régi várától származhatott, mert a németben a stein szó rendesen a várak jelölésénél szokott előfordulni. De származhatott a nyolczadik század végén Nagy Károly vezetése alatt itt elvonuló Frankoktól is, kik a sikon elterülő és a Rómaiak idejéből származó épület és oszloptöredékeket Stein am Anger elnevezéssel jelölték meg.

A város legrégebb neve a latinos megnevezés Savaria, melyből a v-nek kimondandó görög b hibás kiejtése folytán származott Sabaria. Hogy a Rómaiak ezen coloniákat nem Sabaria, hanem Savariának nevezték, kétségtelen mindazon fölíratos kövekből, melyek itt találtattak, s a melyeken, ha a város neve előfordul, az vagy rövidítve Sav., vagy Savar., vagy egészen kiírva Savaria névvel jelöltetik.

A Rómaiak ezen megnevezése pedig vagy felső Pannoniának őslakóitól a Savaroktól, vagy pedig a Savarnak nevezett azon folyóktól származott, melyek Szombathely körül folynak el, és ömlenek a Rábába. Ezen utóbbi állítás mellett látszik bizonyítani azon körülmény is, hogy a Szombathelyen keresztül folyó Gyöngyössel Lékánál egyesülő és Ausztriából jövő patak még jelenleg is Zebernek neveztetik, a mi igen könnyen a Savar, vagy Sever szavak megrontásából származhatott.

3. *Földrajzi fekvés, folyók, erdők.*

Szombathely Magyarország dunántuli részében, Vas-megyében fekszik. Vas megye székhelye, különben rendezett tanácsu város és külön katonasorozási kerület. Földrajzi helyzete: $47^{\circ} 14'$ északi szélesség, és $34^{\circ} 17'$ nyugoti hosszúság; a tenger színe fölötti emelkedése: 223·3 meter.

A város határát éjszak-déli irányban átszelik, és a várost a keleti és nyugoti oldalon határolják, a Gyöngyös és a Perint folyók, melyek utóbbija a szántóföldeket megtermékenyítő tavaszi kiöntései folytán a régebb időben Aranyos vizének neveztetett.

A Perint folyó az oladi és kámoni határ közt jön a városi határba, itt felveszi a bucsui, vagy oladi patakot, s a várost nyugoti részén hasítja, elválasztva a város belsejétől Ó-Perint községnek egy részét, mely nemcsak a város mellett fekvő helység, hanem, minthogy minden oldalról városi házak által környeztetik, elmondhatjuk, hogy a városban épített falu. S így az összeépített községek egyesítését kimondó s meghozandó kétsoros törvénynek nagy kérdőjele. A Perint vize az uj-perinti és szőlősi déli határok közelében a városi határt ismét elhagyja.

A város nyugoti részén terjednek el a csekély emelkedésű szombathelyi hegyek, ezek emelkedése a még inkább nyugotra fekvő városi erdőkkel, s az ezeket követő oladi határral fensikká szélesedik ki.

A hegyek három főrésze oszlanak: a déli határnál lassu emelkedéssel kezdődő hegyek egész a nárai utig alsóhegynek neveztetnek; innét az ördöggátnak mondott vizmosás utig terjed a középhegy, vagy a régebb megnevezés szerint szőlőhegy; ettől az Olad helységig terjedő s itt nyugoti irányt felvevő hegy felsőhegynek mondatik.

A szombathelyi határ szőlők mögötti része néhány évtized előtt mind erdő volt, most azonban már legnagyobb

része kiirtatott, és szántóföldnek használtatik. A nyugoti határon meg van még a városi és hegybeli erdő, továbbá a nyugoti határ déli kinyulását képező bagodfai és pusztafai erdő, és az ugynevezett haraszt.

A Gyöngyös folyó éjszakon a kámoni határon át jő a szombathelyi határba, és a Vízköz és Tószernek nevezett mezők közt éri a várost, melynek keleti részén foly el, s elválasztja a várostól szt.-Márton községét. A Gyöngyös a város határán át folyva hét malmot hajt, melyek közül kettő, mint műmalom, gőzerőre is be van rendezve. A Gyöngyös folyó a várost a déli oldalon, a Batthyány-liget mellett hagyja el, s megy át a szőlősi határba.

Sz.-Márton községen tul, ismét szombathelyi határon van a szabadalmazott déli és a magyar nyugoti vasutak egyesített indóháza, és a nyugoti vasut gépgyára; ettől keletre terjed el a szombathelyi szántóföldek legkiterjedtebb része: a Nagymező.

Szombathely a mult század közepéig fallal kerített s öt kapuval bíró város volt. Kapui voltak: a Gyöngyösutcai, a Fölutcai (mostani Kőszegutca), a Forróutcai, a Nagy- és Kiskarutcai kapuk. A város zárt területén volt továbbá a külön körfallal és sánccal megerősített vára a győri püspököknek. A város falai és kapui a mult század utolsó tizedeiben, a romlásnak indult vár pedig a mult század végén hordattak szét.

A város jelenleg nyílt, és minden oldalról kellemes, habár legtöbbnyire csak természetes séta utak által, környeztetik; bir a szabadban fekvő több szórakozási és nyári mulatóhelylyel, melyek közül a hegyben fekvő jégpince meglepően szép kilátást nyújt. A város cimere, mely az 1734-ik évből származó polgári könyv kezdőlapján lerajzolva találtatik, a Gyöngyöskapu a fal egyrészével és a kapu fölött álló kis toronnyal, a torony egyik oldalán egy csillag, a másikon a félhold áll. Ezen cimer van

alkalmazva a város által kiállított régi pergamen okmányokon mint függő pecsét, így a megyei levéltárban őrzött s a 17-ik században kiállított megyei házvételi okmányon. Ezen cimer foglaltatik a jelenlegi városi pecséteken is.

A már említett s a mult századból való polgári könyvben a lerajzolt városi cimer után a következő bekezdésű hosszabb latin hatméretű versezet foglaltatik:

Stella mihi pietas, Coelo Regique probata
Prisca fides Luna est, venerans constanter utrumque
Et mea stat Turris nullis Subversa procellis
Persistens immota Deo, Regique fidelis
Rebus in adversis Constans ego Savara Tellus. st.

(A csillag az én kegyelemem, a hold az Ég és Király előtt igazolt ősi hűségem, tisztelve mindkettőt állhatatosan fenáll a tornyom, s nem pusztíták el viharok, megmaradok a balsorsban rendületlen hűséggel Isten s a Király iránt. Szilárd vagyok én Savarföld.)

4. *A város éghajlata, meteorologiai és földdelejeességi viszonyai.*

A város egészséges, inkább száraz mint nedves, s a szelekben gazdag éghajlattal bir. Uralkodó szelei az éjszaki, északnyugoti és a délnyugoti; hét évi számítás középleti eredményeül nyerünk az éjszaki szélre 31 százalékot, az északnyugoti és délnyugoti szelek mindegyikére 17 százalékot.

A tavasz beálltával, marcius és aprilis hónapokban szokott rendszeren a styriai havasok hatása alatt a délnyugoti szél uralkodni, mely igen gyakran nagyobb hőmérsék alászállást is eszközöl. April végén és májusban a hideg éjszaki szelek uralkodnak itt is, valamint egész Magyarországon, melyek az Orosz földről jövő tavaszi áramok képviselői, s igen gyakran a növényzet megfagyását eredményezik.

Az északnyugoti szél az ausztriai havasok behatása alatt uralja Szombathely vidékét, s a hirtelen jövő nyári viharok s lecsapódásoknak a legtöbb esetben okozója. Az ausztriai hegyek ezen hatását már a régi idő óta megfigyelve hagyományosan azt tartják a gazdák, hogy Szombathelyre az eső csak a rohonci lyukból, északnyugoti oldal, jöhet.

A város tiszta és egészséges légkörét leginkább uralkodó szeleinek köszönheti, mert a temető, a kórházak és a felállított gyárak egyike sem esik a város és az uralkodó szél iránya közé. S így az ezekből esetleg a légbe jutó csirmagvak, vagy egyéb kóroanyagok nem vitetnek azonnal a városra, hanem mezők és erdők fölé jutván a légkör ottani gazdagabb ozon tartalma által felbontatnak, s kártékony hatásukat veszítik.

A mit azonban eddig a véletlen eszközölt Szombathely javára, azt a nevezett helyek elosztása, vagy felállításában a tapasztalati tudományok által adott utmutatás

alapján jövőre a város intéző köreinek öntudatosan kell eszközölniök.

A következő táblák 1865, illetőleg 1876-tól eszközölt észlelések alapján a hőmérséki eloszlást, a légnyomás változásait, a viszonyos nedvességet, a csapadékos napokat és a csapadék mennyiségét, végül a szelek százalékait havi, évi, és egyesített középletekben mutatják. A meghatározások celsiusi hőfok és miliméterekben eszközöltettek.

A hőmérsék havi és évi közép-

	jan.	febr.	mar.	april	máj.	jun.	jul.	aug.
1865	-0°18	-2°16	1°20	10°57	15°26	14°85	19°63	16°47
1866	0°75	3°87	5°71	10°52	11°31	17°59	17°12	14°21
1867	-0°38	4°43	4°01	9°62	12°76	15°31	15°79	17°09
1868	-1°08	2°87	3°69	7°76	15°17	16°46	16°21	16°37
1876	-6° 0	-0° 9	5° 6	12° 2	10° 7	18° 8	19° 8	19° 7
1877	2° 1	2° 5	3° 3	8° 9	12° 6	19° 7	20° 4	21° 9
1878	-2° 9	2° 1	4° 0	10° 1	15° 0	17° 9	18° 9	19° 6
1879	-2° 1	2° 3	3° 9	9° 5	12° 6	19° 7	17° 6	19° 7
Közép	-1°27	+1°63	3°92	9°89	13°17	17°54	18°15	18°16

A légnyomás havi

	jan.	feb.	mar.	april	máj.	jun.	jul.	aug.
1865	736°98	40°59	37°43	46°68	44°20	44°20	43°07	41°72
1866	47°13	41°27	36°30	42°84	41°94	43°07	41°27	41°27
1867	38°56	47°36	39°69	39°46	41°50	42°39	42°39	43°97
1868	43°30	46°00	41°49	41°04	43°75	44°65	40°59	43°07
1876	50° 1	40° 7	35° 1	40° 5	41° 8	40° 0	43° 5	42° 3
1877	44° 7	40° 3	37° 2	37° 0	38° 9	44° 6	42° 2	42° 3
1878	44° 5	48° 9	39° 8	39° 4	40° 7	41° 7	40° 7	39° 9
1879	43° 8	33° 9	41° 8	33° 6	39° 8	41° 1	40° 6	42° 0
Közép	43°63	42°38	38°60	40°06	41°45	42°46	41°79	42°07

értékei közvetlen észlelés szerint.

szept.	okt.	nov.	dec.	Közép	max.		min.	
14'55	9'69	5'28	0'51	8'81	—			
14'68	7'06	4'11	-0'15	8'89	29'0	jul. 28.	10'9	feb. 17.
14'83	8'13	3'06	-0'86	8'65	27'0	jul. 4.	5'9	jan. 3.
14'55	9'44	2'20	2'53	8'85	26'2	jul. 24.	9'8	jan. 23.
14' 0	10' 8	0' 4	2' 5	9'0	28'5	jun. 7.	15'0	jan. 5.
12' 1	7' 7	5' 1	-0' 9	9'6	33'2	aug. 21	12'0	dec. 23
16' 4	11' 3	5' 3	-3' 1	10'65	28'9	aug. 16.	16'7	jan. 12.
15' 9	8' 7	3' 5	-8' 6	8'36	29'8	jul. 2.	19'6	dec. 11
14'60	9'10	3'46	-1.26	+8' 9				

és évi középértékei.

szept.	okt.	nov.	dec.	Közép	max.		min.	
49'39	40'14	44'87	51'64	43'52	61'34	dec. 9.	23'90	jan. 17.
42'84	47'81	42'17	45'78	43'75	57'06	dec. 18.	23'44	mar. 21
46'45	43'75	46'45	37'88	42'62	59'54	febr. 19	23'90	jan. 12
42'84	43'52	43'30	42'84	43'07	59'09	dec. 10.	21'64	jan. 26
40' 8	43' 9	43' 3	37' 6	41' 6	59' 3	jan. 25.	21' 0	dec. 22
43' 2	44' 7	41' 9	44' 1	40. 1	55' 1	dec. 15.	25. 9	febr. 26
42' 3	41' 9	39' 0	37' 3	41. 4	56' 5	jan. 13.	23' 2	dec. 18
43' 4	44' 1	43' 5	50' 3	41. 5	61' 3	dec. 23.	16' 8	febr. 23
43'90	43'72	43'06	43'43	42' 2				

Viszonyos nedvesség.

	jan.	febr.	mar.	apríl	máj.	jun.	jul.	aug.	szept	okt.	nov.	dec.	Közép
1876	90	85	79	68	70	70	66	65	78	86	87	88	78
1877	88	79	79	71	68	62	68	75	87	73	80	90	77
1878	89	85	75	71	73	71	74	77	78	87	85	91	79
1879	94	88	75	75	74	73	76	75	78	83	84	89	80
Közép	90	84	77	71	71	69	71	74	80	82	84	89	78

Csapadékos napok.

	jan.	febr.	mar.	apríl	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	Közép
1865	9	6	10	1	6	7	6	9	2	7	3	1	67
1866	4	4	14	6	6	9	12	13	5	1	10	6	90
1867	13	2	9	11	9	6	13	—	4	6	4	11	—
1868	8	8	12	12	11	6	11	12	6	8	10	12	116
1876	10	8	15	9	10	14	13	9	13	6	12	9	128
1877	6	7	9	9	11	5	10	4	10	4	4	10	89
1878	9	4	18	12	11	13	17	15	8	12	13	8	140
1879	9	13	16	14	15	11	16	10	7	7	2	1	121
Közép	8	6	13	9	10	9	12	10	7	6	7	7	

Csapadék m. m.

	jan.	febr.	mar.	apríl	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	Közép
1865	49	22	46	76	29	42	92	82	10	50	11	8	517
1866	7	38	67	61	67	67	60	173	50	4	25	27	616
1867	72	9	45	52	49	85	65	36	52	123	2	52	638
1868	42	5	25	27	26	82	75	55	73	16	64	57	547
1876	12	40	71	25	51	87	117	91	53	32	36	55	670
1877	12	13	44	99	53	57	48	28	44	17	53	95	563
1878	26	1	38	29	56	85	123	127	70	133	62	36	786
1879	28	74	28	95	117	130	105	64	51	72	60	13	837
Közép	31	25	45	58	56	79	85	82	50	56	39	43	

	N.	NE	E	SE	S	SW	W	NW
1865	19	6	1	3	18	24	8	22
1866	17	4	2	2	19	24	8	25
1867	30	12	3	4	15	12	2	22
1876	34	15	3	1	5	13	15	14
1877	32	12	1	2	8	19	4	22
1878	40	11	3	2	8	11	16	9
1879	43	8	4	4	5	15	14	6
	31	10	2	2	11	17	10	17

A delejességi méretek az 1847-ik évben Kreil által eszközölt meghatározások alapján a következők:

1) Delejességi lehajlás: $65^0 50'$

2) Delejességi vízszintes hatályosság: $2^0 22 1$.

Dr. Schenzl Guido által 1869-ben a prémontrei rendház kertjében eszközölt felvételek alapján:

1) Delejes elhajlás: $11'' 23'$ nyugoti irányban.

2) Delejes lehajlás: $62^0 576'$.

3) A delejességi vízszintes hatályosság meghatározott méretei:

Deflector A.

$$2 \varphi = 103^0 8.3'$$

$$\text{Decl. corr.} = + 0.1$$

$$\text{Corr. } \varphi = 51^0 34.2'$$

$$\log. \sin \varphi = 9.89397$$

$$\log. \text{Const.} = 10.21416$$

$$\log. X. = 0.32019$$

$$X. = 2.0902$$

Deflector B.

$$2 \varphi = 94^0 24.7'$$

$$\text{Decl. Corr.} = + 0.1$$

$$\text{Corr. } \varphi = 47^0 12.4'$$

$$\log. \sin. \varphi = 0.86558$$

$$\log. \text{Const.} = 10.18580$$

$$\log. X. = 0.32022$$

$$X. = 2.0904$$

És a két deflectorból meghatározott középleti értékkel: $X=2.0892$.

Az 1878-ban eszközölt gymnasiumi meghatározás alapján:

- 1) Delejességi elhajlás: $10^0 30'$ nyugoti irányban.
- 2) Delejességi lehajlás: $61^0 31'$.

~~~~~
5. *A terület geológiai képződése.*

Szombathely sík vidékének földtani megvizsgálása alkalmával az egész területen leginkább a folyó viz alkotó hatása tűnik szembe.

A harmadkor utolsó képződménye e vidéken egy édesvízi tólerakódás. Ez az ugynevezett pannoniai rétegeknek azon kiképződése, mely innen nyugotra és délre Magyarország és Styria területén még messze elterjedve mutatkozik, és anyaga, valamint szerves maradványai által mint tavi képződmény ismerhető fel. Vidékünkön eme rétegek anyaga leginkább agyag és homok, vagy e kettőnek keveréke, itt-ott jelentéktelen lignit (barnaszén) telepekkel, és gyéren előforduló kőületekkel.

Ezen rétegek lerakódása után, úgy látszik, változás állott be az egész vidék hydrographiai viszonyaiban. A mennyiben vagy a talaj lassu emelkedése, vagy a tó lecsapolása folytán a vidék szárazföldre alakult át, és rajta a folyóvizeknek oly rendszere képződött, mely a mai viszonyokat már nagyjában visszatükrözi. A környező magaslatokról, a rohonci és füzesi hegyekről, sőt a styriai és ausztriai Alpokból lerohanó patakok és folyók nagy mennyiségű közettörmeléket ragadtak magokkal, úgy hogy a harmadkori tólerakodmányok csakhamar eltűntek a

kavics, homok és agyag vastag burkolata alatt. A folyóvizek ezen működése már igen régen, talán már a harmadkor legutólsó szakában kezdődött meg, és az egész diluvium korszakon át egész a mai napig tart.

A folyóvizek sajátsága, hogy önalkotta torlaszok folytán medröket gyakran változtatják, s míg egyfelől építenek, másfelől rombolnak. Szombathely vidékén a folyóvizek leginkább jobb partjokat támadják meg, itt vésődnek be medreik a meredek partok tövébe, míg a bal oldalról fokozatosan visszahúzódván meneteles lejtőkön hagyják hordalékaikat a legrégebbtől a legújabbig.

Ezen folyamatok magyarázzák meg Szombathely vidékének földtani szerkezetét.

A pannoniai emelet rétegei majdnem mindenütt elvannak fedve, csak a bucsui patak jobb partján Dozmat és Szombathely között tárulnak fel a patak meredek partlejtőjén, például a szombathelyi szőlőhegyek tövében. Ezek fölött a nárai oldal síkján a legrégebb folyóhordta kavicslerakódásokat találjuk, melyek legnagyobb részben vékony agyagréteggel borítottak. A nárai oldalról dél és délkelet felé alig észrevehető lejtőn a Perint alluvialis síkságához szállunk le. A Gyöngyös, Perint és Sorok vize, melyek medröket többé kevésbé eltolták, hasonló természetű lerakódásokat hoztak létre. A folyóvizek természetes feltárásai, épen úgy mint a mesterséges ásások mindenütt azt mutatják, hogy a lerakódás alján durvább szemű kavics telep van, fölötte finomabb murva és homok települt le hullámszerű felülettel, ezen pedig, leginkább a hullámvölgyeket betöltve agyag van. A lösznek szintén találjuk csekély nyomait Szombathely vidékén, így Vép mellett, Szécsény és Meszleny faluk közelében, hol az a löszcsigákat is tartalmazza, míg különben a folyólerakódások szerves maradványokat nem szolgáltatnak.

6. *A városi terület Faunája és Flórája.*

Szombathely állat- és növényvilága nem mutatja fel a fajok oly gazdagságát és változatosságát, minővel a hegyes, és kiválóan erdős vidékek birnak; sőt a meglevő fajoknak is gyakran csak egyes képviselőivel találkozunk, minek oka leginkább abban fekszik, hogy az erdők kiirtása mellett még a mezei utak, vagy az árkok mellett elterülő egyes cserjés helyek is lassankint a rosszul számító emberi szorgalom áldozataivá lesznek.

Rosszul számító szorgalom az, mely minden talpalatnyi földet gazdasági műveléssel akar kihasználni; mert ez által elvonatik a madaraktól minden menedék és fészkelési hely, már pedig eléggé ismert dolog az, hogy mily nevezetes szereppel birnak a lég szárnyasai az apróbb és igen gyakran kártékony állatvilág egyensúlyának fentartásában.

De még a haszon mellett az ember szellemi életének rugékonysága, és az ebből folyó tevékenység és munkáságnak folytonos megőrzése is megkívánja, hogy az ember a szabad természetben az állat és növényvilág egyedeinek gazdag változatosságában gyönyörködhessék.

Őrizzük meg tehát erdőinket, és ne tartsuk elveszett és haszonnélkülieknek azon csekély földterületeket, melyek itt ott még a mezőkön találatnak, és a vadon tenyésző cserjék és egyéb növényeknek telepeit képezik, a hasznos madaraknak pedig menedékül és szaporodási helyül szolgálnak.

a) Állatvilág. — Fauna. —

Gerincesek. Vertebrata.

Qeciduata.

Discoplacentalia.

Repkedők. Volitantia.

Éjjelező denevér. *Vespertilio noctula*. Nagyfülü —.—
Auritus. Törpe —.— *pipistrellus*. Közönséges —.— *murinus*.

Rovarevők. Insectivora.

Közönséges tuskédisznó. *Erinaceus europaeus*. Vizi
cziczkány. *Sorex fodiens*. Közönséges cziczkány. *Crosso-*
pus aranea. Közönséges vakondok. *Talpa europaea*.

Rágcsálók. Rosores.

Közönséges mókus. *Sciurus vulgaris*. Közönséges
ürge. *Spermophilus citillus*. Közönséges pele. *Myoxus glis*.
Házi egér. *Mus musculus*. Mezei —.— *agrarius*. Erdei
—.— *sylvaticus*. Vándor —.— *decumanus*. Házi patkány.
rattus. Mezei poczok. *Arvicola arvalis*. — nyul. *Lepus*
timidus. Tengeri —.— *cuniculus* (ólakban.)

Zonoplacentalia.

Ragadozók. Carnivora.

Közönséges borz. *Meles taxus*. Közönséges görény.
Mustela putorius. Közönséges menyét. — *vulgaris*. Hölgy
—.— *herminea*. Nyuszt —.— *foina*. Közönséges vidra.
Lutra vulgaris (Gyöngyös.) Házi kutya. *Canis familiaris*.
Közönséges róka. — *vulpes*. Házi macska. *Felis domes-*
tica. Vad —.— *cattus*.

Indeciduata.

Polyplacentalia.

Párosujjuak. *Arctiodactyla.*

Öz. *Cervus capreolus*. Házi kecske. *Capra domestica*. Házi juh. *Ovis aries*. Közönséges tulok. *Bos taurus*. Közönséges bival. *bubalus*. Disznó. *Sus*.

Sparsiplacentalia.

Páratlanujjuak. *Perissodactyla.*

Ló. *Equus caballus*. Szamár. *Asinus*.

Madarak. Aves.

Carinatae.

Pedesgradarii.

Éneklők. *Oscines.*

Erdei pinty. *Fringilla coelebs*. Zöldike —.— *chloris*. Kanári —.— *canaria* (tenyésztés). Magtörő —.— *coccothraustes*. Kenderike —.— *cannabina*. Csiz —.— *spinus*. Tengelicz —.— *carduelis*. Házi veréb. —.— *domestica*. Parlagi —.— *montana*.

Közönséges pirók. *Pyrrhula vulgaris*.

Czitrom sármány. *Emberiza citrinella*. Kerti —.— *hortulana*. Szürke —.— *miliaria*.

Mezei pacsirta. *Alauda arvensis*. Erdei —.— *arborea*. Bubos —.— *cristata*. Mezei pipiske. *Anthus campestris*. Réti —.— *pratensis*.

Közönséges fakuszó. *Certhia familiaris*.

Tarajos királyka. *Regulus cristatus*.

Széczinke. *Parus major*. Kék —.— *coeruleus*. Bubos —.— *cristatus*.

Függő —.— pendulinus (Mézestó). Hoszszufarku —.— caudatus.

Gunyolódó zenéz. Sylvia hypolais. Barátka —.— atricapilla. Kerti —.— hortensis. Szürke —.— cinerea. Poszáta —.— curruca. Vörösfarku —.— tythis. Bájdalu Fülemlé. — luscini. Közöséges —.— philomela. Vörös-begyü —.— rubecula.

Ökörszem. Troglodites parvulus.

Lép rigó. Turdus viscivorus. Fenyő —.— pilaris. Éneklő —.— musicus. Fekete —.— merula.

Közöséges seregély. Sturnus vulgaris. Sárga rigó aranybegy. Oriolus galbula.

Vetési varju. Corvus frugilegus. Fekete —.— corone Hamvas —.— cornix Csóka —.— monedula.

Csergő szarka. Pica caudata. Cserszajkó Mátyás. Garrulus glandarius.

Örgébics. Lanius excubitor. Kis —.— minor. Tövis szuró —.— collurio.

Fekete légykapó. Muscicapa atricapilla. Selyemfarku locska. Bombicilla garrula.

Házi fecske. Hirundo urbica. Füstös —.— rustica. parti — riparia.

R i k á c s o l ó k. C l a m a t o r e s.

Kecskefejő. Caprimulgus europaeus. Kőfali fecske. Cypselus apus. Bubos banka. Upupa epops. Közöséges jégmadár. Alcedo ispida (Perintvize). Csacsogó karics. Coracias garrula.

K u s z ó k. S c a n s o r e s.

Közöséges kakuk. Cuculus canorus. Nyaktekercs. Yunx torquata.

Fekete harkály. Picus martius. Nagyobb —.— major. Közép —.— medius. Kis —.— minor. Zöld —.— viridis. Szürke —.— canus.

R a g a d o z ó k. R a p t a t o r e s.

Láng bagoly. *Strix flammea*. Erdei —.— *aluco*. Füles —.— *otus*. Rövidfülű —.— *brachyotus*. Kuvik —.— *noctua*.

Vándor sólyom. *Falco peregrinus*. Ölyüded —.— *subbuteo*. Vércse —.— *tinnunculus*.

Közönséges kánya. *Milvus regalis*.

Közönséges héja. *Astur palumbarius*. Karvaly —.— *nisus*.

Egerész ölyv. *Buteo vulgaris*. Gatyás —.— *lagopus*. Vörhenyes örvöly. *Circus rufus*.

G a l a m b o k. C o l u m b a e.

Örvös galamb. *Columba palumbus*. Vad —.— *oenas*. Gatyás —.— *dasypus*. Szélesfarkú —.— *laticaudata*. Fodros —.— *turbida*. Házi —.— *domestica*. Vad gerlicze. — *turtur*.

T y u k o k. G a l l i n a e.

Fogoly. *Perdix cinerea*. Fürj. *Coturnix dactylisonans*. Házi tyuk. *Gallus domesticus*.

Közönséges páva. *Pavo cristatus*. — pulyka. *Meleagris gallopavo*. — gyögytyuk. *Numida meleagris*.

Pedes vadantes.

G á z l ó k. G r a l l a e.

Lomha tuzok. *Otis tarda*. (nagymező). Szürke gém. *Ardea cinerea*. (Perint). Fehér gólya. *Ciconia alba*. Arany lile. *Charadrius pluvialis*. Földi dagaláb. *Oedicnemus crepitans*. Bubos bibicz. *Vanellus cristatus*.

Erdei szalonka. *Scolopax rusticola*. Közönséges —.— *gallinago*. Gyepi —.— *gallinula*. Vöröslábu parti. — *Totanus calidris*.

Nagy poling. *Numenius arquatus*. Zöldlábu hóda. *Gallinula chloropus*. Közönséges haris. *Crex pratensis*. Fekete szárcsa. *Fulica atra*.

U s z ó k. N a t a t o r e s.

Vad lud. *Anser cinereus*. Házi —.— *domesticus*.

Vad récze. *Anas boschas*. Házi —.— *domestica*.

Villás farku —.— *acuta*.

Hüllők. Reptilia.

T e k n ő s ö k. *Chelonia*.

Teknősbéka. *Testudo graeca*. (kertekben.)

Streptostylica.

K i g y ó k. *Ophidia*.

Vizi sikló. *Tropinodotus natrix*. Fali —.— *murinus*
szárazföldi. — *Coluber flavescens*.

G y i k o k. *Sauria*.

Fali gyík. *Lacerta muralis*. Közönséges —.— *stirpium*. Fúrge —.— *agilis*. Törékeny kuszma. *Anguis fragilis*.

Kételtűek. Amphibia.

Pedata.

F a r k a t l a n o k. *Ecaudata*.

Közönséges leveli béka. *Hyla viridis*. Kecske. —
Rana esculenta. Gyepi —.— *temporaria*. Vereshátu. —
Bombinator igneus.

Vizi hagymár. *Pelobates fuscus*. Közönséges varangy
Bufo cinereus. Zöld —.— *viridis*.

F a r k o s a k. *Caudata*.

Tarajos göte. *Triton cristatus*. Sávós —.— *taeniatus*.

Halak. Pisces.

Craniati.

C s o n t o s o k. *Teleostei*.

Közönséges menynhal. *Lota vulgaris*. Potyka ponty.
Cyprinus carpio. Folyami márna. *Barbus fluviatilis*. Közön-

séges Czompó. Tinka vulgaris. Folyami görgöcse. Gobio fluviatilis. Közönséges Csik. Cobitis fossilis.

Puhányok. Mollusca.

Cephalota.

Haslábuak. Gastropoda (Csigák).

Éti biga. Helix pomatia. — Ligeti — nemoralis. Kerti —. — hortensis, — arbustorum, — fruticum, — adspersa, — incarnata.

Kerti Arion. Arion hortensis. Fekete —. — ater.

Vetési héjincs. Limax agrestis, — hortensis, — maximus. Bulimus radiatus, Clausilia similis, — bidens, Pupa frumentum.

Köz. tányér csiga. Planorbis. corneus. Mocsári —. — Limnaeus stagnalis.

Acephala.

Lemez kopoltyusak. Lamellibranchiata.

Anodonta cygnea. Unio pictorum.

Izlábuak. Arthropoda.

Tracheopnoa.

Rovarok. Insecta.

Egyenes-szárnnyuak. Orthoptera.

Blatta germanica. Periplaneta orientalis. Forficula auricularis.

Grillus domesticus. — campestris. Gryllotalpa vulgaris.

Locusta viridissima. — verrucivora. Troctes vulgaris.

Agrion virgo. — pulla. Libellula quadrimaculata. — depressa. Aeschna pratorum.

Ephemera vulgata. — lactea. — longicauda. Perla viridis. Lepisma saccharina.

Re c z é s s z á r n y u a k. Neuroptera.

Myrmeleon formicarius. *Chrysopa vulgaris*. — perla
Panorpa communis. *Sialis lutoria*. *Phryganea grandis*.
Limnophilus rhombicus.

F e d e l e s - s z á r n y u a k. Coleoptera (Bogarak).

Cicindela campestris. — hybrida. — littoralis. —
sylvicola. — dilacerata. — sinuata.

Elaphrus riparius. *Mophron limbatum*. *Procrustes*
coriaceus.

Carabus morbillosus. — auratus. — gemmatus. —
granulatus. — nemoralis. — nodulosus. — arvensis —
Ulrichi. — sylvestris. — Rothi — glabratus.

Calosoma sycophanta. — inquisitor. — reticulatum.

Brachinus crepitans. — explodens. *Calistus lunatus*.
Chlaenius agrorum. *Calathus cisteloides*. *Anchomenus mar-*
ginatus. *Omaseus vulgaris*.

Abax striola. — paralellus. — ovalis.

Molops elatus. — terricola.

Amara trivialis. *Zabrus gibbus*. — incrassatus. *Opho-*
nus obscurus.

Harpalus ruficornis calceatus. — serripes. — aeneus.

Stenolophus elegans. — meridianus. *Trechus minutus*.

Bembidium 4 maculatum. — punctulatum. — adustum.
Leja pusillum.

Hydroporus geminus. — picipes. *Lacophylus minutus*.
variegatus.

Colymbetes fuscus. — notatus. *Hibius fuliginosus*.

Agabus maculatus. — abbreviatus.

Dytiscus latissimus. — marginalis. *Acillus sulcatus*.

Gyrinus natator. — mergus. *Hydrophilus piceus*.
Homalota nigrityla. *Tachinus rufipes*.

Staphilin caesareus. — lutarius. — maxillosus. —
olens. — similis. — pubescens.

Philontus aeneus. — *debilis*. — *tenuis*. — *fulvipes*.
Xantholinus linearis. *Oxytelus depressus*.

Silpha carinata. — *4 punctata*. — *atrata*. — *thoracica*.
— *laevigata*. — *obscura*.

Necrophorus humator. — *mortuorum*. — *vespillo*. —
vestigator. — *fossor*.

Trichopteryx sericans. *Platysoma depressum*.

Hister corvinus. — *4 maculatus*. — *inaequalis*. —
unicolor. — *fimetarius*. — *stercorarius*. — *sinuatus*.

Nitidula aenea. *Dermestes lardarius*. — *lanarius*.
Byrrhus gigas. — *pilula*.

Morychus nitens. *Lucanus cervus*. *Dorcus parallopipedus*.
Platycerus caraboides. *Gymnopleurus mopsus*. *Copris lunaris*.
Onitis furcifer.

Onthophagus taurus. — *coenobita*. — *Schreberi*. —
ovatus.

Oniticellus flavipes. — *pallipes*.

Aphodius erraticus. — *fossor*. — *fimetarius*. —
granarius. — *limbatus*. — *luridus*.

Odontaeus mobilicornis. *Geotrupes sylvaticus*. —
vernalis. — *stercorarius*.

Lethrus cephalotes. *Hoplia farinosa*. — *argentea*.
Homaloplia ruricola. *Polyphilla fullo*. *Anoxia pilosa*.
Rhizotrogus assimilis. — *maculicollis*. — *aequinotialis*.
— *solstitialis*.

Melolontha vulgaris. *Anisoplia bromicola*. *Phyllopertha*
campestris.

Anomala aurata. — *oblonga*. *Oryctes nasicornis*.
Oxythyrea stictica.

Cetonia squalida. — *hirtella*. — *viridis*. — *marmorata*.
— *speciosissima*. — *aenea*. — *metallica*. — *aurata*.

Gnorimus nobilis. *Acmaeodera*. *Buprestis tenebricosa*.
Perotis lugubris. *Dicera Alni*.

Ancylochira rustica. *punctata*. *Calcophora mariana*.

Anthaxia nitidula. — 4 punctata. *Coraebus elatus*.
Agrilus viridis. — angustulus. — biguttatus. *Melasis*
buprestoides. *Lacon murinus*. *Corymbites tessellatus*.

Diacanthus latus. — aeneus. *Athous niger*. — vittatus.
Limonium nigripes. *Dolopius marginatus*. *Campylus*
rubens. *Adrastus pusillus*. *Synaptus filiformis*.

Elater sanguineus. — obscurus. — hirtus. — segetum.

Cardiophorus rufipes. *Eros minutus*. *Lampyris noctiluca*.

Telephorus lividus. — dispar.

Malachius aeneus. — geniculatus. — pulcarius. —
bipustulatus. *Henricopus pilosus*. *Byturus fumatus*.

Clerus mutillarius. — formicarius. *Ptinus ornatus*.
— fur.

Trichodes apiarius. *Apate capucina*. *Gnaptor spinimanus*.

Blaps mortisaga. — similis. *Opatrum granigerum*.
Diaperis boleti. *Tenebrio molitor*.

Helops convexus. — lanipes. *Cistella fulvipes*.
Omophlus brevicollis. *Lissodema denticolle*. *Notoxus*
trifasciatus. *Anthicus humilis*. *Pyrochroa coccinea*.

Mordella fasciata. — aculeata. *Meloe proscarabaeus*.
— brevicollis. — violaceus.

Mylabris variabilis. — crocata. *Lytta vesicatoria*.
Epicanta verticalis. *Zonitis mutica*. *Sparedius testaceus*.
Oedemera flavipes. *Anoncodes ustulata*.

Bruchus pisi. — ater. *Brachytarsus varius*. *Platyrhinus*
latirostris. *Anthribus albinus*. *Apoderus coryli*.
Attelabus curculionnoides.

Rynchites hungaricus. — aeneovirens. — betulae.
— auratus. — coeruleocephalus.

Apion haematodes. — onopordi. — pisi. *Tanimecus*
palliatum. *Sitones inops*. *Mesagroicus obscurus*.

Chlorophanus viridis. — polinosus. — graminicola.
Polydrosus flavipes. *Metallites marginatus*.

Cleonus marmoratus. — *sulcirostris*. — *obliquus*. — *cinereus*. — *alternans*.

Alophus 3 *guttatus*. *Lio phaeus nubilus*. *Molytes glabratus*. *Phytonomus punctatus*. — *variabilis*.

Phillobius pomonae. — *oblongus*. — *sinuatus*. *Peritelus leucogramus*.

Otiorchynchus mastix. — *perixelis*. — *bisulcatus*. — *planatus*. — *ligustici*.

Lixus angustatus. — *polinosus*. *Larinus sturnus*.

Eirrhinus variegatus. — *villosulus*. — *festucae*. — *vorax*.

Balaninus nucum. — *turbatus*. — *crux*. *Tichius tomentosus*. — *sparsutus*. — 5 *punctatus*.

Baridius abrotani. *Cryptorchinchus lapathi*. *Coeliodes subrufus*. *Acalles denticollis*.

Ceutorchinchus quadridens. — *sulcicollis*. *Poophagus sisymbrii*.

Cionus scrophulariae. — *thapsus*. *Sphenophorus piceus*. *Cossonus linearis* *Rhyncolus chloropus*. *Hylesinus fraxinivittatus*. *Scolytes pruni*. — *rugulosus*. *Crypturgus pusilus*.

Bostrychus retusus. — *typrographus*. *Platypus cylindrus* *Spondylus buprestoides*. *Ergates faber*. *Prionus coriarius*.

Hammaticheros heros. — *miles*. — *cerdo*. *Rosalia alpina*. *Aromia moschata*. *Callium clavipes*. — *violaceum*. — *sanguineum*. — *rufipes*. — *variabile*.

Hylotrupes bajules. *Tetropium luridum*. *Asemum striatum*. *Criocephalus rusticus*.

Clytus detritus. — *floralis*. — *verbasci*. — *arcuatus*. — *trifasciatus*.

Dorcadion morio. — *fulvum*. — *rufipes*. — *lineatum*.

Morimus tristis. *Lamia textor*. *Monechammus sartor*. — *sutor*.

Acanthoderus varius. *Astynomus aedilis*. *Liopus nebulosus*. *Pogonocherus pilosus*. *Anaesthetis testacea*.

Saperda populnea. — *punctata*. — *tremulae*. *Oberea oculata*. — *erythrocephala*. *Agapanthia angusticollis*.

Phytectia rufimana. — *virescens*. *Necydalis minor*. *Rhamnusium salicis*.

Rhagium mordax. — *inquisitor*. — *indagator*.

Toxotus cursor. — *meridianus*. — *dispar*.

Pachyta 6 *maculata*. — *collaris*.

Strangalia armata. — *attenuata*. — *nigra*. 7 *punctata*. *Anoplodera rufipes*. *Gramoptera laevis*.

Donacia sagittariae. — *discolor*. — *thalassina*. — *impressa*. — *nigra*.

Lema merdigera. — *asparagi*. *Labidostomis tridentata*. — *longimana*.

Lachnaea longipes. *Clythra* 4 *punctata*. — *laeviuscula*.

Gynandrophthalma cyanea. *Coptocephalus* 4 *maculata*. *Chrysochus pretiosus*.

Cryptocephalus coloratus. — *lobatus*. — *marginatus*. — *variabilis*. — *quadriguttatus*. — *bipunctatus*. — *lineatus*.

Timarcha laevigatus. *Lina collaris*. — *cuprea*. — *populi*. — *tremulae*. *Entomoscelis dorsalis*.

Gonioctena 6 *punctata*. — *rufipes*. *Gastrophysa polygoni*. — *raphani*. *Plagioderma armoraciae*.

Chrysomela staphylea. — *senecionis*. — *haemoptera*. — *sanguinolenta*. — *limbata*. — *marginata*. — *fastuosa*.

Adimonia tanaceti. — *rustica*. *Phyllobrotica* 4 *maculata*.

Luperus circumfusus. *Haltica ferruginea*. — *oleracea*. — *rufipes*. — *nemorum*. *Psylliodes affinis*.

Cassida vibex. — *margaritacea*. — *nebulosa*. *Triplax rufipes*. *Adonia mutabilis*. *Harmonia impustulata*.

Coccinella 7 *punctata*. — *bipunctata*. — 5 *punctata*. *Calvia* 14 *guttata*. — 10 *guttata*.

Halycia 17 *guttata*. *Propylea* 14 *punctata*. *Chilocorus* *bipustulatus*. *Coccidula* *scutellata*. *Lithophilus* *connatus*. *Endomychus* *coccineus*.

Hártyásszárnyuak. *Hymenoptera*.

Apis mellifica. *Bombus terrestris*. — *lapidarius*. — *muscorum*. — *agrorum*. *Xylocapa violacea*.

Megachile pyrina. — *centuncularis*. — *argentata*.

Andrena parvula. — *variabilis*. *Eumenes pomiformis*.

Vespa vulgaris. — *crabro*. *Bembex bidentata*. — *affinis*.

Sphex fera. — *bicolor*. *Ammophila campestris*. *Philanthus triangulum*. *Tachites obsoletus*.

Pompilius viaticus. — *trivialis*. — 4 *punctatus*.

Chrysis ingnita. — *integrella*. *Formica herculeana*. — *rufa*. *Myrmica rubida*.

Ichneumon nigritarsis. — *fabricator*. — *luctatorius*. *Cynips folii*. *Rhodites rosae*.

Tenthredo spinarum. — *grossularia*. — *au cuparia*. *Sirex gigas*. — *spectrum*. *Cephus pygmaeus*.

Pikkelyes-szárnyuak. *Lepidoptera*. (Lepkék.)

Papilio machaon. — *podalirius*. *Parnapius apollo*. — *mnemosyne*.

Pieris crategi. — *brassicae*. — *rapae*. — *napi*.

Colias hyale. — *chrysoteme*. — *Myrmidone*.

Thecla betulae. — *spini*. — *ilicis* — *quercus*. — *rubi*.

Polyommatus virgaurea. — *thersamon*. — *phlaeas*.

Lycaena aegon. — *adonis*. — *corydon*. — *dorylas*. — *daphnis*. — *admetus*. — *damon*. — *arion*. — *arcas*. *Nemeobius lucina*.

Apatura iris. — *ilia*. *Vanessa prorsa*. — *egea*. — *urticae*. — *album*. — *io* — *antiopa*. — *atalanta*. — *cardui*. *Melitaea trivia*.

Argynnis aphirape. — euphrosyne. — latonia. —
Aglaja. — niobe. — Hecate. — adippe. — paphia.

Erebia medusa. — medelia. — gea. Satyrus proser-
pina. — hermione. — phaedra.

Pararga megaera. Coenonympha iphis. — pamphilus.
Hesperia sylvanus. — comma. — malvarum. Ache-
rontia atropos.

Sphinx convolvuli. — ligustri. — pinastri. — euphor-
biae. — elpenor.

Smerinthus tiliae. — populi. — ocellatus. Pterogon
oenotherae. Macroglossa fuciformis. — Bombiliformis.

Sesia tipuliformis. — tabaniformis. Thyris fenestrella.
Zygaena achillae. — angelicae. — filipendulae. Lit-
hosia depressa. Nemeophila plantaginis.

Aretia purpurea. — aulica. Spilosoma urticae. —
mendica.

Hapialus humuli. Cossus ligniperda. Psyche clavellina.
Ocneria dispar. Leucoma salicis. Cnethocampa processionea.

Bombyx mori. — neustria. — trifoli. — quercus. —
rubi.

Lasiocampa pini. — betulifolia. Endromis versicolor.
Saturnia pyri. — spini.

Aglia tau. Harpya vinula. — erminea. Uropus ulmi.
Notodonta Ziczac. — dodonea. Drynobia velitaris.
Clostera anastomosis.

Asphalia diluta. — flavicornis. Clidia geographica.
Acronycta aceris. — tridens. — psi. — euphorbiae.
— rumicis.

Agrotis linogrisea. — triangulum. — festiva. —
praecox. — occulta.

Mamestra oleracea. — genistae. poliachi. Luperina
virens. Hadenia satura. Dipterygia pinastri. Trachea atri-
plicis.

Plusia triplasia. — consona. — gamma.

Catocala fraxini. — *elocata*. — *sponsa*.

Toxocampa lusoria. *Hypaena rostralis*. *Geometra papilionaria*. *Acidalia rufaria*. *Zerene grossulariata*. — *adustata*.

Selenia lunaria. *Hibernia aurantiaria*. *Boarmia punctulata*. *Lygris prunata*. *Cidaria ocellata*. — *hastata*. *Asopia farinalis*. *Crambus pascuellus*.

Tortrix pomonana. — *crataegana*. *Tinea granella*. — *pellionella*. — *sarcitella*. — *crinella*. *Pterophorus ochrodactylus*.

K é t s z á r n y u a k. *Diptera* (L e g y e k).

Hypoderma bovis. *Gastus equi*. *Sarcophaga carnaria*. *Musca domestica*. — *vomitaria*. — *caesar*. — *ludifica*. *Scatophaga stercoraria*. *Ortalis cerasi*. *Anthrax morio*. *Tabanus bovinus*. *Tipula pratensis*. *Culex pipiens*. *Hypobosca equina*. *Pulex irritans*. — *canis*. — *felis*.

F é l f e d e l ü e k. *Hemiptera* (P o l o s k á k).

Pentatoma rufipes. — *baccarum*. — *nigricornis*. *Lygaeus equestris*. — *saxatilis* — *militaris*. — *familiaris*.

Pyrrhocoris apterus. *Cimex lecturalis*. — *Capsus trifasciatus*. *Hydrometra paludum*. *Nepa cinerea*.

Ranatra linearis. *Naucoris cimicoides*. *Aphis rosae*. — *laniger*.

Pediculus capitis. — *vestimenti*. *Philopterus*. *Liotheum*. *Trichodectes*.

Rankányok. Arachnoidea.

Chelifer cancroides. *Phalangium opilio*. *Epeira diadema*. *Tegenaria domestica*. *Clubiona holoserica*. *Agelena labyrinthica*.

Theridium ovatum. *Thomisus tigrinus*. *Salticus scenicus*. *Bdella longicornis*. *Ixodes ricinus*. *Acarus siro*. *Sarcoptes scabiei*. — *canis*. — *felis*.

Százlábúak. *Myriopoda*.

Lithobius forficatus. *Geophilus subterraneus*. *Julus sabulosus*.

Bákok. *Crustacea*.

Astacus fluviatilis. *Oniscus murarius*.

Férgék. *Vermes*.

Gyűrűsférgék. *Annulata*.

Lumbricus terrestris. *Hirudo officinalis*. *Aulacostomum nigrescens*.

Fonálférgék. *Nematelmia*.

Ascaris lumbricoides. — *marginata*.

Lapférgék. *Platyelmia*.

Taenia solium. — *plicata*.

b) Növényvilág. — Flora. —

Telepnövények. *Thallophita*.

Moszatok.

Kocsonya moszat. *Nostoc commune*. Közöséges vizfonál. *Conferva rivularis*.

Gombák. *Fungi*.

Kenyér-penész. *Mucor mucedo*. Gabna üszög. *Ustilago segetum*. — rozsda. *Puccinia graminis*.

Ehető csiperke. *Agaricus campestris*. Légyölő galócza. — *muscarius*. Ernyő —. — *procerus*. Keserű —. — *lateritius*. Csomós —. — *phalloides*. Piros —. — *ruber*. Fűszerez —. — *oreades*. Változó —. — *mutabilis*.

Nyulgomba. *Cantharellus cibarius*. Tapló likgomba. *Polyporus fomentarius*. — falgomba. — *destructor*. — füzgomba. — *suaveolus*.

Pikkelyes gerben. *Hydnum imbricatum*. Ehető tinóru. *Boletus edulis*. Vörös —. — *satanas*. — *pachypus*, *bovinus*, *luridus*, *ovinus*, *subtomentosus*, *confluens*.

Nagy pöfeteg. *Lycoperdon bovista*. Közönséges —. — *gemmatum*. Sárga palánka. *Clavaria flava*. Kucsma szömörcsök. *Morchella esculenta*. Kupos —. — *conica*.

Zuzmók. *Lichenes*.

Fali zuzmó. *Parmelia paretiana*.

Mohfélék. *Muscinae*.

Máj mohók. *Hepaticae*.

Pajzsos csillagalj. *Marchantia polymorpha*.

Lomb mohók. *Musci Frondosi*

Háromszögű hippon. *Hipnum triquetrum*. Közönséges paprád. *Polytrichum commune*.

Edényes virágtalanok. *Cryptogamae vasculares*.

Ölyü redő. *Pteris aquilina*. Közönséges pajzska. *Aspidium filix mas*. Mezei surló. *Equisetum arvense*. Kapcsos korpafü. *Lycopodium clavatum*.

Virágzó növények. *Phanerogamae*.

Nyitvatermők. *Gymnospermae*.

Gyalogfenyő boróka. *Juniperus communis*. TERNYŐ Tiszafa. *Taxus baccata*. Erdei fenyő. *Pinus sylvestris*. —

henye fenyő. — pumilo. luc. —.— picea. Jegenyő fenyő.
Pinus abies. — strob. — austriaca. — larix. — Nordmannica. Wellingtonia gigantea.

Egyszikűek. Monocotyledones.

Békatutaj. Hydrocharis morsus ranae. Béka lencse.
Lemna minor. Calla aethiopica.

Buza. Triticum vulgare. Rozs. Secale cereale. Árpa.
Hordeum vulgare. Zab. Avena sativa. Kukoricza. Zea
mays.

Szédítő vadóc. Lolium temulentum. Évelő —.—
perenne.

Borju pázsit. Anthoxanthum odoratum. Mezei ecset
—.— Aleopecurus pratensis. Mezei lóperje. Phleum pratense.
Pelyhes czirok. Holcus lanatus. Mezei tippan. Agrostis
vulgaris. Közepső rezge. Briza media.

Egynyári perje. Poa annua. Réti —.— pratensis.
Sovány —.— trivialis.

Réti csenkesz. Festuca ovina. Magas —.— elatior.
Gabna rozsnok. Bromus secalinus. Puha —.— mollis.
Meddő —.— sterilis. Fedél —.— tectorum.

Csomós ebir. Dactylis glomerata. Kék sesleria. Sesleria caerulea. Vanyuga nápicz. Aira flexuosa. Gyepes
—.— caespitosa. Erdei káka. Scirpus sylvaticus. Árva
tódisz. Heleocharis palustris.

Spárga. Asparagus officinalis. Májusi gyöngyvirág.
Convallaria majalis. Fehérgyökerű sülyfű. — polygonatum.
Gessner tulipán. Tulipa gesneriana. Császárkorona. Fritillaria imperialis.

Vörös hagyma. Allium cepa. Fog. —.— sativum.
Pór. —.— porrum. Metélő —.— schoenoprasum. Mogyoró
—.— ascalonicum.

Fehér liliom. Lilium candidum. Tüzes —.— bulbiferum.
Turbán —.— martagon.

Kancsó jáczint. *Hyacinthus orientalis*. — racemosus.
Ágas hőllye. *Anthericum ramosum*. Ernyős sárma. *Ornithogalum umbellatum*. Két levelű csilla. *Scilla bifolia*.
Sárga tyuktaréj. *Gagea lutea*. Mezei —. — *arvensis*.
Narcissus poeticus. — *Ac.* — *Pseudonarcissus*.

Pompás nőszirm. *Iris germanica*. Törpe —. — *pumilla*. — *florentina*. Dákoska. *Gladiolus*. — Fehér narcis.

Kikeleti hóvirág. *Galanthus nivalis*. Tavaszi tűzike. *Lencojum vernalis*. Zásza kikirics. *Colchicum autumnale*.
Agár kosbor. *Orchis morio*. Foltos —. — *maculata*. Disznád. *Canna indica*.

Kétszikűek. Dicotyledones.

Leplesek. Apetalae. Monochlamideae.

Farkas gégevirág. *Aristolochia clematitis*. Tavaszi mocsárhur. *Callitriche verna*. Élődi fagyöngy. *Viscum album*.

Kétlaki csalán. *Urtica dioica*. Apró —. — *urens*. Felfutó komló. *Humulus lupulus*. Közönséges kender. *Cannabis sativa*.

Szeder eperfa. *Morus nigra*. Fehér —. — *alba*. Közönséges fügefafa. *Ficus carica*. Sima szilfa. *Ulmus campestris*. Nyugati boglárfa. *Platanus occidentalis*.

Fehér fűz. *Salix alba*. Szomoru —. — *babylonica*.

Rezgő nyárfa. *Populus tremula*. Fekete —. — *nigra*. Jegenye —. — *pyramidalis*. — *argentea*.

Pompás diófa. *Juglans regia*. Szelid gesztenyefa. *Castanea vesca*.

Kocsános tölgy. *Quercus pedunculata*. Kocsántalan —. — *sessiliflora*. Fehér gyertyánfa. *Carpinus betulus*. Közönséges mogyoró. *Corylus avellana*. Fehér nyírfa. *Betula alba*. Mérges égerfa. *Alnus glutinosa*.

Farkasfütej. *Euphorbia cyparassias*. Nagylevelű —.
— *platyphilla*. Apró —. — *exigua*. Vetési —. — *segetalis*.
Télizöld puszpáng. *Buxus sempervirens*. Farkas boroszlán.
Daphne mezereum. *Rheum undulatum*. Pohánka csikszár.
Polygonum fagopyrum.

Lósóska lórom. *Rumex pratensis*. Sóska —. — *acetosa*. Madár —. — *acetosella*.

Paréj libatopp. *Chenopodium bonus Henricus*. Kerti paréj. *Spinacea oleracea*. Fejes mangolt. *Blitum capitatum*. *Amaranthus amabilis*. Kakas taréj. *Celosia cristata*. *Gomphrena globosa*.

Forrtszirmuak. *Gym-Gamo-Monopetala e.*

Széleslevelű utilapu. *Plantago major*. Közép —. — *media*. Keskenylevelű —. — *lanceolata*.

Mezei tikkem. *Anagallis arvensis*. Kékvirágú —. — *caerulea*. Füzeny lizinka. *Lysimachia vulgaris*. Kocsántalan kankalin. *Primula acaulis*. *Primula auricula*. — *elatior* — *veris*.

Ligeti türtszirom. *Cyclamen europaeum*. Aranka. *Cuscuta*. Nagy szulák. *Convolvulus sepium*. Kis —. — *arvensis*.

Közönséges burgonya. *Solanum tuberosum*. Paradicsom alma. *Lycopersicum esculentum*. Paprika. *Capsicum annum*.

Keserédes csucsor. *Solanum dulcamare*. Maszlagos redőszírom. *Datura stramonium*. Maszlagos nadragulya. *Atropa belladonna*. Bolondító csalmatok. *Hyosciamus niger*.

Asclepias syriaca. Téli zöld. *Vinca minor*. Nerium Oleander. Ezerjófű. *Erytraea centaurium*. Vesszős fagyal. *Ligustrum vulgare*. Lilaszin orgonafa. *Syringa vulgaris*. Bűdös körisfa. *Fraxinus excelsior*.

Piros gyűszűvirág. *Digitalis purpurea*. — *ambigua*. Ökörfarkkóró. *Verbascum thapsus*. Violaszinü —. — *phoeniceum*.

Kokascimer. *Rhinanthus major*. Szemvidító szálkacsek. *Euphrasia officinalis* Csormolya fintor. *Melampyrum arvense*. Közönséges gyujtovány. *Linaria vulgaris*. Papucsvirág. *Calceolaria*. Oroszlányszáj. *Antirrhinum majus*. *Paulownia imperialis*.

Borsos és fodor menta. *Mentha piperita*, *crispa*. Szagos lavendula. *Lavendula vera*. Futó kakukfű. *Thymus serpyllum*. Kerti —. — *vulgaris*. Rozmaring. *Rosmarinus officinalis*. Basalikum. *Ocimum basilicum*. Kerti majoranna. *Origanum majoranna*. Borsika *Satureja hortensis*. Méhfű. *Melissa officinalis*.

Orvosi zsálya. *Salvia officinalis*. Mezei —. — *arvensis*. Háromszinű —. — *tricolor*. Peszércze. *Lycopus europaeus*. Közönséges pereszlén. *Clinopodium vulgare*. Közönséges békavar. *Pronella vulgaris*. Indás kacsokanyak. *Ajuga reptans*. Kétiksz repkény. *Glechoma hederacea*.

Hódos tátkanaf. *Lamium maculatum*. Szárölelő —. — *amplexicaule*. Fehér —. — *album*. Piros —. — *purpureum*. Hunyász. *Stachys verna*. Vérestorku mamó. *Galeobdolon luteum*. Tarka foganött. *Galeopsis versicolor*. Fekete pesztercze. *Ballota nigra*.

Közönséges pemet. *Marrubium vulgare*. Szapora galambócz. *Verbena officinalis*. Kerti borago. *Borago officinalis*. Fekete nadálytő. *Symphitum officinale*. Ebnyelő. *Cynoglossum officinale*. *Pulmonaria officinalis*. Kerti nefe-lejts. *Omphalodes verna*. Terjő kigyószisz. *Echium vulgare*. Orvosi atraczel. *Anchusa officinalis*.

Erdei nefe-lejts. *Myosotis sylvatica*. Mezei —. — *arvensis*. Kis szeplén *Cerinthe minor*.

Fekete bodza. *Sambucus nigra*. Földi —. — *Ebulum humile*. Lapda rózsa. *Viburnum opulus*. Jerikói loncz. *Lonicera caprifolium*. Szagos müge. *Asperula odorata*. Tejoltó galaj. *Galium verum*. Keresztes —. — *cruciatum*.

Tornyos csengetyűke: *Campanula pyramidalis*. Baraczk levelű —.— *persicifolia*. Raponcz —.— *rapunculus*. Erdei raponcz. *Phyteuma spicatum*. *Lobelia pumila*. Tavasz galambbegy. *Valerianella officinalis*. Macska gyökönke. *Valeriana officinalis*.

Takács mácsonya. *Dipsacus fullonum*. Mezei sikkantyú. *Scabiosa arvensis*. Galamb —.— *columbaria*.

Hegyi arnika. *Arnica montana*. Orvosi szikfű. *Matricaria chamomilla*. Nemes montica. *Anthemis nobilis*. Parlagi —.— *arvensis*.

Lókörmű szattyu. *Tussilago farfara*. Áldott csüköllő *Cnicus benedictus*. Fekete üröm. *Artemisia vulgaris*. Gyermekláncz. *Taraxacum officinale*. Keszeg saláta. *Lactuca scariola*. Kerti —.— *sativa*. Mezei katáng. *Cichorium intybus*. Endivia —.— *endivia*.

Kenyérbélű virág. *Calendula officinalis*. Bűdöske. *Tagetes*. Rézvirág. *Zinnia elegans*. Georgina *Dahlia variabilis*. Őszi rózs. *Aster chinensis*. *Cineraria*. Százszorszép. *Bellis perennis*. Egérfark cziczkóró. *Achillea millefolium*. Ökörszem. *Crisanthemum leucanthemum*.

Agyó üszögőr. *Senecio vulgaris*. Keserűlapu bojtorján. *Lappa major*. Fodros bogács. *Carduus crispus*. Taurusi bordon. *Onopordon tauricum*. Réti kecskedisz. *Tragopogon pratense*. Kék buzavirág. *Centaurea cyanus*. Napraforgó napvirág. *Helianthus annuus*.

S z a b a d s z i r m u a k. *Eleuthero-Polypetalae*.

Sárga répa. *Daucus carota*. Zamatos turbolya. *Anthriscus cerefolium*. Zeller. *Apium graveolens*. Petrezselyem. *Petroselinum sativum*. Pászternák. *Pastinaca sativa*. Konyha kömény. *Carum carvi*. Kerti, koriandrom. *Coriandrum sativum*. Édes anizs. *Foeniculum officinale*. Kerti kapor. *Anethum graveolens*.

Angelica archangelica. Mezei iringó. *Eryngium campestre*. Büdös bürök. *Conium maculatum*. Mérges ádáz. *Aethusa cynapium*. Repkény borostyán. *Hedera helix*.

Bortermő szőlő. *Vitis vinifera*. Borostyán. — *Ampelopsis hederacea*.

Husos somfa. *Cornus mas*. Vörös gyűrűfa. *Cornus sanguinea*.

Egres. *Ribes grossularia*. Ribizke. rubrum és aureum.

Borsos szaka. *Sedum acre*. Szegély —. coeruleum. Rózsás fülfű. *Sempervivum tectorum*.

Rügyhagymás kötör. *Saxifraga bulbifera*. Arany veselke. *Chrysoplenium alternifolium*.

Sárga dinnye. *Cucumis melo*. Savanyító ugorka. — *sativus*. Uri tök *Cucurbita pepo* Görög dinnye — *citrullus*.

Vereske fukszia. *Fuchsia corymbiflora* és *hybrida*. Nagyvirágu ligeténke. *Oenothera grandiflora*. Alacsony füzény. *Lythrum hyssopifolia*.

Almafa. *Pyrus malus*. Körtefa. — *communis*. Birs-almafa. *Cydonia vulgaris* és *Cydonia japonica*. Naspolya. *Mespilus germanica*. Berkenyefa. *Sorbus domestica*.

Csere galagonya. *Crataegus oxiacantha*. Csipke rózs. *Rosa canina*. Tövises —. — *rubiginosa*. Teljes —. — *centifolia*.

Málna. *Rubus idaeus*. Seregély —. — *fruticosus*. Földi eper. *Fragaria vesca*. Kerti —. — *elatior*. Ananasz —. — *grandiflora*. Csattogó —. — *collina*.

Timpó pimpó. *Potentilla tormentilla*. Terjedő —. — *repens*. Tavaszi —. — *verna*.

Csemege mandola. *Amygdalus communis*. Papir —. — *papiraceus*. Őszi barack. *Persica vulgaris*. Kajszin —. — *Armeniaca vulgaris*. Cseresnye. *Prunus avium*. Meggy. — *cerasus*. Szilva. — *domestica*. Sajmegy. — *Mehaleb*. Kőkény. — *s pinosa*.

Gyalogbab. *Phaseolus vulgaris*. Mezei borsó. *Pisum arvense*. Vetett —. — *sativum*.

Gyepűi babó. *Vicia sepium*. Ligeti —. — *sylvatica*. Korcs —. — *hybrida*. Abrak —. — *sativa*.

Lencse. *Ervum lens*. Parlagi bükköny. *Lathyrus pratensis*. Szeges —. — *sativus*. Mogyorós —. — *tuberosus*.

Luczerna. *Medicago sativa*. Fehér lupin. *Lupinus albus*. Kék —. — *angustifolius*. Réti lóhere. *Trifolium pratense*. Gyökeredző —. — *repens*. Herehura —. — *arvense*.

Tövises iglicz. *Ononis spinosa*. Henye rekettye. *Genista procumbens*. Zanótf. *Cytisus laburnum*. Akác csipkefa. *Robinia pseudoacacia*.

Csikos kecskerágó. *Evonymus europaeus* Tarka levelű —. — *foliis variegatis*. Mogyorós hólyagfa. *Staphylea pinnata*. Kutya benge. *Rhamnus frangula*. Eczetfa. *Rhus coriaria*. Keresztes ruta. *Ruta graveolens*.

Barát szekfű. *Dianthus Carthusianorum*. — *chinensis*, *barbatus*, *caryophyllus*, *nanus*. Hólyagos sziléne. *Silene inflata*. Bókolyó —. — *nutans*. Kakuk mécsvirág. *Lychnis flosculi* Szurkos. —. — *viscaria*. Vetési konkoly. *Agrostemma githago*

Közép csillaghur. *Stellaria media*. Ernyős olocsány. *Holosteum umbellatum*. Kuszó madárhur. *Cerastium repens*. — *tomentosum*. Pillás homokhur. *Arenaria ciliata*. Nagyvirágú porcsin *Portulaca grandiflora*.

Mályva rózsa. *Althaea rosea*. Erdei papsajt. *Malva sylvestris*. Kerek —. — *rotundifolia*. *Corchorus japonica*.

Nagylevelű hárs. *Tilia grandifolia*. Aprólevelű —. — *parvifolia* és *argentea*.

Közönséges tetemoldófű. *Helianthemum vulgare*.

Árvácska. *Viola tricolor*. Illatos ibolya. — *odorata*. Mezei —. — *arvensis*.

Csengő orbánczfű. *Hypericum perforatum*. *Tamarix gallica*.

Iharfa. *Acer campestre*. Jókori juharfa. — *platanoides*. Vad gesztenye. *Aesculus hyppocastaneum*.

Sarkantyuka. *Tropaeolum majus*. Házi len. *Linum usitatissimum*.

Muskata. *Pelargonium hybridum*. Ligeti gerely. *Geranium sylvaticum*. Apró —. — *pusillum*. Bürökárorr. *Erodium cicutarium*.

Pacsirta csészeszárny. *Polygala vulgaris*. Kerti fájvirág. *Balsamina hortensis*. Madár sósdi. *Oxalis acetosella*.

Repcze. *Brassica oleifera*. Kerek répa. — *rapifera*. Karó —. — *esculenta*.

Fejes káposzta. *Brassica oleracea capitata*. Kel —. — *sabauda*. Kalarábi —. — *gongyloides*. Kerti rézsuka. *Lepidium sativum*.

Hónapos retek. *Raphanus radícula*. Fekete —. — *nigra*.

Közönséges torma. *Cochlearia officinalis*. Festő csüleng. *Isatis tinctoria*. Kakuk foszlár. *Cardamine pratensis*. Gumótermő fogasir. *Dentaria bulbifera*. Nyári- és sárga viola. *Cheiranthus annus et cheiri*. Torony ikrapikk. *Arabis turitta*, *pannori*.

Zsombor. *Sisymbrium pannonicum*. Erdei hagymaszár. *Alliaria officinalis*. Tavaszi daravirág. *Draba verna*. Vetési tarsolyfű. *Thaspi arvense*. Pásztor táska. *Capsella bursa pastoris*. Kopasz toronyszál. *Turitis glabra*.

Fogas reseda. *Reseda luteola*. Szagos —. — *odorata*.

Tömör keltike. *Corydalis solida*. Gumós füstike. *Fumaria bulbosa*. Földi —. — *officinalis*. Szivvirág. *Diclytra spectabilis*.

Vérehulló fecskefű. *Chelidonium maius*. Pipacs. *Papaver Rhoeas*. Vetési mák. — *s omniferum*.

Sóska borbolya. *Berberis vulgaris*. *Magnolia purpurea*.

Katika sisakvirág. *Aconitum napellus*. Szarkaláb sarkvirág. *Delphinium consolida*. Kökörcsin. *Pulsatilla vulgaris*. Kandilla. *Nigella damascena*. Harang czámoly. *Aquilegia vulgaris*. *Helleborus viridis*. Bogláros torolya. *Trollius europaeus*.

Pünkösdi rózsza. *Paeonia officinalis*. Sári virág. *Caltha palustris*. Keskeny levelű virnác. *Thalictrum angustifolium*. Nyári, — őszi hérics. *Adonis vernalis*, — *aestivalis*. Saláta szironták. *Ranunculus ficaria*. Mezei —. — *arvensis*. Réti —. — *acris*.

II.

A város története és helyhatósági élete.

---

1. A város története a magyarok bejöveteléig.

Magyarország dunántuli részének, mely a Rómaiak által Pannoniának neveztetett, s melyben Szombathely — Savaria — fekszik, első lakói- és meghódítóiról Livius és Justinusban találunk említést. Ezek szerint a Kr. e. 600 körül Galliából kivándorolt különféle néptörzsek közt a Bojok voltak azok, kik Pannonia őslakóit a Savarokat és Vindokat leigázva a tartományt elfoglalták, és benépesítették, folytonos harcban élve a szomszéd néptörzsekkel. Mig 280 körül Kr. e. Brennus vezetése alatt legnagyobb részök a szomszéd Illyricumi néptörzsekkel egyesülve a Görögök ellen indult, hogy az elhíresedett Delphi jósda kincseit megszerezzék. A Bojok ezen hadjárata a régi Görög írók által Delphi hadjáratnak neveztetik, mely az elindult Bojok legnagyobb részének megsemmisítésével végződött. Pannonia őslakói közül a Vindoknak némi maradványok megtartásával Vas megyének nyugoti részében Vend elnevezés alatt még most is léteznek. Habár némelyek ezen Vendeket nagy Constantin császár uralkodásának utolsó éveiben a Gothok elől menekülő és Pannoniába befogadott Vandaloktól származtatják. Ez azonban kevésbé valószínű, mert inkább feltehető, hogy a Bojok által elnyomott őslakók némi töredékei fenmaradtak, minthogy az egész törzsszel tovább nyomuló Vandalokból maradtak volna el egyes csoportok.

Pannonia a Delphi hadjárat következtében, a hátramaradt Bojok csekély száma miatt oly néptelenné vált, hogy a régi írótól a Bojok pusztaságai — deserta Bojorum — elnevezést nyerte. A Bojok/e pusztaságai alatt Pannoniának különösen azon részét kell értenünk, mely Bécstől és a Fertő tavától a Balaton és a Bakony hegyes vidékéig terjedt, melyben a Sibaris, mai Gyöngyös, vagy előbb Savariának nevezett folyó mellett a hasonló nevű város, Savaria feküdt. Strabo szerint a Pannoniában megmaradt Bojok 45-ben Kr. e. Julius Caesar idejében, a Dákok által teljesen kiirtottak, s így Pannonia különféle néptörzsek birtokába jutott.

Dio Cassius szerint Octavianus Caesar 34-ben Kr. e. seregét egyszerű gyakorlási szempontból, vagy talán inkább a birodalomnak a Duna által biztos határt szerezni óhajtván, a Pannoniai népek ellen vezette és őket a meghódításra kényszeríté, úgy azomban, hogy törvényeiket és választott főnökeiket megtarthassák. Pannonia lakói több ízben megkísérették a római uralom alól való felszabadulást. Így 15-ben Kr. e. a mikor Publius Silius által verettek le, és 11-ben Kr. e. a midőn Tiberius által nemcsak legyőzettek, hanem igen sokan közülök, különösen az ifjabbak, azon célból, hogy más tartományokban telepíttessenek le, el is adattak.

Pannonia lakóinak utolsó felszabadulási törekvése volt Kr. u. 6-ban a Rómaiak ellen intézett felkelés, melyet Octavianus Augustus Kr. u. 8-ban Tiberius és Germanicus vezetése alatt teljesen elnyomott.

Ezen felkelési kísérlet után Augustus Pannoniát római tartománynyá — Provincia — tette, s a lakók eddig megtartott főnökválasztási jogát megszüntette. Pannonia, mint tartomány a római tanács által küldött Praetorok joghatósága alá helyeztetett, és a Duna által határoltatott. Hogy a Duna tulsó partján lakó különféle barbar népek

betörései ellen biztosítsák, a Duna mentében több erősített helylyel láttatott el. És hogy ezen erősített helyek és Italia közt az összeköttetés megkönnyítségé, különféle katonai utak készíttettek, mely utvonalok közül négy Savariát szelte keresztül, mely ez okból alkalmas fekvése és az utak csomópontja miatt már Augustus által állomáshelylyé — statio — tétetett.

A katonai állomáshelyeknek, statio, vagy mansióknak, a magánépületeken kívül különféle nyilvános épületekkel is kellett birniok; itt állíttattak fel az élelmi és fegyver raktárak, itt székeltek egyes tisztviselők. S így Savaria már Augustus idejében romjaiból kiemelkedve kezdett városi fejlődésnek indulni.

Hogy Savaria, mielőtt római koloniává tétetett, már a birodalom nevezetesebb helyei közé tartozott, bizonyítja Ovidius Naso híres római költő halálára vonatkozó és a 16-ik század elején Savariában talált emlék, melyről Lazius és Bruchius a 16-ik század közepén élt német történészek körülményesen írnak. Bruchius szerint 1508-ban találtatott fel Savariában, mely mint írja németül Stein am Angernak neveztetik, Ovidius sirja. A koporsóban egy arany és egy réz versfeliratu lemez is találtatott, ezen lemezekről megjegyzi, hogy ezeket a sleinici vár Clemens nevű praefectusa vette meg, a koporsó pedig a győri püspökhöz vitetett. Bruchius a bécsi sz. István templom szónokát Kreuczer Leonhardot mint szemtanut is felemlíti, ki a lemezeket maga látta és a verseket olvasta.

Ezen emlék, melynek feltalálását ily körülményes leírás után egyszerűen kétségbe vonnunk nem lehet, ellenkezésben áll az első század íróival, kik mint tényt említik, hogy Ovidius Kr. u. 17-ben száműzetési helyén Tomi városában halt meg, és temettetett el. Ha tehát Ovidius halálára vonatkozólag az első század íróinak állítását ismerjük is el mint tényt, annyit megkell engednünk, hogy

Ovidiusnak, mint hirneves költőnek halála Savariában is temetkezéssel ünnepeltetett, vagy hogy hamvai Tomiból Savariába hozattak át és tétettek le.

Savaria, mely a három első római császár alatt mint állomáshely szerepelt, Tiberius Claudius császár által római koloniává tétetett, a mint ezt említi Plinius, s a mit számtalan feliratos kő tanúsít, melyeken Savaria Colonia Claudi Savariának neveztetik.

A rómaiak koloniákat, gyarmatvárosokat, a birodalom minden részében nagy számmal állítottak, minek egyik oka volt, hogy a Rómában nagyon elszaporodott népességnek egy részét folyton eltávolítva, a zavargásoknak elejét vegyék. De másrésről a gyarmatvárosok által a nyelvet, a római szokásokat és műveltséget szélesebb körben terjesztvén az egyes tartományokat is szilárdabban kapcsolták a birodalomhoz. Végül oly helyeket nyertek, hol a kiszolgált katonákat, legionariusokat jutalmazva letelepíthették.

Az újonnan alapított koloniákba vonulásra a római tribusokból vagy önkénytesen jelentkezők, vagy sorsolás által kijelöltek csoportosítottak, kik azután egy tekintélyesebb hivatalnok által vezettettek új lakhelyökre. Szabadalmaikra nézve a koloniák, római, latin, vagy itáliai jogszerintiek voltak. Római joguk voltak a római polgárok által népesített koloniák, ezek lakói egyesleg római polgári joggal bírtak, de egyuttal a római polgárok kötelességeit is tartoztak teljesíteni. A latinjogu koloniáknál csak a tisztviselők bírtak római polgári joggal, míg az itáliai joguaknál ezek sem. A császárok azomban bárminő koloniák egyes lakóinak, különösen kiszolgált legionariusoknak szoktak adni római polgári jogot.

A római koloniák tisztviselőiket is Rómának megfelelőleg rendezték, a consuloknak megfelelő tisztviselők

voltak a duumvirek; továbbá nyilvános és középületeikben is igyekeztek mindazt előállítani a mivel Rómában birtak.

Savaria a nevezett koloniák közül az elsőrendűekhez tartozott, vagyis római jogu kolonia volt, minthogy gyarmatosai az Appius Claudiusból származó claudiusi római tribus polgáraiból vétettek. S így Colonia Claudia Savariának nevezetett, a mennyiben gyarmatosai a claudiusi tribus polgárai voltak; Colonia, Claudii Savariának pedig mondatott, minthogy alapítója Claudius császár volt. Savaria, mint colonia felső Pannonia fővárosává és a praefektus székhelyévé tétetett. Gyarmatosítása idejében felső Pannonia praefektusa Publius Attilius Hister volt, ki valószínűleg a koloniát is maga vezette Savariába.

Hogy Savaria mint római kolonia és felső Pannonia fővárosa kiváló helyet foglalt el a római városok közt, mutatják azon nagyszerű emlékek, melyek Szombathely földjéből már évszázadokon keresztül kiásattak, és még jelenleg is folyton találatnak. Emléktáblák, szobrok és szobortöredékek, melyek az idők folytán távolabb helyekre el nem vitettek, jelenleg a vasmegyei régészetiegylet tárlatában, a püspöki várban őriztetnek. Tüzetesen leirattak és ismertettek Schoenvisner Antiquitatum Sabariensium libri című művében, és az előbb Dr. Lipp Vilmos, jelenleg Rezsöfy György mint titkárok szerkesztése alatt megjelenő vasmegyei régészetiegylet füzeteiben.

A város földjén, vagy a hegyek alatti téren bárhol ássunk, alig akadunk oly területre, hol épületfalakra, vagy a nagyobb mélységben tágas földalatti csatornamenetekre ne találánk. Savaria egykori fényét mutatja azon körülmény is, hogy épített vízvezetékkal birt, mely mintegy két mf. távolból a rohonci hegyek forrásvizét vezette be a városba. E vízvezeték maradványai Bucsú helység közelében még a legújabb időben is láthatók voltak.

A Savariát diszitő tényleg feltalált és leírt emlékeken kívül sokról csak a hagyomány emlékezik meg. Így a hagyomány szerint Savariát nevezetesebb emberek nyári lakai, villái vették körül; ezek közül villa Neronis a mostani Nárai, villa Septimii a mostani Septe és villa Herennia a mostani Herény Szombathelyt környező községeknek adták neveiket.

Hasonló módon emlékezik meg a hagyomány a savariai egykori amphitheatrumról, mely a mostani kalvaria melletti medencét foglalta volna el. Mint hatodik osztályu tanulók 1857-ben Orosz Pál iskolatársam és barátommal a kalvaria körül sétálván, egy öreg lelkész bevezetett bennünket a kalvaria melletti szőlőjébe és itt hosszasan beszélt a régi amphitheatrumról, annak fekvéséről és kiterjedéséről, melyből a kövek kiszedését gyermekkorában ő maga látta. Az öreg lelkész, mint tőle megtudtuk, Óray nevű nyugalmazott plébános volt.

Savaria gyarmatosításának évét határozottan megjelölve nem találjuk, így tehát Kr. u. 41 és 54 közé kell tennünk, minthogy ezek Claudius császár uralkodási évei. Szombathely egykori nagyságát Horváth Elek József ügyvéd és akadémiai tag 1825-ben kiadott „Szombathely évei“ című költői művében következőleg énekli meg:

Így leve lassankint Szombathely Pannoniának
Városi közt legszebb. — Tudniillik Claudius itt — is
Gyarmatot alkotván, behozá Rómának imádozt
Isteneit, s a Claudia nemzetséggel elönté.
S im! a kis város mi igen felemelte fejét már!
Helleni izléssel készült jeles oszlopok, ékes
Tornácok, fényes paloták vetekedve tenyésznek.
Itt az Arany partján buja ferdő házat emeltek
Melyben erős tagokat gyönyörűségekbe merülve
A henye életnek gondatlan ölébe nyugaszták
A csata földéről megtért porlepte vitézek,

A patakot szoros árkaiból természete ellen
A hegyek oldaliban készült sokféle csatornák
Öble közé vonván, hő Caldariumba vezették,
S kényökként mérsékelvén fürödének azokban.
Ott a győzelem kapuit kérkedve mutatták
A piacok, melyek bálványszobrokkal előntve
Voltanak, és az ügyes mesterség ritka tanuit
A hősök fényes diadalmival öszve fűzetve
A későbbi világ bámulására hirelték.
A Fejedelmeknek roppant palotái arannyal,
S Párosi márvánnyal piperézve ragyogtak amottan,
És koronás fejeket fődtek biborba takarva.
Órjás nagyságu Játészó színeknek emitten
Képzeld épületit, melyek sok Taenari zöld, és
Mygdoni vér színű, s Thasiumnak sárga sudáros
Márvány oszlopival sűrűn megrakva valának,
S büszke dicsőséggel tüntették Róma kivállott
Nagyságát a nézőnek bájolvá szemébe.
Circusok oldaliból sebesen kiügetve lovaglók
És szekeres versenyt futamók seregére ha néztél:
Amphitheatrumokon viadalra hevülni vadakkal,
Vagy felenyájával ha tekintéd a viadókat,
Római nagyságot láttál Szombathely ölében.
Oh! de ki írja le mind a Római nagyra emeltség
Sok remekit, melyek Szombathelyt fényre derítvén,
Pannon városi közt főbb méltóságra emelték? —
A szabados katonák lobogó zászlói alatt itt
Szerte halált szóró kópják villogtak, — az Ország
Nagyjai itt vettek lakozó helyet; — itten emelték
Septimiust Germania vad népének emésztő
Bajnoki messze terült fényű fejedelmi Thronusra.
Itt hozza sok császár törvényt birodalma javára. st.

Savaria a Flaviusok uralkodása alatt, kik a birodalom városainak emelésére igen nagy gondot fordítottak,

a legszebb virágzásnak örvendett, míg Marcus Antoninus Philosophus uralma alatt a Markomannok és Quádok betörései folytán, kik egész Aquilejáig hatoltak, sokat szenvedett. A Markomannok és Quádok megfékezésére Marcus Antoninus maga jött Pannoniába, itt három évet töltött, s ez idő alatt többször Savariában is megfordult, s midőn őket majdnem teljesen leverte, meghalt 180-ban Vindobonában (Bécs). Őt az uralkodásban elvetemült fia Commodus követte, kinek első dolga volt, hogy a majdnem teljesen megsemmisített ellennel békét kötve a pannoniai tábornokot elhagyja, s Romába visszatérve magát az élvezetek árjába merítse, hol 193-ban összeesküvés áldozatává lett.

Commodus utódává Helvius Pertinax választott, kit azonban a praetorianusok, kiknek féktelenségeit korlátozni igyekezett, már uralkodásának harmadik hónapjában megölték.

A praetorianusok a Rómában elhelyezett s több ezerre menő császári testőrséget képezték, befolyásuk annyira növekedett, hogy a császárok hatalma és élete igen gyakran a praetorianusok főnökeitől függött. A praetorianusokat Nagy Constantín császár oszlatta fel.

Helvius Pertinax megöletésével általános zavar következett be az egész római birodalomban, a császári méltóságot pénzért igyekeztek megvásárolni, s ez sikerült is Didius Julianusnak, ki a római praetorianus katonáknak ígért nagy összeg árán jutott a császári méltóságra. A provinciák legiói azonban ezen felháborodván, magok is imperatorokat kiáltottak ki, és pedig a syriai legiók Justus Pescenniust, a britanniaiak Clodius Albinust és a pannoniaiak Septimius Severust.

Septimius Severus proconsuli méltósággal felső Pannonia praefektusa volt, és Savariában székelte. Aurelius Victor szerint császárrá kikiáltatása és ünnepélyes beiktatása

székhelyén Savariában történt. Septimius Severus elismerésében a pannoniai legiókhoz csakhamar az illyricumi és germaniai legiók is járultak.

Ezután Septimius Severus Rómába ment, hol Didius Julianus megöletése után a senatus által is császáruul üdvözlötetett. Pescennius uralkodásának második évében Kis-Ázsiában, Albinust pedig hetedik évében Galliában legyöztvén és megöletvén, a birodalom egyedüli uralkodójává lön. Maga britanniai hadjáratában 211-ben halt meg. Savariában ekkor az igazság szeretetéről nagy hírnévre szert tett Aquilius Sabinus proconsul székel, mint felső Pannonia praefektusa, kinek Ulpianus jogtudományi munkáit is ajánlotta. Néhány évvel későbbben pedig Alexander Severus uralkodása alatt Pannoniának Savariában székelő praefektusa a történelmi műveiről híressé vált Cassius Dio volt.

A harmadik században Diocletian uralkodásáig Savariáról feljegyzett dolgokat nem találunk, ekkor azonban gyászos szerepe volt az elrendelt keresztényüldözés idejében. Diocletian, ki 284-ben lett császárrá, hogy a minden oldalról feltámadt barbarok támadásait visszaverhesse, maga mellé császáruul Maximianust, caesarokul pedig Constantius Chlorust és Galeriuszt vette, s a birodalmat kormányzási szempontból négy részre osztotta. Galerius caesar sürgetéseire az uralkodók elhatározták, hogy a keresztények templomai lerontassanak, szent könyveik elégettessenek, s az isteneknek hozandó áldozattételre kényszeríttessenek, az áldozattételt megtagadók pedig halállal büntetessenek.

A halálos ítéletek kimondása és végrehajtására a provinciák székhelyein bíróságok állíttattak. Ilyen bíróság székhelye lön, mint felső Pannonia fővárosa, Savaria is, s a bíróság elnöke Amantius a tartomány praefektusa

volt. Savariában ezen alkalommal szent Quirinus, szent Rutilus két társával és többen szenvedtek vértanuhalált.

Szent Quirinus vértanúságáról körülményesebb adatokkal birunk. Quirinus a sisciai (sziszeki) egyház szentéletű püspöke volt, s már itt a bíróság elé állíttatott, hogy az isteneknek áldozatot hozzon, miután az áldozattételt megtagadta, a sisciai praeses megbilincselve Savariába küldte, hogy ott felette a halálos ítélet kimondassék. Amantius a provincia praefektusa ekkor a dunamelléki erősségek vizsgálása miatt távol volt, Quirinust megbilincselve utánna vitték, ki azonban őt ismét Savariába visszaküldte.

Quirinus itt ujolag a bíróság elé állíttatott, miután azonban sem ígéret, sem kényszerítés által az áldozattételre rávehető nem volt, Amantius kimondotta a halálos ítéletet, mely szerint Quirinus, egy a nyakára kötött malomkövel a Sibaris (Gyöngyös) folyóba vettetett.

Quirinus testét a keresztények titokban felkeresték s az üldözés beszüntetésével a vértanusági hely közelében épített kápolnában tették le. Utóbb a város falain belől a scarabantiai (soproni) kapu közelében épített basilikában helyezték el. Pannoniát az ötödik század elején elfoglaló Hunnok elől menekülő keresztények sz. Quirinus testét magokkal vitték Rómába, hol 1140-ben II. Ince pápa rendeletére a Katakombákból a Tiberisen tul levő szüz Mária egyházba helyezettetett el.

Quirinus vértanúságának leírásakor a savariai basilika emlittetik fel, miből azon következtetésre juthatunk, hogy Savaria már a kereszténység első századaiban püspökség székhelye volt. Ezen következtetés megerősítést nyer azon körülmény által, hogy a keresztények rendszeren a birodalom nagyobb városaiban és pedig ott állítottak fel püspökségeket, a hol a pogányoknak is megfelelő jogkörű papi hivatalaik voltak. Már pedig egy emléktáblánk szerint a savariai Decurio felső Pannonia sacerdotallissének nevez-

tetik, mely papi hivatala a rómaiaknak joghatóságát illetőleg a keresztény püspökökével hasonszerű volt. Továbbá sz. Márton életének leírásában említettik, hogy a savariai keresztény papság az arianizmusra tért át, s így midőn sz. Márton Savariában megjelent, a városból kiutasított, ezen alapon Salagius az ariminiai zsinaton megjelent és feljegyzett két pannoniai arianus püspök egyikének székhelyét Savariába teszi. Ha volt Savariának keresztény püspöksége, az a Hunnok elől menekülő keresztényekkel a negyedik század elején megszűnt.

A negyedik század elején Pannoniát a keletről előre nyomuló Sarmaták fenyegették; s midőn már a Dunán is átjöttek, Nagy Constantin császár 322-ben Pannoniába jött, s maga vezette seregét ellenök oly szerencsével, hogy a Sarmaták általa nemcsak legyőzettek, de királyuk is megöletett a harcban.

Hogy Nagy Constantin császár ezen a Sarmaták ellen intézett hadjárata alkalmával Savariában is időzött, következik egy a codex Theodosianusban foglalt és Savariában kiadott rendeletéből, mely így hangzik: mindazon rendeletek és intézkedések, melyek ezentul a nap és a consulok megnevezése nélkül adatnak ki, érvénytelenek legyenek. Kiadatott Savariában Augustus VIII. Kalendáján, Probianus és Julianus consulok alatt. (322-ik évben).

Licinius császárnak 324-ben bekövetkezett halála után a birodalomnak egyedüli uralkodójává lőn Nagy Constantin. Ezen időben a birodalom kormányzata beosztásában többféle változtatást eszközölt, s különféle új hivatalokat rendszeresített. Így felső és alsó Pannoniát négy provinciára osztotta, ezek voltak: Pannonia prima, Pannonia secunda, provincia Valeria és provincia Savia, s az egész Pannoniára kiterjesztette az Illyricumi Praefektus Praetorio fő joghatóságát.

Savaria ezentul a Pannonia prima tartomány fővárosa és a tartományi Praeses székhelye maradt; továbbá a provincia pénzeinek és hadi, valamint élelmi készleteinek őrizeti helyévé tétetett, s így a provincia Thesaurusának hivatala is itt állított fel. Pannonia primának ezen időben a fővároson Savarián kívül nevezetesebb városai voltak: Scarabantia (Sopron), Vindobona (Bécs), Carnuntum (Óvár) és Arrabona (Győr). Savariának szabadalma volt, hogy a lanceariusok külön savariai legióját adta.

Nagy Constantin uralkodási ideje Savariára nézve annyiban is nevezetes, hogy ezen időben született Savariában az apostoli buzgalma által világhírűvé vált szent Márton toursi püspök. Életrajzát körülményesen leírták, Sulpicius Severus szent Márton korabeli keresztény történetíró, továbbá a hatodik században élő toursi püspök Gergely, ki egyszersmind a Frankok történetének megírója is volt. Ezek szerint, egyéb történeti adatok egybevetésével Szent Márton Savariában 316-ban, Nagy Constantin uralkodása alatt született, hol atyja mint elbocsátott katona (veterán) telepedett le. Gyermekéveit Savariában töltötte, s minthogy már ekkor nagy hajlamot mutatott a keresztény hitre térésre, atyja az áttérést megakadályozandó, őt Páviába küldte, hol 16 éves koráig nevelkedett.

Nagy Constantin rendelete szerint a veteránok fiai 16 éves korukban a katonasághoz állítottak, ha arra alkalmasak voltak, így lett szent Márton is 16 éves korában kedve ellenére, de atyjától is erőltetve katonává, és szolgált 24 éven át, vagyis 356-ig, a mikor honesta missiót kapott, azaz elbocsátott. Katonáskodása után egyideig Hilarius poitiersi püspöknél volt, csakhamar azonban elhagyta Galliát és Savariába jött, hogy szülőit a keresztény hitre térítse. Anyját sikerült is megtérítenie, de atyja a pogány vallásban megmaradt. Szent Márton megérkezésekor Savaria összes papsága az arianusi tévelyt követte, kiktől a

legdurvább üldözéseket szenvedte, s végre a városból is kiutasított. Pannoniából Italiába s innét Galliába ment vissza, hol Potiers közelében alapított zárdába vonult a szent élet és jótekonyságban 13 évet töltve el. 374-ben az összes keresztény hivek lelkesedésével a toursi püspökségre hivatott. Mint toursi püspök tágasabb körre terjeszté ki áldásos tevékenységét, melyet 401-ben bekövetkezett halála szüntetett meg.

Kik szent Mártonnak Savariában, a mostani Szombathelyen történt születését tagadják, azokat Lakner Endre e tárgyban irt művére utaljuk, annyit jegyezve meg, hogy épen oly joggal vitathatnák azt is, hogy nem a mai Szombathely volt a Rómaiak Claudia Savariája, hanem Veszprém, vagy Zalamegye hasonnevű faluja.

Nagy Constantin halála után három fia osztotta meg a római birodalmat, ezek közül azonban kettő erőszakos halállal kimulván, 350-ben az egész birodalom Constantiusra szállott. Constantius egyeduralmának első éveit az egyes provinciák fellázadt vezéreivel folytatott harc tölté el, miért is már 351-ben Pannoniába jött, hol Magnentiust a Mursa (Eszék) mellett vívott csatában teljesen legyőzte. Majd ismét 356-ban a Pannoniába betört Sarmaták ellen vezetett hadat, kiket szintén legyőzve a Dunántulra viszszaszorított. Pannoniában való tartózkodása alatt Savariában is megfordult, hol a codex Theodosianusból ismert következő rendeletet adta ki: Boldogult atyánk által a magánvagyonból eszközölt adományozásokat érvényben tartandóknak rendeljük. Kiadatott Savariában April VIII. Idusában, Constantius és Constans consulok alatt. (352).

Constantiusnak a Persák ellen viselt hadjárata alkalmával 361-ben Julianus caesar (apostata) a galliai legiók által császárnak kiáltatott ki, ezen kikiáltás után seregével azonnal Galliából keletre indult, és Noricumban a Dunát érvén, mig maga ezen folytatta útját lefelé, sere-

gének legnagyobb részét a szárazföldi katonai uton küldötte Sirmiumba. Ezen ut a Savariát átszelő katonai utak egyike lévén, a Julianust császárrá tévő sereg is megfordult 361-ben Savariában. Julianus ezen útja alkalmával Moesiáig jutván Constantius bekövetkezett haláláról értesült, s mindenki által császárnak ismertetett el.

Julianust a császárságban Jovianus közbeeső nyolc hónapi uralkodása után 364-ben a pannoniai származású Valentinianus követte, ki testvérét Valenst uralkodó társul maga mellé vette, s rábízta a keleti tartományok kormányzását, magának tartván meg a nyugotiakat. A birodalomnak Pannoniában eszközlött ezen megosztása alkalmával Valentinianus császár szintén volt Savariában, miről a codex Theodosianusban talált és Savariában kiadott két rendelete tanuskodik. Ezek egyike az aurum coronariumról, azaz az egyes provinciák által az uralkodóknak, különösen az uralkodás megkezdése alkalmával adadni szokott ajándékokról intézkedik, s elrendeli, hogy ennek adására a a kurialeseken kívül, kiknek ez kötelessége, senki nem kényszeríthető. Kurialesek voltak a római senatusnak megfelelőleg összeállított kormányzati főtisztviselői az egyes provinciáknak. A másik pedig a száraz terményekből és a borból a birtokosoktól veendő rész felett intézkedik.

Valentinianus uralkodása alatt 374-ben a Quádok és Sarmaták egész Pannoniát pusztítva elárasztották, s mint Ammianus Marcellinus írja, a városokat és falukat mindenfelé feldúlták. Savaria azonban mint megerősített hely ezen alkalommal a pusztulást elkerülte, mert éppen Ammianus Marcellinus írja, hogy Valentinianus a következő évben Pannoniába jött, a Quádok és Sarmatákat a Dunán visszaüzte, és Acincumnál (Ó-Buda) időzött az ősz beálltával a téli szállásról (hybernium) gondolkozáván, de más alkalmas helyet, mint Savariát nem talált, melynek közepén neje Justina és Valentinianus nevű kiskoru gyermeke

is időzött. Elhatározta tehát a telet Savariában tölteni. Mielőtt azonban Savariába visszaérkezett volna, utközben meghalt.

Pannonia 377-ben a Hunnok birtokába jutott, kik azt, miután a savariai származású Macrinust Pannonia praefektusát több ízben legyőzték, s legióit megsemmisítve magát is megölték volna, elfoglalták. Pannoniának a Hunnok által eszközölt ezen első elfoglalása alkalmával azonban a megerősített helyek és városok, köztük Savaria is megmaradtak a Rómaiak birtokában. Tudjuk ezt azon körülményből, hogy Gratianus császár a Pannonián keresztül vezető katonai utat átvonulásra még későbbben is használta; továbbá Zosimusból ki Honorius császárról írja, hogy Generidust a Dalmát katonaság praefektusát azoknak is főnökévé tette, kik felső Pannonia megerősített helyeiben voltak elhelyezve.

A Hunnok Pannonia első birtoklása idejében, mely 50 éven keresztül tartott, a Rómaiak mellett többször mint szövetségesek harcoltak. II. Valentinián őket a Rhaetiát elfoglalni törekvő Juthungok ellen használta fel. Majd későbbben Nagy Theodosius császár az ő segélyökkel győzte le Maximus tyrannust, ki II. Valentinián ellen lázadt fel, s őt Italiából kiűzte. Ezen a Rómaiakkal egyideig fentartott szövetségi viszony mutatja, mily kevésbé érdemelnek hitelt, s mily tulzók azon Frank írók, kik a Hunnokat, mind külső megjelenésükre, mind harcolási módjokra nézve majdnem a vadállatokhoz hasonlítják, épen úgy mint ezt írják a későbbi Német írók a 10-ik században többször Németországba betörő Magyarokról.

Nagy Theodosius halála után a birodalom fiai Arcadius és Honorius közt úgy osztatott meg, hogy Arcadius a keletet és Honorius a nyugotot kapta. Ugyanekkor történt Pannonia még birtokolt megerősített helyeinek felosztása is, mely szerint Honoriusnak Savaria és felső

Pannonia egyéb megerősített helyei jutottak, melyek katonai főnöksége ekkor adatott Zosimus szerint Generidusnak Dalmatia praefektusának.

A Hunnok 427-ben Pannoniából a Rómaiak és Gothok egyesült erejével ismét kiűzettek, a mint ezt Marcellinus Comes és Jornandes írják, annélkül, hogy a visszafoglalás körülményeire bővebben kiterjeszkednének. A visszafoglalt Pannoniát azonban összes városai és megerősített helyeivel csakhamar végképen elvesztették a Rómaiak. A Hunnok új királya Attila ugyanis nem csak a provinciát foglalta el, de a megerősített helyeket és városokat is ostrommal bevette.

Savariának Attila által való elfoglalása 445 körül történt. Turóczi kronikonjában, habár a források megnevezése nélkül csak általános történeti adatokra hivatkozva írja, hogy Savariát a virágzó várost, melyet előbb Alarik a Gothok királya hosszú ideig hiába ostromolt, Attilának sikerült elfoglalnia. Az elfoglalt város polgárainak nagy része Italiába menekült, s itt részint Páviában, részint Aquilejában települtek le. Aquileja lakói utóbb, miután a város szintén Attila által elfoglalva feldulatott, Velencét alapították, melynek alapításában tehát Savariának Aquilejába menekült polgárai is részt vettek.

Savaria tehát, mely négy századon át a római birodalom virágzó városa volt, az ötödik század közepén megszűnt római város lenni. Ekkor kezdődött meg a rombolás műve, melyet a természet maga is elősegített, s eszközölték, hogy a birodalom császárai által annyiszor látott város egy romhalmazzá változott, melynek hajdani nagyságáról az írott emlékeknél érthetőbben szólnak a régi Savariának Szombathely földjébe temetett falai és szobortöredékei, melyek a régészeti kutatásoknak még folyton kiapadhatlan forrását képezik.

Attilának 454 körül bekövetkezett halála után a Hunnbirodalmat fiai osztották meg egymást közt. Ezek viszálykodása azonban csakhamar a Hunnbirodalom végleges feloszlását eredményezte. A Hunnok romlása az általuk leigázva tartott népek általános mozgalmát, és vándorlását idézte elő, úgy, hogy már 455-ben Pannonia a keleti Gothok birtokában volt, s fejedelmeik közül Pannonia primát Savariával Theodemir foglalta el.

A Gothok uralkodási évének elseje, vagyis a 455-ik év különösen végzetes volt Savariára nézve, minthogy ekkor a város egy nagyobb mérvű földrengés által teljesen szétromboltatott. Savariának ezen földrengés által való szétrombolásáról emlékeznek meg a Cuspinianféle kronikon, és a 16-ik században élt Sigonius történész a nyugotrómai birodalomról írt munkájában. Mindkét forrás szerint a 455-ik év jelöltetik meg, mint Savariának pusztulási éve, csakhogy az első forrás szerint szeptember VII. Idusán, pénteki napon, a második szerint pedig Julius VI. Idusán volt a földrengés.

Hogy a régi Savaria az emberi kéz pusztító hatásán kívül, a természeti erők nagyobb mérvű romboló hatásának is ki volt téve, mutatja azon körülmény, hogy míg más római koloniákban egyes nagyobbyszerű művek romjai a föld felületén még korunkig is fenmaradtak, addig Szombathelyen minden a föld alá van temetve. Egyes építkezéseknél a megásott pince alapja alatt találtak a régi nagy csatornamenet épségben levő boltozataira, melyekre az épület legmélyebb alapfala helyeztetett. Hogy mily mélységre szállt le az akkori földszint, magam voltam tanuja a prémontréi rendház kertjében eszközölt földforgatás alkalmával. Egy falra akadtak, melynek kisedésénél két méternél nagyobb mélységben elérték a régi földszinti padozatot, mely ferdült síkban huzódott, mutatva a földnyomás romboló hatását. A padozat vörös és zöldszinű

simitott vakolat volt, mely legjobban a mostani szines cementlapokhoz hasonlítható, csak hogy az egész egy összefüggő tömeget képezett.

Ily mérvű eltemetése a földszintnek nem homokos vidéken, a hol nagyobb folyók kiáradásai sem léptek fel tényezőül, nem tulajdonítható Földünk lassu, de folytonos geologiai működésének eredményeül, mert ily változások létesítésére a helyi viszonyok szerint elenyésző csekély. Savaria virágzási idejétől a jelenig eltelt mintegy 14 évszázad. Hogy a szél, és az utcák folytonos meghordása utjavító anyagokkal szintén eszközöl a városokban egyes helyi, de nem általános talajemeléseket, példája a főpiac ovoda-utca felőli sarkán állott régi Szenczy-féle ház, melynek újbóli építése előtt a piaci földszin majdnem ablakjait érte, honnét a piac ezen része Szenczyhegynek neveztetett, s minthogy szüret után a falusiak a piac ezen részén árulják boraikat, közmondássá vált Szombat-helyen a rosszabb borok megjelelésére, hogy ez is a Szenczy-hegyről való. Csakis erőszakos rázkódások eredménye lehet tehát a régi Savariának szétrombolása és nagy részben eltemetése, melyre akkor is jogosan utalhatnánk, ha írott emlékek nem szóllanának is mellette.

Pannonia Savariával a keleti Gothok birtokában maradt Theodorik 526-ban bekövetkezett haláláig. Theodorik már 493-ban a Gothok legnagyobb részével Itáliába vonult, hol a Herulok uralmának Odoaker legyőzése és megöletésével véget vetett, megalapítván az Itáliai Goth birodalmat. De épen a Gothoknak ezen legnagyobb részben való elvonulása eredményezte, hogy Theodorik halála után Pannoniát a Longobardok foglalták el.

A Longobardok azonban csak rövid ideig lakták Pannoniát, mert már 568-ban a Gothok birodalmának elfoglalására Itáliába vonultak, s ott a Longobard biro-

dalmat alapították meg, Pannoniát pedig szövetségeseiknek az Avaroknak adták át, kik már előbb Dáciát egész a Tiszáig lakták.

Az Avarok birodalmukat kilenc gyűrű, vagy Haganra osztották, mely elnevezés ezen kerületeket körülvevő és föld, fatörzsek és rőzséből készített gyűrűsáncoktól származott. Minden gyűrűsáncnak külön főnöke volt a Chagan, a budai gyűrű volt a központ és a fő Chagan székhelye. Szaszky a régi Magyarok történetében egyik avargyűrű központjául Savariát nevezi meg.

Az Avarok azonban Nagy Károly által a Bajor hercegségtől megfosztott Taszilo hívására Bajorországba ütvén, a Frankokkal keveredtek harcba, mely Frank-Avar háboru 791-től 799-ik tartott, s vége az volt, hogy az Avarok egész Pannoniát elvesztették.

Az első hadjáratot maga Nagy Károly vezette, és az Avarokat a Dunáig visszaűzván, Eginhard szerint Savarián keresztül vonult téli szállásra Bajorországba. A Frankok ezen átvonulása alkalmával és utóbbi birtokba vételekor nyerhette Savaria a Stein am Anger elnevezést.

Az utóbbi hadjáratokat Nagy Károlynak fia Pipin vezette, ki 799-ben az egész Pannoniát elfoglalta s a Frankbirodalom tartományává tette. Eginhard szerint Pannonia elfoglalása oly véres küzdelmekbe került, hogy az elfoglalt tartományban az embereknek, vagy emberi lakásoknak nyoma is alig maradt.

Nagy Károly 800-ban Rómában történt megkoronáztatása után nagy gondot fordított a majdnem lakatlanná vált Pannoniának benépesítésére, s e végből sláv és bajor gyarmatosokat telepített le; s elrendelte, hogy az elpusztult városok és falvak újra felépíttessenek. A Frank uralkodók idejében Pannonia határ, vagy örgrófok kormányzata alatt állott.

Nagy Károly uralkodása alatt, 805-ben Pannonia egy részébe Avarok telepítették le. Eginhard és a fuldai évkönyvek szerint a Dunától éjszakra lakó Avaroknak már a keresztény hitre tért fejedelme Theodorus Nagy Károlytól Pannoniának Carnuntum (Óvár) és Savaria közt elterülő részét kérte letelepedésre, minthogy a mai Csehországban lakó Slávok folytonos támadásainak volt kitéve. Pannoniának említett része a letelepült Avaroktól Avariának neveztetett, s némelyek szerint ezen Avaria-fővárosa s az Avar fejedelem székhelye Savaria volt; s ez az oka, hogy Nagy Károly és utódai Savariában püspökséget nem alapítottak, habár Inchofer szerint Jámbor Lajos több ízben tervezte a savariai püspökség felállítását.

A 9-ik század vége felé, 870 körül nagy Morvaország fejedelme Svatopluk foglalta el a Frankoktól Pannonia egy részét, hogy Savaria és Pannoniának egy része ezentul is megmaradt a Frankok birtokában, következik azon körülményből, hogy a Svatopluk által eszközölt foglalások után, vagyis 875-ben Arnulf király Savariát és egyéb területeket Ditmar szalzburgi érseknek adományozta. A szalzburgi érsekek ezen adományozást későbbi uralkodók által is többször megerősítették akkor, midőn már egész Pannonia Magyarországnak egy részét képezte. Savariának és a savariai területnek, mely mint ezen adományozásokból kivehető a Rába folyóig terjedett, a szalzburgi érsekek részére megerősített utolsó adományozása a 12-ik század végén Fülöp német királytól származik.

Az egész Pannonia és ezzel Savaria is, melyről ezentul Szombathely név alatt szóllunk, 900-ban a Magyarok birtokába jutott, hogy mint Magyar város polgárainak buzgalma, munkássága és kitartó törekvése folytán lassankint a virágzás és jólétnek oly fokára jusson, minőről a népvándorlás viszontagságai által letaszítottatott.

---

2. *A város története a Magyarok bejövetelétől a jelen korig, szabadalmi és kormányszata.*

A mai Magyarországnak Dunántuli része Pannonia, 900 körül szintén a Magyarok birtokába jutott, s így Szombathely magyar várossá lőn, habár egyházi joghatóság tekintetében még mindig a szalzburgi érsekséghez számított, melynek előbb birtokát is képezte.

A vezérek korában Szombathelyről semmit nem találunk a krónikákban.

Nevezetes volt azonban Szombathely életében szent István király uralkodása alatt az 1009-ik év, a mikor Pray szerint a győri püspökség felállított, és Szombathely mint volt egyházi birtok, ezen püspökségnek adományoztatott, mely adományozás a szalzburgi érsekség egyházi joghatóságának is véget vetett.

A győri püspökség felállítását és Szombathely adományozását Károlyi Lőrinc Speculum Jaurinensis Ecclesiae című művében 1033-ra teszi, mely egyszersmind a győri székesegyház befejezésének is éve. Sokkal valószínűbb azonban Pray állítása, hogy a győri püspökség a veszprémi és pécsivel egyszerre 1009-ben állított fel, s így Szombathely is 1009-ben jutott a győri püspökség birtokába, s ezen idő óta szerepel mint püspöki város.

A Szombathelyt birtokló győri püspökök közül mint elsőnek Modestusnak neve szerepel 1037-ben a Bakonybéli apátságnak adott szabadalomlevélben.

A következő századokban szereplő nevezetesebb püspökök voltak: III. György, ki a Tatárok elleni harcban megöletett. A 15-ik században: II. János, kitől Szombathely első szabadalom levele származik; Csupor Demeter, Dócy Orbán, Bakacs Tamás, ki utóbb az ország Primásává lőn.

A 16-ik században: Felső-Szelestei Goszthon János, Paxy Balás, Ujlaky Ferenc, Gregoriáncz Pál, Draskovich György, Heresyenci, Hetési Pethe Márton.

A 17-ik században: Napragy Demeter, Lépes Bálint, Sennyey István, Draskovich György, Széchenyi György, Kolonics Lipót.

A 18-ik században: Ágoston szász herceg és a Szombathelyt birtokló utolsó győri püspök gróf Zichy Ferenc.

Szombathely III. Henrik császár és Aba Samu közti harcok alatt is szenvedhetett, minthogy azok leginkább az ország ezen részében vívattak, teljesen azonban az 1241-ik évi Tatárjárás alatt dulatott fel. Bonfin a Tatárjárás leírásában említi, hogy azok a Duna jegén átjövén, Szombathelyt, szent Márton születés helyét is teljesen lerombolták. A hegyi erdőknek a Mézestó közelében levő egy része jelenleg is Vermes erdőnek neveztetik, s a néphagyomány azt tartja ezen erdőről, hogy a szombathelyiek a Tatárpusztítás alkalmával ide menekültek, s itt földalatti vermekben laktak.

Szombathely, habár püspöki birtok volt is, a püspökséggel jobbágyi viszonyban soha nem állott, a mint ezt látjuk II. János győri püspök által 1407-ben a városnak adott szabadalom levélből, mely már a várossal kötött új egyességnak neveztetik, jeléül annak, hogy a város mint ilyen szabadalmakkal már előbb is birt. Hogy Szombathely ezen ránk maradt első szabadalom levél előtt is ügyeit részben maga intézte, hogy önálló bíróval és tanácsccsal birt, kitetszik az a Ferencrendű konventnek 1360-ban III. Kálmán győri püspök alatt történt felállításából, hol az mondatik, hogy az előbbi betegeket ápoló intézet a győri püspök engedelmével és a Szombathely városi senatus beleegyezésével konventté alakittatik.

II. János említett szabadalomlevelében évi 200 arany fizetése mellett a szombathelyieket minden további tehertől felmenti; s elrendeli, hogy a szombathelyi várparancsnoktól függetlenül bíráskodjanak saját ügyeikben, fenntartván mégis a várparancsnoknak a lopás, rablás és gyilkosság büntényeiben a bíráskodást, úgy azonban, hogy ezen büntényeknél befolyó bírságokból is harmadrész a város bíráját illesse. Megengedi továbbá a város polgárainak a bor minden időben való szabad mérését.

Ezen szabadalomlevél így hangszik: „János, Isten és a szentszék kegyelméből győri püspök az összes, a következőket tekintetbe vevő hívőknek üdvöt az Urban. Nehogy azok, melyek komoly megfontolással határozatnak, az emberi elme gyarlósága miatt idők multával feledésbe menjenek, következő levelünkkel örök időkre megállapítjuk. Következésképen mind jelenleg, mind jövőben mindenkinek tudtára akarjuk hozni, hogy a körültekintő férfiak, Péter Leopold fia bíró, Ferenc Lőrinc fia, Béchy Gergely, Chon Leonard, Miklós Jakab fia, és Péter ennek testvére, Miklós György fia, másik Miklós Péter fia, Bakó György, Boricza Péter, és Pyrgek Mihály, tizenkét eskütt, és Pythier Péter hegymester, a mi Szombathely városunk polgárai a magok és az összes szombathelyi polgárok nevében hozzánk jöttek, és minket kellő tisztelettel és alázattal kértek, hogy azon megállapodásokat és intézkedéseket, melyek egyrésről köztünk, másrésről polgáraink közt a mi testvéreink a győri káptalan tagjainak tanácsa és bejegyezésével a mi Szombathely városunk gyarapítása és gazdagítására létrejöttek, nagyobb biztosság kedvéért a a mi szabadalomlevelünkkel megerősítsük. Mely megállapodások és intézkedések sora a következő. Először akartuk és rendeltük, hogy a bíró, esküttek, és a mi Szombathely városunk összesége nekünk és a mi utódainknak örök időkre és visszavonhatlanul 200 arany forintot, tiszta

aranyban, rendes sulylyal, vagy hason értéket a folyó pénzben évenként fizetni tartozzanak úgy, hogy mind a jelenlegi, mind a jövőbeni polgárok minden rendkívüli census, köznéven stheuer, minden taxa és collecta, vagy bármi néven nevezhető rendes, vagy rendkívüli adótól mentesek legyenek. Akartuk és rendeltük továbbá, hogy a mi és utódaink köztük levő várparancsnokai más ügyekben, mint a gyilkosság, lopás és rablás ne bíraskodjanak, és ezen három ügyben a birságok két harmadát felvegyék, a harmadik részt pedig a mi városunk bírójának meghagyják. Akartuk és rendeltük, hogy a mostani és jövő várparancsnokok polgárainkat a nevezett három vétségen kívül semmi más vétségben el ne fogják és várunkban ne tartsák. Hanem minden más vétségért városunk bírója által fogassanak és ítéltessenek el. Mint-hogy továbbá városunk polgárainak eddig a püspöki bormérések által voltak legtöbb nehézményeik, a püspöki borok mérését úgy rendeljük mérsékelni, hogy azok mind a mi, mind utódaink idejében a városban bizonyos helyeken szabadon méressenek és adassanak el; mégis úgy, hogy a mi jelenlegi és jövőbeni polgáraink is boraikat minden időben szabadon mérhessék, és ezen kimérésben a püspöki borok mérése által soha ne akadályoztassanak és tiltassanak. Mi tehát nevezett polgáraink alázatos kérelmére kegyesen hajolva, azon hitben, hogy ezek által a mi városunk egyházunk javára, a mi és utódaink diszére gazdagodni és virágozni fog, a felsorolt és köztünk és szombathelyi polgárok közt a győri egyház káptalanjának beleegyezésével történt megállapodásokat és intézkedéseket helyeseljük, megerősítjük és levelünkkel örök időkre érvényesítjük. Minek emlékére és örök időkre való megerősítésére jelen szabadalom levelünket a mi és az említett győri egyház káptalanjának hiteles pecsétjével megerősítve a mi szombathelyi polgárainknak adjuk. Kiadatott Győrött

szűz Mária születésének ünnepe utáni szombaton, az ur ezernégyszázhetedik esztendejében.“

Szombathely nevét olvassuk a 15-ik század közepén Erzsébet özvegy királyné és I. Ulászló közt folyt polgárháboruban, melyet Ulászló és a Cilleyek közt kötött szombathelyi béke fejezett be részben.

Albert királynak 1439-ben bekövetkezett halála után a rendek többszörös ígéretei szerint a trón özvegyét Erzsébetet és születendő gyermekét illette volna, de a törökök erős készülődései miatt az 1440-ben Budán tartott országgyűlés mégis biztosabbnak vélte az országot egy férfi uralkodóra, mint nőre bízni, ki már is teljesen a Cilleyek befolyása alatt állott, miért is abban állapodott meg, hogy Ulászló lengyel királyt hívja meg a trónra, ki Erzsébet özvegy királynét nőül veendi. Erzsébet a rendek ezen határozatába többszörös erőltetés után beleegyezvén, követek küldettek Krakóba Ulászló meghívására. Ezalatt azonban Erzsébet Komáromban fiut szült, kit Lászlónak kereszteltetett és Fehérvárott meg is koronáztatott, visszavonva Ulászlóra vonatkozó és a rendeknek adott beleegyezését. Sőt a Visegrádon őrzött koronát is titokban megszerezvén, fiával Sopronba, majd innét Frigyes német császár ótalma alá vonult.

A Krakóban járt követek e közben meghozták Ulászlót, s a vele tartó rendek őt 1440-ben Székes-Fehérvárott szent István ereklyéjének koronájával meg is koronáztatták. Minthogy azonban sokan a főpapok és főurak közül Erzsébettel és fiával tartottak, csakhamar kitört a polgárháboru, melyben legélénkebb részt Erzsébet rokonai a Cilleyek, és az Erzsébet által behozott és Giskra vezetése alatt álló csehek vettek.

A háboru változó szerencsével folyt, míg 1441-ben a Cilleyek vezére Vitovec János Ulászló vezérét Bánffy Istvánt Szombathelynél meg nem verte, és fogságba nem

ejtette. Mire Ulászló még ugyanezen év tavaszán nagyobb haderőt gyűjtve Szombathelyig előre nyomult, s ezen városnál felütötte táborát, hol mindegyik fél kerülvén az elhatározó ütközetet, hosszabb ideig táborban maradt.

Ulászló szombathelyi táborában 1441. április 17-ikén Kottler Péter egyházi jogtudort, Marczaly Imre megszábadításában szerzett érdemeiért, magyar polgárrá és zágrábi püspökké nevezte ki.

A Szombathelynél hosszabb ideig elhúzódó táborozás alkudozásokat indított meg, melyeket Ulászló és a Cilleyek közt kötött szombathelyi béke fejezett be.

A szombathelyi békeokmány magyarra áttett szövege a következő: „Mi Ulászló Isten kegyelméből Magyar, Lengyel, Dalmát, Horvátországok királya, Lithvánia nagyhercege, és Oroszország örököse a jövő emlékére. A körülmények változó sikerei többnyire mulékony okok egymástól elűtő ösvényein haladva nem mindig alakulnak a szerint, mint emberileg előre terveztetek, hanem a már lefolyt eredmények okait utóbb a célok változása szerint megmagyarázó eszélyesség az, mely az események minőségéhez képest változtatván meg gyakrabban a késztető okokat, a szándékolt tervnek kivitelét is meghiúsítja, de meg a béke létrehozására is hajlandóbb, mert szívesen ad előnyt a nyugalomnak a közös viszály felett. Ámbár tehát ezen viszás napokban, melyeken mi azon Magyarország egész uralmának, melyre törvényesen megválasztattunk, meghivattunk, következőleg megkoronáztattunk, elnyerése végett felmerült akadályok elhárításán fáradoztunk, ezen ország koronájának egyéb alattvalói között Cilley Frigyes és Ulrik hercegek, Ortenburg és Tagoria grófjai az ezen ország békés állapotát megzavaró Erzsébet királyi urnőnek egy részt felajánlva ellenséges szándékkal ellenünk szegültek, miért is mi fennevezett Frigyes és Ulrik grófokra, valamint párthiveikre neheztelvén, azokat

kegyelmünktől megfosztani szándékoztunk : mégis a most említett okoknál fogva a köztünk is fennértett Frigyes és Ulrik grófok közt kötött szerződés által kiegyenlítvén a béke javáért az eddig felmerült ellenségeskedéseket, és felkarolván az előnyös egyetértést, az egyenetlenség hátrányait elkerülendő, előnyösebbnek tartottuk, hogy ugyanezen Frigyes és Ulrik grófokat teljes kegyelmünkkel megajándékozzuk, mintsem, hogy az egyenetlenség bajait az ország hányattatásával együtt előmozditsuk.

Hogy tehát Frigyes és Ulrik grófok a mi királyi kegyelmünkről bizonyosokká téve, a hűség megtartására nagyobb alkalmat nyerjenek, a mai napon itt Szombathelyen, a győri püspökség városában érett megfontolással, határozott szándékkal, őszinte szívvél és tiszta érzéssel, tisztelt Thyffer Márton ur és a jeles Packensteini Meusenreutter János kancellarius, mint az előbb említett Frigyes és Ulrik grófok által alábbirt eskünk felvételére kiküldöttek előtt, a szent kereszt jelének és a szentek ereklyéinek érintésével a következő alakban és szavakkal esküdtünk :

Én Ulászló király esküszöm nektek tisztelt Márton ur és jeles János kancellárius, említett Frigyes és Ulrik grófok embereinek, az én eskümet elfogadóknak, hogy a mai naptól minden időben említett Frigyes és Ulrik grófok és utódaik iránt, mint a magyar korona igaz és törvényes alattvalói és az én alattvaló hiveim iránt, valamint az ő hozzá tartozók, szintén hiveim iránt mindig királyi kegyelemmel viseltetem, és minden indulatomat és haragomat, mely ellenük, vagy hozzátartozóik ellen bármely ok, vagy körülményből származott, mérséklek és megszüntetem. Továbbá, hogy Frigyes és Ulrik grófokat, mint Magyarországom alattvalóit, minden jelen és jövő ellenségeik ellen, bárminő állásuak legyenek azok, még ha barátaim, vagy rokonaim volnának is, hatalmammal

mindig segíteni és védelmezni fogom, és kegyelmemet Frigyes és Ulrik grófoktól semmi esetben, sem szóval, sem tettel el nem vonom, semmiféle tanácsot nem tartok és semmiféle tanácshoz nem járulok, mely ellenök, vagy javaik ellen intéztetnék, hanem irányukban mindig kegyelemmel leszek, és mindazokat, melyek köztünk és a grófok közt tárgyalattak és más iratokban foglaltatnak, minden szineskedés és hamisság nélkül betölteni és megtartani fogom; Isten, a boldogságos Szüz Mária, a szent kereszt jele, minden szentek és a szent evangéliumok engem úgy segíljenek. Mindezek megerősítése és bizonyítására jelen függő pecsétünkkel megerősített iratunkat kiadtuk. Kiadatott Szombathely melletti táborunkban, Husvét utáni szerdán, az ur 1441-ik esztendejében.“

Ugyanekkor a királylyal Szombathelynél levő főpapok és zászlós urak is állítottak ki a Cilleyek számára egy iratot, ugyanazon kelet alatt, melyben biztosítják őket, hogy a királyi békeokmányban foglaltaknak megtartására mindent elkövetnek, és a királynak a Cilleyek ellen soha tanácsot adni nem fognak.

A Cilleyekkel kötött béke Erzsébet királynét is hajlandóbbá tette az alkudozások megkezdésére, melyek a Győrött kötött békében befejezést nyertek, mely 1442-ben a polgári háborút is teljesen megszüntette.

Ulászló azonban nem sokára 1444-ben a Törökökkel vivott szerencsétlen várnai csatában elesett, s minthogy Frigyes német császár Erzsébetnek nála levő fiát Lászlót s a koronát kiadni vonakodott, az ország rendei Hunyadi Jánost kormányzóvá választották. Hunyadi egyik főkötelességének tartotta, hogy Frigyest László király kiadására bírja. Az alkudozások sikerre nem vezetvén, Hunyadi 1446-ban haddal indult Frigyes ellen, hogy László kiadására erővel kényszerítse. Némely írók állítása szerint Hunyadi ekkor seregével Szombathelynél megállapodott,

s innét felhívást intézett Bécs városához, hogy László, mint a Magyarokkal közös fejedelmök érdekében ők is kényszerítsék Frigyeset a kiadásra, s csakis akkor indult tovább Bécsfelé seregével, midőn a bécsiek kétes válaszát megkapta. Mások szerint Hunyadi sárvári táborából intézte volna ezen felhívást a bécsiekhez.

Mátyás királynak 1490-ben bekövetkezett halála után Szombathelynek nyugalma ismét felzavartatott. Az osztrák Miksa, Frigyes császár fia, szintén trónkövetelőül lépven fel, a Magyarok által királylyá választott II. Ulászlót haddal támadta meg, s hadviselésének színhelye leginkább a dunántuli vidék volt. Miksa hadai Szombathelyt is megtámadták 1490-ben. Bonfin és Istvánffy szerint azonban Tamás győri püspöknek a szombathelyi várban elhelyezett őrsége vitézül ellentállott, a megtámadókat visszaverte, és közülök 78-at elfogott, kiket mint hadi foglyokat Ulászló táborába szállított. A visszavert német sereg azonban még ugyanazon évben tetemesen megerősítve visszatért Szombathely alá, s ekkor sikerült is nekik a várost és a várt Miksa részére elfoglalniok.

Szombathely 1491. novemberben Miksa és Ulászló közt Pozsonyban kötött szerződésig Miksa birtokában maradt, ekkor azonban Szentgrót, Körmend és egyéb Miksa által a hadjárat alatt elfoglalt helyekkel ismét visszaadatott; míg Kőszeg, Rohonc, Borostyánkő, Fraknó és egyéb a hadjárat előtt általa birt helyek a szerződés értelmében az országtól elszakasztva maradtak.

A szerződés megkötésében főszereplő Tamás győri püspök volt. A szerződésnek Szombathelyre vonatkozó része következő: „Megállapított továbbá, hogy a római király mindazon helyeket és erősségeket, melyeket a hadjárat alatt elfoglalt, vagy a melyek bármi uton kezéhez jutottak, visszaadni tartozzék, különösen Szombathelyt, mely közönségesen Steinamangernak neveztetik, Szent-

grótot, Körmendet stb. . . . . Kötetett és kiadatott Pozsonyban, szent Leonard ünnepe utáni hétfőn az Ur 1491-ik esztendejében.“

Alá vannak írva: Tamás győri püspök; Báthory György az irni nem tudó Báthory István vajda nagybátyja helyett; Schellenbergi János; Tamás püspök az irni nem tudó Guth László és Rozgonyi László helyett; Weithmüli Benuss; Pamkirchner Vilmos és Rupow János.

A 16-ik század elején 1510—1525-ig győri püspök volt Felső-Szelestei Goszthon János, ki püspökségének utolsó évében a Szombathelyiek szabadalmait következő okmánynyal erősítette meg: „Mi felső-szelestei Goszthon János, Isten és a szentszék kegyelméből győri püspök, Győr örökös főispánja, ő Felsege Mária királyné fő kancellárja, mindazoknak, kiket érdekel, tudtokra adjuk. Hogy a körültekintő férfiak Balog András bíró, Balneator Jakab és Szele István a mi Szombathely városunk esküdt polgárai a magok és Szombathely városunk összes polgárainak és egyéb lakóinak nevében hozzánk jöttek, és a mi boldog emlékezetű elődünk Főtisztelendő János egykori győri püspök által kiállított szabadalomlevelet mutatták fel, és alázattal kértek minket, hogy azt elfogadni, helyeselni, megerősíteni és szabadalomlevelünkben szóról szóra felvenni kegyeskednénk. Melynek tartalma következő: (II. János okmánya ismételtetik). Mi ily igaz és méltó kérelmekre hajolva, Főtisztelendő János egykori győri püspök fennirt szabadalomlevelét semmi részben meg nem csonkitva, vagy meg nem változtatva jelen szabadalomlevelünkbe átvesszük és átírjuk, elfogadjuk, helyeseljük és örök időkre megerősítjük, kiválólág a város kedvéért és nemességeért, minthogy az az Ország kulcsát és kapuját képezi, kellemes fekvéssel és vallásos érzelmmel bir, különösen szent Márton főpap és toursi érsek iránt kinek hazája és születéshelye, hajdan kiterjedt város, most

mezővárossá törpült, és a nagy szegénység által annyira elnyomatott, hogy régi nagyságának nyomai alig látszanak, mely jelenleg két oldalról két folyó a Gyöngyös és Aranyos vize által öveztetik. Minek emlékére és megerősítésére jelen függő pecsétünkkel ellátott szabadalom-levelünket említett bíró és esküdtek és Szombathely városunk összes polgárainak kiadni rendeltük és kiadjuk. Kiadatott Felső-Szelestén, születés helyünkön, Szent Apollonia szüz és Martyr napján, az ur 1525-ik esztendejében.“

Az előbb mondottakból érthető, miért nevezi Goszthon János püspök Szombathelyt az ország kulcsa és kapujának, Kőszeg és a szomszédos helyek ugyanis még folyton a kötött szerződések értelmében Austria részének tekintettek.

Az 1525-ik év végzetes volt Szombathelyre, mert ezen évben villámütés következtében tűz ütött ki, mely nemcsak sok épületet hamvasztott el, de a városi levéltárt is nagyon megrongálta, különösen II. János szabadalom-levelét a közhasználatra egészen alkalmatlanná tette, miért is a város polgárai már a következő 1526-ik évben az elhalt Goszthon János utódátul, Paxy Balás győri püspöktől szabadalmaik megerősítését kérték, és meg is nyerték.

Paxy Balás püspök 1526-ban Pál fordulása előtti kedden adta ki Szombathely polgárainak az új szabadalom levelet, és pedig a püspöki és káptalani kettős függő pecséttel megerősítve, mely az előbbi szabadalom leveleket tartalmazza átírva, s mint mondja, II. János okmánya helyett szolgáljon új szabadalomlevélül. Az okmányban felemlítettnek: Pruss Jakab bíró, Galambos Simon hegy-mester, továbbá Szele István, Institor Wolfgang, Mihály Fábián, Percziner István, Kola Miklós, Fazék Benedek, Nagy György, Faber Bertalan, Nagy Péter, Szombath Tamás, Kulcsár Gergely és Vincze Bálint esküdtek.

Paxy Balás püspök ugyanazon évben, melyben a szombathelyieknek új szabadalomlevelét kiadta, a Törökökkel vívott szerencsétlen mohácsi ütközetben elesett.

A mohácsi vész után a legtöbb püspökség üresedésbe jött, s egyideig a Zápolya János és Ferdinánd királyok közti viszályok folytán betöltetlen maradt, minek következménye lőn, hogy a püspöki városok és birtokok egyes hatalmasabb urak által elfoglaltattak; így említi Istvánffy, hogy Győrt, Szombathelyt és a győri püspökség egyéb javait Laki Bakich Pál Ferdinánd király huszárjainak főkapitánya foglalta el. Bakich azonban a szombathelyi várra és a hozzá tartozó javadalmakra nézve, habár előzőleg úgy foglalta is el azokat, Ferdinand királytól bizonyos pénzösszeg fejében adománylevéllel birt azon időig, míg a győri püspökség be nem töltetik. Ennek következtében a szombathelyi vár és javadalmai a Bakichok birtokában maradtak 1554-ig, habár a győri püspökség már 1539-ben betöltetett is.

Melyik évben került azonban Szombathely Bakich Pál birtokába, ismeretlen; ez a mohácsi vész után azonnal nem történhetett, mert Hormayerban olvasható, hogy János király Szombathelyt megszállva tartó katonái Kőszegét gyakrabban megtámadták, és Jurisich Miklós kőszegi várparancsnok ennek megakadályozására 1529-ben a szombathelyi várt ostrommal akarta elfoglalni; nem sikerülvén azonban neki a szombathelyi vár elfoglalása, felterjesztést intézett Bécsbe, melyben nagyobb sereget és ágyukat kér, hogy az ostromot sikerrel folytathassa, s így Kőszegét és Sopront biztosíthassa.

Hogy Szombathely 1534-ben Bakich birtokában volt, következik azon vám és harmincad mentességből, melyet ezen évben a kőszegi polgároknak Szombathelyen engedélyezett, a mint ezt Chernel Kálmán Kőszeg multjában olvassuk.

A szombathelyi vár birtokosainak folytonos változása mellett a város polgárai szabadalmaikat féltvén, Ferdinand királyhoz fordultak, kérve őt a szabadalmak megerősítésére, s erre vonatkozólag a királytól következő okmányt nyertek: „Mi Ferdinand Isten kegyelméből a Rómaiak, Magyarország, Csehország st. királya, Austria főhercege, Spanyolország infansa, Burgund, Stejer, Carinthia, Carniolia hercege, Tyrol grófja st. adjuk mindenkinek a kit illet tudtára, hogy Szombathely város körültekintő birája, esküttjei egyéb polgárai és lakói nevében és személyében elénk terjesztetett tisztelendő Balás egykori győri püspök saját és a káptalan függő pecsétjével megerősített pergamen okmánya, melyben bizonyos szabadalmak adományoztatnak. Királyi felségünk elé a szombathelyi polgárok által azon kérelem terjesztetett, hogy ezen szabadalmakat elfogadni és megerősíteni és szabadalomlevelünkbe szóról szóra beiratni kegyeskednénk. Mely szabadalom levél a következő: (Paxy János, Goszthon, és II. János szabadalom levelei következnek). Mi Szombathely város birájának, esküttjeinek, polgárai és egyéb lakóinak könyörgéseit kegyelmesen meghallgatva és helyeselve egykori Balás püspök okmányát, nem változtatva és nem csonkitva jelen szabadalomlevelünkbe bevettük, és annak tartalmát és minden pontját, a mennyiben rendesen és törvényes uton származtak, az igazság követelményének megfelelőleg, mások jogainak fentartásával elfogadjuk, helyeseljük és megerősítjük ezen függő pecsétünkkel, melyet mint magyar király használni szoktunk, ellátott levelünkkel. Kiadatott Bécsben szent Kálmán martyr ünnepén az Ur 1534-ik esztendejében. Római uralkodásunk negyedik, egyéb uralkodásunk nyolcadik évében.“

Ferdinand 1539-ben győri püspökké Ujlaky Ferencet nevezte ki, ez mindent elkövetett, hogy a győri püspökség javait visszaszerezze, mi azonban csak részben sikerült

neki, a mennyiben ország bírósági határozat folytán visszanyerte a szombathelyi várhoz tartozó németujvári tizedet, melyet Ferdinand király 1533-ban Batthyán Ferencnek adományozott, de a mely utóbb szintén a Bakichok birtokába ment át. Ferdinand ezen bírósági határozatot megerősítvén, Bakich Péternek az elvesztett tizedért kárpótlásul a királyi kincstárból évenként fizetendő 200 frt. rendelt 1544-ben.

Sokkal több nehézségbe ütközött a szombathelyi vár és a hozzá tartozó birtokoknak visszaszerzése, melyet a Bakichok kiadni nem akartak; és minthogy Ferdinand királynak hatalmas és kedves emberei voltak, az ország rendei kényszer eszközhez sem nyulhattak. Ezért az 1547 és 1548-ik évi országgyűléseken is csak az határoztatott, hogy a király kegyeskedjék egyességet létesíteni, hogy e birtokok azok kezeiből, kiket nem illet, kiszabadittassanak.

Ujlaky Ferenc püspök ezen birtok visszaszerzésére vonatkozó pörös ügyben kiválólag Beiczzy Ambrus szombathelyi polgár munkáját vette igénybe, miért is 1548-ban Beiczzy Ambrusnak Szombathelyen a Gyöngyös-utcában levő házát és fél sessió polgári fundusát minden fizetés terhétől felmentette, és a szombathelyi bíró hatásköréből is örök időkre kivettnek nyilvánította. És ezen Gyöngyös-utcai telek képezte a későbbi szőkeföldi kuriának alapját.

Ujlaki 1553-ban egri püspökké neveztetvén ki, utóda a zágrábi püspökségből áthozott Gregoriáncz Pál lett. Ez Magyarország rövid történet-földrajzi ismertetését állítván össze, Szombathelyről írja: Szent Márton hegytől (Pannonhalma) dél és inkább nyugotra fekszik Szombathely, vár és a mellette fekvő város. Szombathely szent Márton toursi püspök hazája volt, hol a születési helyén tiszteletére felállított, és róla elnevezett kápolna fekszik.

Ezen hely a győri püspökség javadalmaihoz tartozik, sok éven át idegen kezekben volt, és Isten segítségével nekem sikerült a győri püspökségnek ismét visszaszereznem.

Gregoriáncz Pál ezen iratából látszik, hogy Szombathely legalább is 1554-ig, mint a mely Gregoriáncz püspökségének első éve, a Bakichok birtokában volt, s csakis ezen évben került ismét vissza a győri püspökséghez.

Gregoriáncz Pál 1560-ban azon házat és két telket, melyek Fekete Benedek és Bakos Benedek magtalan elhalálózása folytán rá adományozási joggal visszaszálltak, testvérének Gregoriáncz Ambrus Horvátország helyettes bánjának adományozta. S midőn öt évvel később ezen birtokot testvére Ankerrayter János lovagnak eladta, egy 1565-ben kiállított okmányával a házat és az egész hozzá tartozó birtokot a szombathelyi várnagy és a város bírájának joghatósága alól teljesen kivett nemesi kuriává alakította, s bármi néven nevezhető és bárminő időben fizetendő teher alól is örök időre szabadnak nyilvánította. Ankerrayter szombathelyi kuriájának ezen szabadalmát még ugyanazon évben Bécsben kiadott oklevelében II. Miksa császár is minden pontjában megerősítette.

II. Miksa császár 1567-ben Pozsonyban kiállított oklevelében, szombathelyi Bodroghi György magyar kancellariai jegyzőnek, továbbá Barbély István és Eördegh János szombathelyi polgároknak kérelmére a város szabadalmait is ujolag megerősítette, megerősítő okmányába Ferdinand király, II. János, Goszthon és Paxy győri püspökök szabadalomleveleit felvéve.

Gregoriáncz halála után Miksa a győri püspökség administratorává Delphinus kardinalist tette, ki a szombathelyi várat és a hozzá tartozó javadalmakat Nádasdy Tamás nádor özvegyének Kanizsay Ursulának 1500 tallérért átadta. Minthogy az ország rendei sérelmesnek találták, hogy a győri püspökség egy külföldi által admi-

nistráltassék, Delphinus kardinalis a győri püspökségről 1572-ben lemondott, a mikor a szombathelyi javadalmak is ismét visszaestek a püspökség kezelése alá. A püspökségben Delphinus utóda Liszthy János volt, ki 1573-ban szintén megerősítette Ankerrayter János lovag szombathelyi kuriai szabadalmát.

Liszthy püspök halála után a szombathelyi polgárok nemes Kéthelyi Bertalant, Bandi Ferencet, Balogh Andrást és Harci Tamást mint a város polgárait II. Rudolf császárhoz Bécsbe küldték, kérve őt a város szabadalmainak újból való megerősítésére. Rudolf császár ezen megerősítő okmányát, melyben szintén csak az előbbeni szabadalomleveleket sorolja fel és erősíti meg, 1578-ban Bécsben adta ki a szombathelyi polgároknak.

A Pozsonyban 1578-ban tartott országgyűlés határozatai alapján a győri egyházmegye második káptalanja, a vasvári társaskáptalan, a levéltárral együtt Vasvárról, hol eddig székel, Szombathelyre hozatott át. Az említett országgyűlési határozat szerint Szombathelyre, mint biztosabb helyre hozandó át a káptalan, nehogy Vasvárott a török alattvalóivá levén, a káptalan által őrzött levéltár is veszélyeztessék. A megye székhelyének Szombathelyre való áttétele valószínűleg szintén ezen évben történt, mert a megye levéltárában 1595-től meglévő jegyzőkönyvek már a Szombathelyen tartott gyűléseken vették fel.

Még a pozsonyi országgyűlés évében 1578-ban Rudolf győri püspökké a zágrábi püspökségből áthozott Draskovich Györgyöt nevezte ki, a ki ugyanezen év nyarában szombathelyi várában tartózkodván, itteni kelettel egy okmányt állított ki Ankerrayter János lovag számára, melyben Ankerrayter szombathelyi kuriájának szabadalmait szintén megerősíti.

Draskovich György kalocsai érsek és győri püspök 1579-ben Szombathelyen győri egyházmegyei zsinatot

tartott augusztus 2, 3 és 4-én. Ezen szombathelyi egyházi zsinatnak aktái még ugyanazon 1579-ik évben Prágában kiadott füzetben nyomtatásban is megjelentek. E szerint az ülések mindennap ünnepélyes isteni tisztelettel nyitottak meg, az isteni tiszteletet első nap maga az érsek, második nap Mathisius István győri nagyprépost, és a harmadik nap Máté a prémontréi rend csornai prépostja végezte. A zsinat szónoka Markus jezsuita volt, ki egyszersmind a szombathelyi iskolák igazgatójának és szombathelyi hitszónoknak is neveztetik. Az érsek ezen zsinaton hirdette ki, és magyarázta meg egyházmegyéje papságának a tridenti egyetemes zsinat határozatait.

Határoztatott továbbá a szombathelyi egyházi zsinaton egyéb pontok közt: Hogy a plebánosok a keresztek felől pontos jegyzéket vezessenek, ezt megőrizték, és ha a plébániát elhagyják, utódaiknak átadni köteleztessenek. A temetők bekerítettessenek. Szentírással minden pap birjon. A papok szakállaikat ne gondozzák, és ha a szakáll viselés nekik meg is engedtetik, a bajuszt a felső ajakról lenyirják. Az oltárok kirívó díszítései és a szent képeket fedő lombkoszorúk eltávolíttassanak. stb. A szombathelyi egyházi zsinat után hat évvel 1585-ben a váradi evangélikus egyház lelkészétől Beregszászi Pétertől egy füzet jelent meg Nagy-Váradon, melynek címe: „A reformált egyház védelme a szombathelyi zsinat istentelen határozatai ellen. Ebben Beregszászi leginkább Markus jezsuitát és ennek Szombathelyen mondott szónoklatait támadja meg.

Draskovich György 1585-ben a pápa által kardinálissá neveztetett és meghalt 1587-ben. Utóda Heresyenci Péter szintén a zágrábi püspökségből neveztetett ki, kinek 1590-ben bekövetkezett halála után, királyi rendelet következtében, a szombathelyi vár javadalmi és járuléki

a szombathelyi vár urbariuma megnevezés alatt leltározattak.

Heresynci második utóda Hetési Pethe Márton volt, ki a meszlenyi nemesekkel a szombathelyi vár járulékai iránt való pörét megújította, melynek revisiójával Rudolf császár Istvánffy Miklóst és Kaszaházi Ivo Jánost bizta meg.

Pethe Márton 1605-ben az előrenyomuló Bocskay-féle seregek elől Szombathelyre vonult, itt azonban a megerősítésekben kellőleg nem bizván, Batthyány Ferentctől kért a Szalonaki várban menedéket, hová elindulván, utközben a császári seregektől támadtatott meg, és mindenéből kifosztatott. Szalonakról Bécsbe ment, hol még az 1605-ik évben meghalt.

Az 1605-ik év Szombathely polgáira is szerencsétlen volt. Némethy Gergely hajdu vezér, a felkelő Bocskaynak egyik generalisa, miután a császári hadak vezérét Basta Györgyöt egész Pozsonyig visszanyomta volna, a Dunán is átkelt, és a dunántuli megyéket törekedett Bocskay számára megszerezni. Ez legnagyobb részben sikerült is neki, mert a mint Pápát elfoglalta, az a körül táborozó Nádasdy Tamást, Hagymásyt és többeket a császár eddigi hivei közül Bocskay részére megnyert, mi által seregét is több ezer emberrel szaporította, sőt a kanizsai török segédhadak is csatlakoztak hozzá. Ezen megnövekedett seregével, mely a fegyelmet nem ismerő török csapatokat is magában foglalta, Szombathely ellen indult, s a vár bevételével a várost is hatalmába ejtő. Szombathely ezen bevétel alkalmával kifosztatott, és legnagyobb részben feldulatott.

A város polgárai, mintegy előérzetében a bekövetkező veszélynek, már előre legnagyobb részben elmenekültek, s a városi levéltár iratait s a város szabadalmi okmányait a Német-Ujvári várban helyezték el. Itt azonban

egy szerencsétlen véletlen folytán kiütött tűz következtében épen azon épület égett le, melyben a város levéltára volt elhelyezve, s így a város összes iratai, szabadalmi okmányai a tűz áldozataivá lettek.

Némethy Gergely Szombathely elfoglalása után a sümegi várat igyekezett hatalmába keríteni, ennek sikertelen ostroma alatt a császári hadak által megtámadtatott, de azokat visszaverte, s ismét a szombathelyi várba vonult vissza. Szombathelynél a pápa által küldött olasz zsoldosokkal keveredett harcba, kiket szintén megvert és viasszaszorított. Szombathelyi tartózkodása alatt Kőszeg is megadásra szölliította fel, s a kőszegiek segélyre semmi oldalról nem számíthatva, szintén meghódoltak Bocskaynak, s Nádasdy Tamás parancsnoksága alá helyeztettek.

Némethy ezek után seregével a Dráva felé vonult, itt azonban a császári hadak által érzékeny vereséget szenvedvén, csakhamar a Dunán is visszavonult, mire az egész dunántuli rész ismét a császáriak hatalmába került.

A Bocskayféle hadak elvonulásával a szombathelyi polgárok is visszatértek városukba, s szétrombolt házaik kijavitása, vagy felépítése után első teendőjöknek tartották, hogy elvesztett szabadalmi okmányaik helyett új szabadalom levelet nyerjenek. E végből az ujonnan kinevezett győri püspökhöz Napragy Demeterhez fordultak. Napragy Demeter a város polgárainak kérelmére hajolva, 1607-ben a következő szabadalmi okmányt állította ki számukra: „Mi Napragy Demeter kinevezett győri püspök, ezen hely örökös főispánja, pozsonyi prépost, pilisi apát és Ő Felsége a király tanácsosa, a következőkkel mindenkinek a kit illet tudtára adjuk, hogy a körültekintő férfiak Hetyésy Pál bíró és Szele Mihály eskütt, a mi Szombathely városunk polgárai, saját és nevezett városunk összes polgárai

és lakói nevében hozzánk jöttek, és a legnagyobb alázattal elénk terjesztették nevezett Szombathely városnak csapásait, legnagyobb nyomorúságát, és végszükségét, melyekbe a magyarországi zavarok alatt a Törökök, Tatárok és Hajduk által fölégetve és legnagyobb részben feldulva jutott, miről egyébiránt magunk is meggyőződünk. Ezen felül előadták, hogy Szombathely városunk polgárai az elmúlt időkben a félelemtől hajtva, minthogy az ellenségtől minden oldalról körülvéve a sors csapásainak leginkább kivoltak téve, magok és utódaikról gondoskodni kívánván, a győri püspökök, a mi boldog emlékezetű elődeink által kiadott, s magyar királyaink által, legujabban Ő Felsége a király által is megerősített szabadalom leveleiket nagyobb biztosság kedvéért a Német-Ujvári várba, mint biztos helyre elvitték, itt azonban esetleges tűz következtében azon ház, hol a szombathelyi szabadalmi okmányok és levéltári iratok el voltak helyezve, leégett, s a tűz által az ő irataik is mind megemésztettek. Miért is a mi Szombathely városunk nevezett polgárai azon bajon és szerencsétlenségen, mely szabadalmaik elveszte folytán származhatnék, ha az ő, vagy utódaik szabadságát uraik, vagy más birtokosok lassankint egészen elnyomnák, jól előre segíteni óhajtván, a saját és Szombathely városunk egyéb polgárai és lakói nevében a legnagyobb alázattal arra kértek minket, hogy jogaiknak jövőbeni biztosítására Szombathely városunk polgárai és lakóinak pecsétünkkel ellátott szabadalom levelet kiadni kegyeskednénk, és Ő Felsége a császár által legujabban megerősített szabadalom levélnek tartalmát, mely az elégettel egyezzek, mindenben elfogadva és helyeselve, és a mi levelünkbe szóról szóra bevéve újra helyeselni, elfogadni és megerősíteni, és a mi Szombathely városunk lakóinak és utódainak megújítva örök időkre érvényessé tenni kegyeskednénk. Mely Ő Felsége a császár által megerősített

és többször említett szabadalom levélnek tartalma a következő : (előadatik a Rudolf császár által megerősített szabadalomlevél).

Mi tehát említett körütekintő Hetyésy Pál bíró és Szele eskütt és említett Szombathely város összes polgárainak majdnem végső szükségétől megindítva, de látva egyszersmind a vasvári káptalan hiteles pöcsétjével kiállított levelet az ő régi szabadalmaikról, és minthogy Főtiszteendő János egykori győri püspöktől 1407-ből származó szabadalom levél szerint való jogokkal eddig is folyton és minden megszakasztás nélkül éltek, elvárva továbbá, hogy Szombathely városunk szabadalmainak ezen általunk ujolag eszközölt megerősítése folytán maga a város egyházunk javára, a mi és utódaink diszére folyton emelkedni és gazdagodni fog, a mi kegyelmes urunk II. Rudolf, Isten kegyelméből római császár, Magyar és Csehország királya megerősítő levelének hasonmását, mely Miksa és Ferdinand egykori császárok és magyar királyok, továbbá János, ismét Goszthon János és Paxy Balás győri püspökök megerősítését magában foglalja, a mi levelünkbe szóról szóra bevettük, és azt minden megcsonkítás és kihagyás nélkül helyeseljük és megerősítjük. Minek emlékére és örök időkre terjedő megerősítésére jelen szabadalom levelünket hiteles függő pecsétünkkel és saját kezünk aláírásával megerősítve a mi szombathelyi polgárainknak kiadni rendeltük. Kiadatott Pozsonyban Junius hónap első napján az Ur 1607-ik esztendejében.“

A német-ujvári tűz következtében a városi levéltár legrégebb okmánya Napragy Demeter ezen szabadalomlevele ; valamint a városi jegyzőkönyvek közül is a legrégebb az 1606-ból való. 1606-tól azonban az összes városi jegyzőkönyvek az évek szerint rendezve és bekötve, a jelenkorig megvannak. A város ezen jegyzőkönyvei mind magyarul vannak vezetve a jelenkorig, kivéve

1857—59-ig terjedő éveket, amelyek jegyzőkönyveinémetek. Hogy Szombathelynek nemcsak ügykezelése, de maga a város is mindig magyar volt, azt jegyzőkönyvein kívül azon körülmény is mutatja, hogy még a 17-ik században is a polgárok nevei mind a legtisztább magyar nevek; s a német nevű polgárok, kik itt magyarosodtak meg, leginkább az 1707—10 években Szombathelyen dühöngött pestis után jöttek be, a mikor a város az említett járvány által lakóinak nagy részét elvesztette.

Az 1610-ik év jegyzőkönyveiből látjuk, hogy mily csekély áron keltek el a földek és házak Szombathelyen, így egy hold föld 8 magyar forinton, és egy ház 50—60 magyar forinton örök árban vehető volt.

A kor szokásai és gondolkozás módjára élénk világot vet a város közgyűlése által 1611-ben hozott egy határozat, mely szerint, a mint 9-et ütött az óra, a hadnagy takarót harangoztasson, és a ki ezentul az utcán jár lámpás nélkül, azt a hadnagnak joga van elfogni és a toronyba zárni, érti a városi tornyot, melynek alját képezték a börtönök; a bejött büntetési bírságpénz pedig a hadnagyoké legyen.

A város polgárai 1610-ben Hetyéssy Pál bírót és Thapolczay Pált Bécsbe küldték, hogy a királytól Napragy Demeter 1607-ben kiadott szabadalomlevelének megerősítését kieszközljék. Minek folytán II. Mátyás király a város szabadalomlevelét Bécsben 1610-ben kiadott okmányban megerősítette.

1612-ben a Szombathelyi családnak volt pöre a püspökséggel, ezen családnak Szombathelyen levő szabad házára nézve, melyen a censust a szombathelyi várnagy szintén megvenni akarta; az ügyben a megye határozata döntött, hol a Szombathelyi család beigazolta házának immunitási jogát. Minthogy a győri püspökök által a 15-ik század eleje óta egyes családoknak adott immuni-

tások közt a Szombathelyi családe nem fordul elő, jele, hogy már ezen idő előtt is voltak Szombathelyen oly családok, kiknek házai a nemesi kuriák jogaival birtak.

Érdekes a szombathelyi várban 1613-ban tartott uriszek, melyen Szombathely város bírája nemes Thapolczai Pál, és a város polgára Mészáros Miklós vádoltattak, hogy hamis pénzt szándékosan terjesztettek, minthogy Thapolczai Pál nemessége folytán az uriszeiken ítéltető nem volt, az egész ügy elhalasztatott.

1615-ben állapittatott meg, hogy Napragy Demeter nem oly feltétel alatt erősítette meg a város szabadalmait, hogy bírónak és senatoroknak mindig csak katolikus vallásu egyéneket válasszsanak.

Hogy a házak az 1605-ik évi pusztítás után csak lassankint építették fel, mutatja azon körülmény, hogy a város 1619-ben egy határozatot hozott, melynek értelmében örökségét vesztí az, ki házát elpusztulni hagyja. A város 1619-ben és 20-ban Bethlen Gábor fejedelemnek dunántuli hadjárata alatt is az átvonuló hadak által, habár ostromot ekkor nem is állott ki, sokat szenvedett, a mint erről II. Ferdinand király utóbb adott szabadalomlevelében is megemlékezik.

A mint a város a Bocskayféle felkelés után belügyeinek és szabadalmainak rendezésével tisztába jött, még a Bethlenféle dunántuli hadjáratok alatt hozzá fogott, hogy a várost előbbi megerősített állapotába helyezze, miért már az 1620-ik év május 1-én tartott gyűlésen elhatározták, hogy a város kapui, bármi költségbe kerüljenek is, ismét megcsináltassanak; a falak pedig, a hol megrontattak, kijavíttassanak. A falak kijavítására az egyes városi birtokosok, kiknek telkei a falakra dőltek, büntetés terhe alatt köteleztettek. A kapuk és falak őrzéséről az 1626-ik évi közgyűlés intézkedett úgy, hogy a bíró

csinálja meg a szert, melyben mindenki az őrzésre bírság terhe alatt köteleztetik.

Az 1630-ik évben győri püspökké nevezett kis-sennyei Sennyei István a Ferencrendieket hozta vissza Szombathelyre még ugyanezen évben. A régi rendi épület ekkor a város birtokában volt, mert a püspök visszaállító levelében rendeltetik, hogy a város a rend épületét, mint ennek jogos tulajdonát, visszaadja. A város ebben nemcsak nem ellenkezett, de az épületet, mint megjegyeztetik, egészen kijavítva adta vissza a rendnek.

1633-ban céhprivilegiumért fordult a város a királyhoz és a győri püspökhöz, mint a király kancellariusához; és megállapíttatott: „hogy minden rendbeli mesterembereknek, az kik szombathelyi lakosok, az céhben levő privilegiumok megtartassanak, hogy Szt. Mártonban és Perintben céhmestert ne választhasson senki, hanem városi embert, és az céheknek való privilegium mind városon tartassék, az ki pedig az városbéli mesterek közül ehhez nem tartaná magát, az város ellen tenne, mindenik személye szerint tartozik az városnak harminckét forint pénzt letenni, ezzel büntesse az város az ilyen engedetlen embert.“ A céhekre nézve már előbb, az 1614-ik évben hozta a város azon határozatot, hogy obligatoriát adni tartoznak, hogy a várossal egyetértenek, és azt, ki a város, vagy a város bírása ellen tesz, a céhből kizárják.

A város 1636-ban ifj. Draskovics György püspök idejében II. Ferdinand királytól külön szabadalmat nyert, melynek értelmében a királyi kincstárnak fizetendő minden rendes és rendkívüli tehertől örök időkre felmentetett, azon kötelezettség mellett, hogy Szent Márton tiszteletére évenként 40 magyar frtot a következő módon fordítson: Szent Márton napján annak templomában a bíró és tanácsosok az ünnepélyes isteni tiszteletet tartó plebánosnak 5 frtot ajánljának fel az oltáron, 5 frtot pedig a szegények

közt osszszanak ki, 10 frtot forditsanak évenként az oltár és az egyházi szerek fentartására, 20 frtot pedig a templom tatarozására. II. Ferdinand ezen szabadalmat a városnak azon szenvedéseken kívül, melyeket a Bethlenféle harcok alkalmával kiállott, leginkább azért adta, hogy Szombathely szent Márton toursi püspöknek születéshelye, az ő hadai pedig Vallenstein vezetése alatt a 30 éves háboruban Gusztáv Adolf Svéd királyt Lützennél 1632-ben szent Márton ünnepének oktavája alatt verték meg, a hol a csatában Gusztáv Adolf király is elesett.

II. Ferdinand ezen szabadalomlevele a következő : „Mi II. Ferdinand Isten kegyelméből Római császár, Németország, Magyarország, Csehország királya, Austria főhercege st. adjuk mindenkinek a kit illet tudtára : hogy némely hiveinknek, különösen a Vasmegyében fekvő és a győri püspökséghez tartozó Sabaria közönségesen Szombathelynek nevezett város körületekintő birája és tanácsosainak alázatos előterjesztése szerint, ezen hely a mult évek Bethlenféle felkelései alkalmával a katonák garázdálkodásai által, és egy esetlegesen kiütött tűzvész által annyit szenvedett, hogy a város lakói elkeseredve a legnagyobb kimerültségbe jutottak. Mi ezen sanyaruságon és szükségesen szent Márton püspök és hitvalló tiszteletére, kinek Szombathely város hazája és születéshelye, a hol tiszteletére egy templom is áll, a mi jóakaratumk és királyi kegyelmünkkel segíteni akarunk, hogy keserűségekben a mi kegyelmünk kedvessége által kárpótoltassanak. Teszszük ezt leginkább annak felelevenítésére, és jelen levelünk által az utókorra való átvitelére, hogy a legközelebbi időben, az Ur 1632-ik esztendejében Gusztáv Adolf Svéd király, a birodalom és a mi ellenségünk, hatalmas seregével épen nevezett szent Márton püspök ünnepének oktaváján, a mi seregünk által Isten segítségével leveretett, és maga is a csata zavarában megöletvén

lelkét kilehelte. Teszszük továbbá a nevezett város diszére és előnyére is, hogy Szombathely lakóinak szaporodásával növekedjék mindnyájok hite és jámborsága is. Mi tehát Szombathely város jelenlegi és jövőbeni lakóseit összesen és egyenkint minden adó fizetésétől, mely akár mint rendes, akár mint rendkívüli fizettetik, minden segedelem fizetésétől és királyi kamarai illetménytől örök időkre felmentjük. Ugy és azon feltétel hozzáadásával, hogy a mi kegyelmünk által eszközölt királyi adó elengedésének elismerésével, és a jámbor embereknek az Isten bekövetkező áldásába vetett kétségtelen hitének élesztésével évenként és elmulaszthatlanul a következő mód és rend szerint negyven magyar forintot kiadni tartozzanak.

Először is hogy Szombathely város ez idő szerinti és a jövőben választandó birája és eskütt polgárai már a jelen évben és minden következő évben örök időig szent Márton ünnepén és szent Márton templomában az ünnepélyes isteni tiszteletet tartó az időszerinti plébánosnak 5 frtot ajánljanak fel az oltáron, és 5 frtot azon napon a szegények közt kioszszanak. Továbbá 10 frtot évenként az oltárok és templomi szerek fenntartására, 20 frtot pedig szintén évenként a szükség szerint az épület megőrzésére és tatarozására fordítsanak. Fenntartsák továbbá a hely főpapja és az ő urok a győri püspök iránti engedelmeséget, és azon jövedelmeket és fizetéseket, melyeket eddig tenni tartoztak, jövőben is neki minden ellenállás nélkül kiszolgáltatni tartozzanak, kiveszszük és felszabadítjuk őket a mondottak erejével. Minek okáért nektek Tekintetes, Nagyságos, kiváló és Nemes hiveinknek, magyar kamaránk praefektusa és tanácsosainak, továbbá említett Vas megye Főispánjának, Alispánjának és Nemes biráinak, valamint a Jogkeresőknek és bármely rendes vagy rendkívüli adók, segedelemfizetések és Királyi kamarai illetmények jelenlegi és jövőbeni Exaktorainak a következőkkel szigoruan meg-

hagyjuk és parancsoljuk, hogy a jelen időtől kezdve az említett Szombathely városi lakosoktól, vagy azok utódaitól, a mi jelen kegyelmes kiváltságunk ellenére; bármely rendes, vagy rendkívüli adót, segedelemfizetést, vagy királyi kamarai illetményt kérni, vagy követelni, vagy mások által követeltetni, és ez által őket személyök, vagy birtokaikban zavarni, vagy károsítani ne merészeljétek. Hanem az előrebecsátott kiváltságolásunkat magatok is szigoruan és sértetlenül megtartani, és a hozzátok tartozók által minden módon megtartatni tartozzatok és köteleztesetek. Kegyelemünk által nyertettek. A mondattokat függő pecsétünkkel, melylyel mint Magyarország királya élni szoktunk, megerősítve olvasás után kiadni rendeljük. Kiadatott a mi kedvelt hívünk tisztelendő Zombori Lippay György veszprémi püspök, ezen hely örökös főispánja, a mi tanácsosunk és magyar királyi udvarunk kancellárjának keze által Austriában, Bécs városunkban april 25-ik napján, az Ur 1635-ik esztendejében. Római császárságunk 17-ik, magyar királyságunk 18-ik, és Csehkirályságunk 19-ik évében. A főtisztelendő és Krisztusban tisztelt Atyák és Urak Pázmány Péter a római szentszék áldozár bibornoka és esztergomi érsek, Telegdi János kalocsai és bácsi törvényesen egyesített egyházak érseke, Losy Imre egri, Ergheli Ferenc zágrábi, Hosszutóti László kinevezett váradi, Simándi István kinevezett erdélyi, említett Lippay György veszprémi, Vinkovith Benedek pécsi, Trakostyáni Draskovich György győri, Nagyszőlősi György kinevezett váci, említett Telegdi János nyitrai administrator, Orbavai Jakusith György kinevezett sirmiai, Mernyachich Tomeo János bosniai, Ivánczy János tinnini, Dubocky György kinevezett csanádi, Prainer János Henrik rosoni, Agatich János zengi és modrusi, az Isten egyházát szerencsésen kormányzó püspökök idejében. Továbbá Tekintetes és Nagyságos Galanthai Gróf Eszterházy Miklós Magyar-

országunk nádora, királyi udvari biróságunk üresedése, Monyorókeréki gróf Erdődy Zsigmond Dalmatia, Horvát és Tótország bánja, Alsóbudvai gróf Bánffy Kristóf főtárnokmester, gróf Zrinyi Miklós kincstartó, Erdődi Pálffy János főkamrás mester, Bedeghi gróf Nyári István főajtónálló, Giletnici Ostrosich István főasztalnokmester, Erdődi gr. Pálffy Pál főpohárnokmester, szt. Míhályi és czobori Czobor Imre főudvarmesterünk, Erdődi gróf Pálffy István pozsonyi főispán és egyéb a megyéket tartó Méltóságok idejében.“

A szombathelyiek ezen szabadalmi okmánya a következő 1637-ik évben Vasmegyének Szombathelyen tartott nagygyűlésén ünnepélyesen kihirdettetett.

A szombathelyi plébániai templom 1638-ig a Domonkos rendiek jelenlegi temploma volt, mely szent Márton tiszteletére, és mint a jámbor hagyomány tartotta, annak születési helyén emeltetett. 1638-ban azonban ifj. Draskovich György győri püspök a Domonkos rendieket hozta be Szombathelyre és a plébánia templomát összes szerezivel, továbbá a plébánia összes ingatlan birtokait nekik adományozta azon kikötéssel, ha idők folytával a rend Szombathelyen megszűnnék, ezen javak ismét a plébániára szálljanak vissza. A plébánost ugyanekkor átvitte szombathelyi várába, és plébániatemplommá a várbeli templomot tette. A Domonkos rendiek még ugyanazon évben III. Ferdinánd királytól egy okmányt nyertek, mely Draskovich püspök ezen adományozását megerősíti.

Szombathely város ügyeinek vezetését a bíró és 12 eskütt polgár, kik máskép tanácsosok, vagy senatoroknak is neveztettek, és más 12 eskütt, kiket kültanácsosoknak mondtak, intézte. A város 1640-ben tartott közgyűlésén a tanácsosok számára a következő esküformát állapította meg: „Isten téged úgy segéljen, teljes szent Háromság egy bizonyos Isten, és a te igaz hitöd. Hogy az mint

téged az város választott úgy mint eskütnék, az városnak mindenben igaz lész, igaz szörént igaz exekutiót tész. És valami te előtted titokban vagyon törvénytételben avagy tanácsban, annak kimondója nem lész, és valamit látsz vagy hallasz az városban avagy máshon az ki az városnak kárára, avagy oly vétek volna, mely az városnak gyalázattyára volna, vagy örzeni vallónak titok, tartozol azt Birádnak bémondani. Ebbensemmi atyafuságot, boszuságot, irigységet, félelmet és adományt nem néssz, hanem hivatalosságod szerint mindenekben igaz lész. Isten téged úgy segéljen.“

Az 1641 november 3-án tartott közgyűlésén a város a határában házat, vagy földeket biró nemesekre nézve határozta: hogy a nemesek, kik a városban laknak és birtokolnak, személyeiket tekintve a megyei, földeiket és egyéb birtokaikat tekintve pedig a városi jurisdikcio alatt álljanak.

Az 1643-ik szeptember 16-ikán tartott közgyűlés jegyzőkönyvében a városi adó befizetésére vonatkozólag a következőket találjuk: „16 die Septembris volt az böcsületes városnak generalis gyűlése. Ugyanis akkor végezett az böcsületes város, minthogy minden városi ember tartozik szent György adóinak, és szent Mihály adóinak, azért végezett eő kegyelme, hogy minden esztendőben mint szent György nap után való harmad napig, mint pedig szent Mihály nap után harmad napig, minden ember az ki az városban örök helyet bir, az minemü adót tartozik Biró uram házához vigye, ki akkor pedig elmulatná, hát Biró uram duplán megvehesse az adót az féle emberen.“

1644-ben pedig azon tűzveszély pusztításaitól indítatva, melyekről Szombathely számára 1636-ban kiadott szabadalmi okmányában II. Ferdinánd király is megemlékezik, a város szent Flórián tiszteletére a következő fogadalmat tette: „Votum Civitatis Sabariensis erga

sanctum Florianum Patronum nostrum. Legelsőben minden városi ember azon szent Flórián estét fogja megböjtölni, és azon nap estvén vetsernyére minden ember elmennyen Isteni szolgálatra, szent Flórián napját pedig minden ember megüllye, hogy kézi munkátul megtartóztassa magát és cselédjét, Misén, Praedication és Processión jelen légyen, és minden házi gazda, és gazda asszony Isten tisztességére az oltárra ajándékot avagy offertoriumot vigyen, maga jó akarattya szerint vagy sok légyen vagy kevés, és hacsak egy pénz, avagy egy garasára, vagy pénz ára viosz gyertya lészen is, de ha egyéb nem volna, hacsak egy tyukmonyat viszen is, avagy egy darab kenyerecskét, csak jó kedvel cselekedje, és az oltárra Isten tisztességére letegye (mely offertoriumnak az fele légyen azé az szent Egyházé, az hol Isteni szolgálat lészen, fele pedig lészen Plébános uramé az ki az Isteni szolgálatot vigben fogja vinni, és ugy fordítsák azon offertoriumot Isten tisztességére) Item városi Biró uram fog ezután mindenkor köz pénzbül két szövétnyeget venni, és az oltárra, az hol fog öreg mise szolgáltatni, hat öreg viosz gyertyát, mely két szövétnyeget fog két tanács ember tartani Evangelium mondása és Elevatio korban oltár előtt, és azon szövétnyeg, és gyertya azon oltárnál fognak hagyattatni Isten tisztességére. A Processió lészen pedig egyik szent Egyháztul másikhöz, és az Isteni szolgálat, hol egyik, hol másik szent Egyháznál (Plébános uram, avagy az kiknek hatalmában lészen azoknak rendelése szerint) Item az Processióban minden Czéh együtt Szövétnegekkel jelen legyen, az ő régi jó szokások szerint, Elevatiókor szent Egyházban meggyujtsák szövétnegeket ha kívántatik.

Valaki pedig az ellen cselekednék, és az ilyen Isteni szolgálatban jelen nem lenne, hanem henyélve találtatnék, azon Biró uramnak erős büntetése lészen, és efféle henyélő emberekre az huszonnégy hütös ember fog vigyázni,

és Biró urnak megmondani. Ezt pedig jó szívvvel megcselekedvén így várhattuk Isten irgalmasságát, kire segélyen minket Atya, Fiu és Szent Lélek Isten Ammen.“

Ifjabb Draskovich György püspök a Szombathelyiek szabadalmait sokszor megsértette, a bor szabad mérésében őket akadályozta, s a város polgárait többször a szombathelyi várnagy biráskodása elé idézte. A város polgárai közgyűléseiken elkeseredésöknek kifejezést adtak, s elhárították, hogy azon szabadalmaktól, melyeket őseik nagy áldozattal és fáradsággal utódaik számára megszereztek, el nem állanak, sőt ha kell azokat vérökkel is megvédik. Panaszaikkal a királyhoz és az országgyűlésekhez fordultak. S minthogy Draskovich püspök a győri káptalant és megyét, Vasmegyét, egyes nemesi családokat, s a püspökség joghatósága alá tartozó városokat, részint jogaik, részint birtokaikban háborgatta: az 1647-ben III. Ferdinand uralkodása alatt tartott pozsonyi országgyűlésen kimondatott, hogy a számtalan Draskovich György győri püspök ellen beérkezett panaszok következtében, az Ország rendéinek megnyugtatóására, az esztergomi érsekből, az országbíróból, több egyházi férfiből és a királyi tábla bíráiból küldöttség neveztetik, hogy ez az országgyűlés befejezése után a panaszokat megvizsgálja és jogérvényes ítéletet hozzon.

A szombathelyiek panaszait Lippai György esztergomi érsek és Erdődy Pálffy Pál királyi udvarbíró tárgyalta. Előadattak a privilegiumok s a következő megállapodási pontok: 1) „A győri püspöknek joga van évenként készpénzben 200 frt. és természetben egyházi tizedül a gabona és bor tizedét a szombathelyiektől követelni. 2) Hogy a szabadalomlevélben felemlített három kriminalis eseten, a lopás, rablás és gyilkosságon kívül más ügyekben a szombathelyiek magok biráskodnak. 3) A városiaknak joga van évenként 4 hónapon át a téli

hónapokban bort mérni, s ezen idő alatt egyes kiváltsággal bíró házaknak a bormérést betiltani. Az év 8 hónapja alatt pedig a bormérési jog a püspöké. 4) Hogy azon házak, melyek nem polgáriak, a városi census fizetésére kötelezettek. 5) Hogy az ujonnan felállított szőlők nyolc éven át tehermentesek legyenek.

Ezen pontokból, melyek megállapodási pontoknak neveztetnek, az tűnik ki, hogy a Szombathelyiek az 1407-ben nyert első szabadalmi okmány azon kedvezményével, hogy a bort az év minden részében szabadon mérhetik, tényleg soha sem birtak, hanem bormérési joguk a szabadalmi levél kiadása után létrejött egyezmény alapján csakis 4 hónapi időre szorítottatott.

A tárgyalások folyama alatt a szombathelyiek különleges panaszaikat a következőkben adták elő: a győri püspök személyeikre biráskodási jogot követelt magának; őket a négy hónapi szabad bormérésben akadályozta; eltiltja a püspök azon régi gyakorlatot, hogy egyes házakban sör méretik; mióta a plébánia javait a a Domonkosrendbelieknek adományozta, és a plébánost várába hozta be, annak eltartásáról nem gondoskodik; elvonta az iskola mestertől az évi 25 frt. fizetést, és a várban neki járó élelmezést; nem gondoskodik a harangozókról; s általában mind ő, mind alattvalói igen sok jogtalanságot és kárt okoztak a városiaknak.

A kiküldött bírák ezen panaszok tekintetbe vételével elhatározták: hogy a városi szabadalom és a megállapodások pontjai mindkét részről a legkisebb részletig megtartassanak; hogy az iskolamesternek, a harangozónak, és még néhány tanulónak, kik az iskolamesternek a tanításban segítenek, a püspöki várban rendes élelmezés adassék; a szombathelyi plébános ellátására nézve pedig határozottatott, hogy gróf Eszterházy László azon nagyobb pénzüsszegeből, melyet Draskovich püspök nála kamatra

elhelyezett, három ezer forintnak kamatját évenként a szombathelyi plébánosnak fizesse; a szombathelyiek kártalanítására pedig kimondatott, hogy szintén Eszterházy László a nála levő pénzekből ezer forintnak kamatját évenként ne a püspöknek, hanem Szombathely városának fizesse. Ezen határozatok végrehajtására a győri káptalan két tagja küldetett ki.

Ugyanezen időben folytak a Szombathelyen levő egyes nemesi kuriai szabadalommal bíró háztulajdonosok pörei a megyei és nádori bíróság előtt azon erőszakoskodások miatt, melyeket Draskovich püspöknek szombathelyi praefektusa Skublics Mihály elkövetett. Ezen kurialis házak birtokosai voltak: Rumy Judith, Eszterházy Dávid neje; továbbá Rumy György özvegye, Batthyány Katalin; és Döbröczenyi Anna. Ugyanezen Skublics Mihályról, midőn később Draskovich utóda Püsky János püspök által számadásra kényszerítettett, kitűnt, hogy még a betűket sem ismeri, és mégis Draskovich püspökségének egész ideje alatt a szombathelyi urodalom ügyeit vezette.

Draskovich püspökségének ideje alatt vett Vas megye magának házat Szombathelyen, hol a megye gyűléseit ezen időig bérházban tartotta. A házvételt a püspökkel tartott hosszabb idejű tárgyalás előzte meg, mely alatt a püspök a megye által való vételt többször megtagadta. Végre egy a megye levéltárában őrzött, s a pozsonyi káptalan által 1649-ben kiállított okmány szerint, Draskovich püspök, és Vas megye által kiküldött Guari Mészlényi Benedek alispán és Palásthy János közt megegyezés jött létre, melynek értelmében a püspök, ki eddig bizonyos okok miatt a házvételt megtagadta, megengedi, hogy Vas megye Szombathelyen polgári házat vegyen azon feltétel alatt, hogy azt maga megépíti, minden censust és taxát arról évenként megfizet, és abban magának bormérési jogot soha nem követel.

Ezen megegyezés után 1651-ben vette meg a megye özvegy nemes Bornemisza Ursulától, ki előbb Skublics György, utóbb Festetics Pál neje volt, szombathelyi telkét és kőházát, mely az özvegy kiskoru fiának Festetics Pálnak öröksége volt, 1050 magyar forintért. Ezen házvételtől Szombathely város bírása és tanácsa által egy latin szövegű (Nos Georgius Nagy Judex, ceterique cives jurati Oppidi Sabariae . . .) s a város nagy függő pöcsétjével ellátott pergamen-okmány állíttatott ki, mely jelenleg is a megyei leveltárban őriztetik. Ezen okmányban többi között fel-emlittetik, hogy a megye által vett ház és még be nem épített teleknek nyugoti oldalon szomszédját az iskola-épületek képezik.

Püsky halála után Széchényi György neveztetett kigyőri püspökké, ki utóbb kalocsai s végre esztergomi érsek lett.

Széchényi 1665-ben a várban levő templomot építette fel, s látta el magas toronynyal. Ezen templom a 17-ik században egyes kiváló nemesi családok temetkezésére is felhasználtatott. Schoenvisner még a múlt század végén az 1681-ben eltemetett, volt vasmegyei alispán Enyedi János, és az 1689-ben eltemetett Enyedi Pál sir-emplékeit látta, és le is irta.

Széchényi György 1669-ben a megrongált állapotban levő szombathelyi vár kijavításához is hozzáfogott; a vár teljes helyreállítása 10 évet vett igénybe, a mint ezt a vár keleti kapuja felett alkalmazott s szintén Schoenvisner által a múlt század végén feljegyzett irat mutatta.

A többször felemlített szombathelyi várnak jelenleg városunkban már semmi nyoma sincs. E vár Schoenvisner szerint, ki a várnak rajzát is adja, a mostani püspöki iskola helyén terült el. A tulajdonképeni vár szerinte egy köré-nyesen épült, szilárdfalú egy emeletes ház volt, melyet külön körfal és mély árok környezett. Schoenvisner azon-
ban 1790-ben már csak egy részét látta a romjaiban

levő várnak, a mely mint körényes épület az új püspöki palota mögött terült el, ezt írja le, s ennek adja rajzát is. Hogy azonban a szombathelyi vár sokkal nagyobb kiterjedésű volt, arról meggyőződést szerezhettünk a város által 1782-ik évi november 20-ikán felvett jegyzőkönyvből, mely azon alkalommal vétetett fel, midőn a püspökség részéről az ügyvéd, tiszttartó és ispán, a város részéről pedig a bíró, tanácsosok és egyéb községi képviselők küldettek ki, hogy a már részben elépített várfalnak és betemetett várároknak huzódását kijelölván, megállapítsák a püspöki és városi telek közt való határt. Ezen szemle alkalmával eszközölt leírás szerint a mostani püspöki palota előrése a vár betemetett sáncán fekszik, valamint a mostani vámháznak nevezett épület is, melyet bizonyos census fizetése mellett engedett a püspök oda építtetni Rosty László által.

A szemle szerint a vár egyik főfala a seminarium éjszaki sarkánál fekvő körtorony, vagy rondellától dél felé terjedt egyenes vonalban a püspöki palota harmadik és negyedik ablakja közt egészen a mostani gymnasiumi épület keleti sarkáig, itt volt a második rondella, ennek alapfalai a gymnasiumi épület alatt elterjedő pincében most is láthatók; az iskola belső falánál ismét nyugoti hajlással terjedt a fal a Rostyféle házhoz keresztül a Nagykarutcába, s itt volt a harmadik rondella a sörházzal átellenben, ezen rondellától a fal ismét éjszakra a várkert felé huzódott, hol az először említett keleti terjedésű fallal rondellát képezve találkozott. Ezen főfalak körül a rondellák kinyulásával egyező két öl szélességben sík föld huzódott, melyet ismét alacsonyabb bástya vett körül, mely mellett nyult el a vár árka. A vár kapuja a mostani püspöki palota éjszaki szegleténél volt.

A szemle leírása szerint tehát a vár a mostani seminarium, székesegyház, püspöki palota, gymnasiumépület,

vámház és Tulokféleház, katolikus iskola és a nyugal-
mazott lelkészek háza helyén terült el. Négyszöget képező
főfallal véttetett körül, mely négyszögnek sarkai körtornyok,
ugynevezett rondellákká építtettek ki. És így azon köré-
nyes épület, melyet Schoenvisner, mint a vár főépületét
emliti s lerajzolja, nem volt egyéb, mint a várnak még
1790-ben is fenálló Nagy-Karutcai körtornya. A Széchényi
által helyreállított vár nem soká állott fenn épségben,
mert az 1715-ik évi nagy tűz alkalmával a vár is leégett.
A leégés után mint romladozó épület részben a mult
század végéig állott, s midőn az új püspöki palota már
teljesen elkészült, hordattak szét az utolsó falak, s a kövek
valószínűleg az új székesegyház építésénél használtattak
fel. Az egykori vár helyén álló iskolai épület még jelenleg
is városunk egyik legemelkedettebb pontját képezi. A
vár idejében azonban e helynek még magasabbnak kellett
lennie, mert még jelenleg is többen emlékeznek azon
dombra, mely a harmincas években épített új sörház
helyén elterült, s mely mellett a jelenlegi Nagy-Karutca
mint mély ut vonult el.

1659-ben a város a bíróválasztásra vonatkozólag
határozta, hogy nem mint előbb szent György, hanem
szent Márk evangelista napján legyen a bíróválasztás, és
ki a város főbirája, tartozik jövőendőben a városnak szent
György nap előtt hat héttel számot adni.

1661-ben a Törökkel való háboruszkodások megkezdése
miatt a város kapuit és falait ismét kijavíttatta, s ugyan-
ezen év november 5-ikén tartott közgyűlésén a követke-
zőket határozta: „Minthogy az város békerítette magát
újra, mostantul este 8 órakor béteszik az kaput, és hajnal felé
5 órakor megnyitják az városkapukat; minthogy pedig
az városnak öt kapuja vagyon, Gyöngyös kapu, Forró-
utcai kapu, Fölutcai kapu, Nagy- és Kis-Karutcai kapu.
Gyöngyös és Fölutcai kaput 8-kor zárják, és ezen két

kapun fognak emberséges embert kibocsátni, a többi hármat 6 órakor este zárják és senkit bé nem bocsátanak. Ha városi gazdaember kinmarad és a párkányon általhág, 8 frtra büntettség, ha szolgalegény, vagy zsellér a toronyba vitetik, hol három pálcával jól megverik, hogy így minden ember szabja magát az statutumhoz.“

1662-ben a fürdőház újlag eszközölt bérbeadásáról olvasunk a jegyzőkönyben intézkedést, mi arra mutat, hogy már az előbbi években is birt a város berendezett fürdővel.

1663 május 28-ikán a közgyűlés a munkabérekre vonatkozólag következőleg intézkedett: „az mostani szűk időkhöz képest egy kapásnak, ha ételt nem kap 18 pénz, ha ételt kap 8 pénz, szőlőkötőnek 15 pénz, ha ételt kap 6 pénz adassék. Mely gazda többet ad, 1 forintra büntettség.“

1664 marcius 2-ikán a Forróútcai kapura vonatkozólag határozatott: „az Forróútcai kapu háborus idő miatt bécsináltatott, de az város az utcaiak kérelmére megengedte, hogy az kapu megnyitassék, de úgy, hogy naponkint este bezárják, az lakat Csitáry Márton uramnál álljon, ez minden héten Biró uramnál megtudakozza, hánykor kell zárni és nyitni az kaput.“

1664-ben, midőn Zrinyi Miklós januárban megkezdett első hadjáratát a Török ellen Pécs városnak elfoglalásával és az eszéki hidnak lerontásával befejezte, s új hadjáratot szándékozott még ugyanazon évben megindítani a Török birtokában levő kanizsai végvárnak elfoglalására, Szombathely város polgárai is felszóllítottak a győri püspök által, hogy zászlója alatt fegyerbe szálljanak. A város ezen felszóllításra 1664-ben marcius 6-ikán tartott gyűlésében határozta: „Generalis gyűlésen olvastatott az ur eő nagysága levele, melyben azt írja eő nagysága, hogy gyalogul és lovasul, jó fegyverrel és éléssel eő nagysága

zászlója alá menjenek; mire az nemzetes város így resolválta magát, hogy ebben az nemes Vármegyének generalis gyűlését, mely gyűlésben eő nagyságok fognak végezni, mivel hogy menjenek az hadban, várják. Mivel hogy pedig az becsületes város is Vármegyének tagja, az mint az vármegye végez azon fog megállani.“ A megyegyűlés megtartása után május hó elején a szombathelyi fegyveresek a kanizsai táborba indultak.

Szombathely polgárainak Széchényi György püspökkel is viszályaik voltak, különösen a büntetéspénzek, a bormérése, a plébániai és iskolai épületek miatt. Minthogy a város szabadalmaiban szenvedett sérelmet, ezen viszás kérdések az országgyűlés elé kerültek, s az 1681-ik évi országgyűlési határozatok szerint a nádor és királyi táblai bírák küldettek ki, hogy a szabadalmak igazság szerint való tekintetbe vételével határozatot hozzanak. Ekkor határoztatott, hogy a püspök és utódai a várost szabadalmainak élvezetében jövőre ne háborgassák, és valahányszor a szabadalmak megsértetnének, a nádor, mint ezen ügyben kiküldött rendkívüli bíró által, a püspök birtokain 100 forint büntetés vétessék meg.

Az 1676 március 8-ikán tartott közgyűlés jegyzőkönyvében a következők foglaltatnak: „Generalis gyűlés melyen Bíró uram proponálja, miszerint eő Főlsége az mi kegyelmes királyunk monitoria levele az vármegyéhez jött légyen, kiben eő Főlsége az Vármegyének hirül adja, hogy jó vigyázattal legyenek, mivel az Török félős embereket kibocsátna, ettől magokat oltalmazták, és vigyázat lenne az olyanokra. Melyhez képest az Böcsületes város gondolkozva az dologrul ilyenképen végzett, hogy senki sub poena duodecim florenorum meg ne merészöllye szánandók és rab embereknek Bíró ur hire nélkül, hogy szállást adna, hanem mihelyest olyan idegen ember az városra bójön, azonnal az kinél szálláson vagyon Bíró

uramhoz menjen és bémutassa az megjelentet magát, azután az mikor el akar menni, hasonlóképen megjelenjék az gazda ember, hogy ő tőle az idegen ember elment.“

1687-ben Birhány István sopronmegyei, kövesdi plébános 3500 frtot hagyott a városnak azon célból, hogy ezen összeg kamatain négy szombathelyi születésű tanuló valamely gymnasiumban neveltessék.

1681—85-ik évi Tökölyi-féle felkelés alkalmával a város minden nagyobb szerű rázkódtatástól ment maradt. Valamint mentes volt, tisztán katholikus vallásuak levén lakói, a 17-ik század azon helyi vallásos villongásaitól is, melyek a magyar városok legtöbbszörében majd egy századon keresztül dultak, s melyek a polgárok közt nemcsak elkeseredést és gyűlölséget, de a legtöbb esetben véres zavarokat is idéztek fel.

1682 július 2-ikán tartott közgyűlésen eltiltatott, hogy a városiak falukra menjenek ki napszámra dolgozni, különösen az aratásra vonatkozólag határoztatott: „senki az falukra aratni ki ne menjen, hanem itthon emberséges embereknek arassanak. Az ki pedig mégis kimegyen, az valahány hétig leszen kin az aratásban, mint ha megjön annyi hétig tartatik az toronyban, az ki pedig az toronynak büzétől félne, minden engedelem nélkül eo facto az 4 frtot tegyen le Biró uram kezébe.“

1687-ben a város kalmárai és mesteremberei emeltek panaszt az izraeliták ellen, hogy a házakat bejárják és így a vevőket magokhoz édesgetik, s mindent ők adnak el nekik. Ezen panaszra ugyanazon év december 5-ikén tartott közgyűlésen határoztatott: „az városi kalmárok és mesteremberek azon panaszára, hogy az zsidók az városon minduntalan árulván, az vevőket magokhoz hitegetik és mindent fölkapdoznak, határoztatott: hogy az

zsidóknak ne legyen szabad az városban járni, árulni és venni vásári napokon kívül.“

1688. december 1-én tartott városi gyűlésen a szücs-céh szabályzatának egyes pontjai javítottak és igazítottak ki, melyekről megjegyeztetik, hogy azok nem egyeznek meg minden pontjukban a városi jegyzőkönyvben foglalt pontokkal. Miből látható, hogy a mult századokban a céhek szabályzatait a város állapította meg, felvette azokat jegyzőkönyvébe, s innét adattak ki azok az egyes céheknek.

1694-ben Káldy Péter Szombathelyen birt kurialis házát, a hozzá tartozó földekkel, két kerttel és malommal, szőkeföldet, ezekhez adva monyorókeréki szabad szőlejét és bucsui birtokrészét Jaklin Balás nyitrai püspöknek 20600 forintért adta el.

1695 ápril 18-án tartott közgyűlés jegyzőkönyvében az Eszék körül felállított megerősített táborra vonatkozólag következők foglaltatnak: „Biró uram jelenti az generalis gyűlésnek, hogy azon rozs és zab kontributio ára, melyet eő Felsége az megyére vetett, és az szombathelyi részt Győrbe szállították, assignált összeg nem fog kiosztatni, hanem eő Felsége akarattyaából egy tábor fölállítására fordittatik lenn Eszék körül, és így eő Felsége tábora ott levén az personalis quartélytól mentek leszünk.“

1700. október 26-án tartott városi közgyűlésen kimondatott és egy ezen kelettel kiadott latin szövegű okmánynyal megerősítettett, hogy közös elhatározás szerint a szombathelyi polgári kötelékbe belépett lakosok, akár nemesek, akár nemtelenek legyenek, ezentul birtokszerzési, vagy egyéb peres ügyekben, soha más bírósághoz, mint a szombathelyi városi bíróhoz nem fordulnak, és ha mégis azt tennék, minden egyes esetben 40 forinttal büntettessenek.

1701. május 27-én tartott gyűlés jegyzőkönyve szerint: „végeztetett, hogy mivel az nemes vármegye mind az portiók számát súlyosan veti városunkra, mindha oly tiszt

giün, az kire az egész vármegyének köllene gondot viselni, hogy terhünkre csak ide szállítja a- mint most is Pilissi nevü komissarius uramat, a fölött az vármegyébe lévő regementnek stabját is ide rendelték, megint a mult Husvét tájban 50 vagy 60 számu exekutor jöven az egész vármegye restantiáért, azt is ide szállították, mindannyi terhek eltávoztatására és orvoslására véghezvetett, hogy tanács uraimék közül föl köll menni Bécsbe, s ott mentül jobb móddalebben fáradozván valami könnyebbséget nyerjenek.“

II. Rákóczy Ferencnek 1703—1711-ig tartó felkelése alkalmával Szombathely igen sok viszontagságon ment keresztül, majd Rákóczy vezérei, majd ismét a császári tábornokok tarták megszállva, s mindegyik félnek élelmet, ajándékokat és hadisarcot volt kénytelen fizetni. A város polgárai azonban minden lehető alkalommal kimutatták Rákóczy iránti hűségüket.

Ezen felkelésre vonatkozó első határozata a városnak azon hajduk kiállítására vonatkozik, kiket a megyének kellett a császári sereg számára kiállitania: „1703. die 14 octobris volt az böcsületes városnak gyűlése, melyben véghezvetett, hogy mivel az mostani fölháborodott Magyarorságh ellen eő Fölsége parancsolattyára az nemes Vármegye az Porta Föemberekre és Taxatus nemességre két száz lovast, s a nemességen kívül valókra pedig három száz hajdut vetett, ugymind minden 9 portióra és három fertálra egy hajdu limitáltatván. Léven azért az városunkon 48 portió. Esik az városunkra öt hajdu, $\frac{3}{4}$ portio fönmaradván. Azért véghezvetett, hogy minden utca egy hajdut szerezzen, s holnap Biró urnak bėjelentse.“

Az 1704. január 9-én tartott gyűlés intézkedett a kapuk feletti vigyázásra nézve: „Véghezvetett, hogy mivel már az Dunán innendső félre is általhatott Rákóczy támadásbéli háborunak félelme, azért, hogy az vigyázatlanság miatt valami kár ne kövesse, avagy pusztulás az böcsületes

várost, az városi lakosok számban vétessenek, bizonyos vajdák tétessenek, kiknek a kapukon és a bakter háznál való vigyázások rende fölosztassék, és a kire rá kerülván a vigyázás sora, elő nem állana, s ki nem töltené az eő idejét az vigyázásban, tehát az vajdája az több alatta valójával toties quoties 50 pénzre büntessék, s ettől se gazdák, se zsöllérek mentesek ne legyenek, sőt a kik vidékről begyűnnek is városunkba bátorságosb megmardásnak okáért, azok is tartoznak a vigyázásban konkurálni. Azonban pedig az is megtiltatott, hogy szükség kívül senki ne lövődözzön.“

Károlyi Sándor Rákóczy meghagyásából 1704-ik évi januárban a dunántulra jött át, hogy ezen megyéket is a felkelésre felszólítsa és felfegyverezze, és egyuttal a császár által megbizott és Sümeghen tartózkodó Széchenyi érsekkel békealkudozásokba bocsátkozzék. Midőn Károlyi Pápára ért, a megyékhez a felszólítást kibocsátá. Erre vonatkozik a város gyűlésének 1704. január 15-én hozott következő határozata : „Proponálta Biró uram, hogy mivel hitelességgel jött tegnap hire, hogy már Pápára érkezett méltóságos Rákóczy Ferencz fejedelem urnak generalissa Károlyi Sándor ur, a patensei járnak és mindenfelől hozzája hódulnak, az mint kemeses allyai főbiró Balogh András uram ide érkezvén referálta ; kihez képest Hevenyessy János viceispán ur a városon mostan taláztatott vármegyebeli nemesekkel és főrendekkel gyűlést tartván, azt végezték, hogy meg köl holdulni, a minthogy megirt Hevenyessi János ur deputáltatott is, hogy elmennyen Pápára a nemes Vármegye részéről, kivel Csákány Mihály, Kerkápoli István s Hés Imre uraimék is, és Mészáros György s Illés István s többek a város részéről is elindulván, a város is determinálta, hogy csak elmennyenek, s ne revokáltassanak, és hogy a várostra Protectionabilist hozzanak. Item véghezvetett, hogy minden ember a városban

csöndességgel s vigyázásban legyen, veszekedést és lármacsinálást el távoztasson. És ha ki taláztatnék kiváltkép estveli és éjeli időn, hogy elő hátra járna, kiáltozna, vagy alkalmatlankodnék, árestomban tétessék és megbüntetődgyék.“

Károlyinak Pápán kiadott felhívása folytán a megyei nemesség személyes felkelésre hivatott fel, a meghódolt városokra pedig bizonyos számú hajduk kiállítása vettetett ki, azon rendelettel, hogy valamennyien Rohonc mellett szálljanak táborba. Szombathelyre 25 fegyveres hajdunak kiállítása esett. A város gyűlése a hajduk kiállítását házak szerint felosztván elrendeli, hogy a 25-ből minden 7 házra esik egy hajdu, az összeírás szerint tehát hét ház egy fegyveres hajdut állítson ki.

Ezen városi határozatból következik, hogy a fallal bekerített és 5 kapuval bíró Szombathely 1704-ben összesen csakis 175 polgári házból állott.

Szombathely város által 1704 januárban a megyei kivetés szerint kiállított 25 hajdut a hadi tisztviselők kevésnek találták, s a személyes felkelésnek megfelelőleg 36 hajdut kívántak a várostól. Erre a város ugyanazon évi márciusi gyűlésében elhatározta, hogy ha a 36 hajduval meg nem elégesznek, annál is többet állit ki.

Az 1704 január és márciusban tartott gyűlések a város által kiállítandó élelmi szerekre vonatkozólag határoztak: „Item proponáltatott, hogy ugyan a nemes vármegye determinálván hogy a Pandorfi táborhoz zab és vágó marha vitessék, s minden előbbi két portióra, ki most Dicának mondatik egy Küszöghi köből zab, levén városunkon 48 portio avagy dica, esik ránk 24 köből zab. Item minden 42 portióra esvén egy vágó esik városunkra is egy marha, kit is hova hamaréb kölletik állétnyi. Item a ránk esett Tertialis szénát, zabot, kenyeret, ugymind szénát 4 szekérrel föl kell küldeni hova hamaréb,

azért arról való lajstrom már kiadatván ki ki állítsa és küldjö el.“

Midőn Károlyi seregével a dunántulra jött, Szombathelyt Kapitánya Ocskay László szállotta meg, s habár Szombathely Károlyihoz Pápára küldött követei által már előre meghódolt a fejedelemnek, Ocskay mégis a várostól 200 pár csizmát követelt azonnal. A város a csizmák kiállítását megígérte, a céh azonban vonakodott azokat a város részére hitelben állítani, míg nem kezesekül Tasler Mészáros György és Keserü Szabó György vállalkoztak. Ez alatt a csizmák kiállítása huzódván, Ocskay seregével elvonult, de csakhamar egy hadnagyát küldte 12 lovassal a városba sürgetés végett; majd ismét Parraghi alkapitányt és Talliánt 40 lovassal, kik a város biráját Kis-Martonba vitték, hol a bíró börtönbe vettetett, míg a csizmák ki nem állittattak. A város áprilisban sem levén még képes a csizmákat kifizetni, a céh idegen birósággal fenyegette a várost, mire ez ápril 20-ikán tartott közgyűlésében új impositát rendelt a városiakra kivettetni, hogy adósságát kifizethesse, de egyuttal elhátározta, hogy jegyzőkönyvi adnotatióba veszi, hogyan bántak a várossal a czizmadiák, kik a késedelmezés folytán előállott kellemetlenségeknek is okozói, s mégis idegen birósággal fenyegetik a várost, habár statutuma van, hogy a ki idegen bírót hoz be, 40 forintra büntettségük.

Az 1704. évi jegyzőkönyv lapjai közé téve van azon ugynevezett chartabianka, melyet a város birája és tanácsosai ezen alkalommal Tasler Mészáros György és Keserü Szabó Györgynek mint vállalkozó kezeseknek saját aláírásukkal kiállítottak.

Károlyi 1704 márciusban a kiadott császári amnestia hírére tetemesen megfogyatkozott seregével Kismartonba vonult, itt arról értesülvén, hogy Pálffy és Heiszter császári tábornokok utját a Dunától teljesen elakarják vágni,

a dunántulról egészen visszavonult, s így a dunántul ismét a császáriak hatalmába került, míg april végén Rákóczy Forgách Simon tábornokot 4000 emberrel ismét a dunántulra nem küldte.

Forgách Simon parancsolatára elhatároztatott, hogy minden háztól egy fegyveres ember állittassék, és ezen fegyveresek május 25-ikén a gencsi réten megjelenjenek; az özvegyek házai kivétettek, kiknek meghagyatott: „hogy a Törvény szerint szerencsés kimeneteléért a Hadnak Istent imádják, és könyörögjenek imádsághok által eő szent Fölségének.“

Az 1704 julius 18-án tartott közgyűlés alkalmával a májusi közgyűlésnek Forgách Simon tábornok parancsolatját tartalmazó sorai után a következő megjegyzés iratott: „Oh szerencsétlen parancsolat, ekkor lett ama hires de Keserves Koronczoí Harcz.“

Forgách ugyanis a dunántuli felkelőkkel megszaprodott seregével 1704 junius 13-ikán a Győrből eléje nyomuló Heiszterrel Koronczónál megütközött, de oly szerencsétlenül, hogy gyalogságából másfél ezer odaveszett, elvesztette továbbá hat ágyuját és 23 zászlóját.

Augusztusban ismét békealkudozások kezdettek, ez alatt a kurucok hadműveleteiket felfüggesztették, Heiszter és Pálffy császári tábornokok azonban az alkudozások alatt majdnem az egész dunántult hatalmukba kerítették.

1704 julius 18-ikán tartott gyűlés jegyzőkönyvében találtatik: „Item véghezvetett, hogy ez mostani nagy Háborura nézve a Méltóságos Generalistul Salvagvardia kéressék és hozattassék az városnak.“

Mily áldozatokat kellett a városnak hoznia saját pártja részére, nem is számítva az átvonuló császári tábornokok által eszközölt megsarcolást, látjuk Károlyi generalisnak 1704 juniusban a városhoz irt leveléből, melyben a várostól 400 forintot követel; előbb már

ugyanezen évben 200 pár csizmát állított ki a város, élelmi szereket és szénát szállított, 36 fegyveres hajdut, utóbb minden háztól egy fegyverest adott, továbbá Forgách Simon generalisnak egy 32 forint értékű kocsit és néhány pár csizmát ajándékozott, s mint a jegyzőkönyv megjegyzi, még egyesekre is egyéb fölös költséget kellett tenni. S ezek mind egy izben hozott áldozatok voltak.

1704 október 8-ikán tartott gyűlés határozata: „véghezvittetett, hogy a mostani Háboruban megmaradásunkra s mind ellenséghez s mind tolvaj által eshető káraink eltávoztatására a város kerítettési megigazittassanak s a hol kívántatik megh is ujittassanak, s arra legyen fő Gondviselő nemzeti Csákány Mihál uram, vicey legyenek Tasler Mészáros György, Letenyey György s Szombathelyi János uraimék, s mivel a nemes Vármegyének is ehhez accedál javallása s a concursusra ajánlása, azért Vice Ispán uraiméktől eziránt levelet s parancsolatot köll venni a körülbelül levő Helyekre és Falukra hogy concurráljanak, és általlában a melly falubeli nem concurrálna, azon falubelieket, ha mire kélne a Dölogh, be nem köll bocsáttani.“

Hogy a háborus idő alatt az egyesek által elkövetett erőszakoskodások mennyire elszaporodtak, mutatja azon körülmény, hogy a város 1705 april 27-ikén tartott közgyűlésében az igazságszolgáltatás és a pörös ügymenet szünetelését hozván fel okul, külön ideiglenes, s a háboru tartamára szolgáló statutumot állított fel, melylyel az ügyek gyors elintézésével a bírót bizza meg. Ezen határozat bekezdése következő: „Hogy mivel ezen háboru időben a Törvények nem szolgáltatnak és arra nézvest nem tartván a pörtül, sokan egymás között bántalódásokat s veszekedéseket kezdenek, tisztviselőket s másokat böcs-telenséggel, szitokkal illetnek, s hatalmaskodásokat elkövetnek . . . . A ki akarja szabad legyen panaszát bíró

uram elé terjeszteni és rövid uttal prosequálni dolgát, bíró uram ad summum harmad napot hagyván . . . De ez a statutum csak addig tart mégh ez a háboru fog durálly, és a pörre való idő és törvény felszabadul.“

Szombathely, Kőszeg s a dunántul legnagyobb része 1705 végeig a császári hadak birtokában volt, mutatja ezt a város júniusban tartott gyűlése, melyben június 23-án Kőszegen tartandó megyegyűlésre a város részéről követekül Csákány Mihályt és Kerkapolyi Istvánt választja, még utasításul adván nekik, hogy a minő rendelet jött a bécsi kancellariától a megyéhez a várost illetőleg azt presentálják, s más dolgaikat proponálják.

1705 júliusban 6000 mérő gabnát és ökröket kellett a megye részéről Budára és Komáromba a császáriak számára szállítani, melyből a megfelelő rész a városra kivettetett, ugyanekkor kényszerítettet a város Eszterházy Gáspár részére 500 forint adomány kifizetésére. Hogy ezen kötelezettségeknek eleget tehessenek Magyoróssy Pál volt városbíró marháit foglalták le és adták el, mint-hogy a volt bíró a hadisarcokra kölcsön vett pénzekből 1600 frtról számot adni nem tudott.

1705 novemberben küldötte Rákóczy a dunántulra Bottyán generalist. A császáriak közül ekkor Heiszter sz. Gothárdnál táborozott, Pálffy horvát bán pedig Szombathelyt tartá megszállva. Bottyán. hogy e két sereg egyesülését megakadályozza seregének egy részét Szombathely alá vezette, s itt viárkokat ásatva Pálffyt a látszólagos ostrommal foglalta el, maga pedig ezalatt a sereg legnagyobb részével Gothárdhoz vonult, s itt Heiszter seregét megverte és szétszórta. Heiszter ezen vereségének hírére a Szombathely felé nyomuló Bottyán elől Pálffy Sopronhoz visszavonult; s így még 1705 végén a dunántul ismét Rákóczy hatalmába került. S még 1706 januárban Bottyán seregéhez tartozó Török István és Babócsy

Ferenc kapitányok kuruc sereggel tarták Szombathelyt megszállva, s itt fogadták január közepén Kőszeg város küldötteit, valamint a megyei nemességet mint fejedelmi biztosok a hűség eskü letételére.

Az 1706-ik év elején azonban Stahrenberg a kurucokat a dunántulról ismét kiszorította, s Szombathely is a németek hatalmába került; erre utal az 1706-ik év március 28-ikán tartott közgyűlés következő határozata is: „Item megtiltatott hogy senki tovább ne áruljon ideghen bort, mivel Kurucz Birodalom levén egy ideigh az uta akárki is szabadon árulhatott, most megint német Birodalomra fordulván az állapot a tisztartó ur admoneáltatta Biró uramat, hogy senki ne áruljon, holott megint az ur számára fölnyittatik a korcsma.“

A különböző átvonuló táborokat a városnak a rendelkezés alatti marhaállományból előfogatokkal is kellett kísérnie, ezt mutatja az aprilisi gyűlés határozata, melyben birság szabatik azon tulajdonosokra, kik a bevonuló Pálffy generalis elől marháikat az erdőre szöktették, s ezen birságból 10 tallér jutalom ítéltetik Illés Istvánnak, ki Pálffy tábora után elment, és az elvitt előfogatok visszaállításában fáradozott.

Pálffy seregének ismételt bevonulása 1706 márciusban történt, az ekkor fizetett kontributióra, s a városban levágott marhákra vonatkozólag a március 24-iki jegyzőkönyvben teljes összeállítás található: „Die 24 Mens. Martii. Facta consignatio. Itt levén Méltóságghos Gróf Pálffy János Generalis ur eő excellentiája az eghész haddal, s Méltóságos Ebergény László ur s Montecuculi ur. Pro discretione et honorario köllött adnunk Pálffy uramnak magának 150 frt. kit fölkértünk Mészáros Gergelytül s feleséghtëül, ötven forintot Ebergény uramnak, item mindeniknek külön 4, 4 eökröt.“ Ezen jegyzőkönyvben továbbá pénzértékben egyenkint felszámittatnak azon vágó marhák,

melyeket a had számára kontributioképen kellett a városnak szolgáltatnia. Végül felsoroltatnak azok, kiktől a marhák a had számára erőszakkal, vagy alattomban elvitettek.

A dunántuli kuruchadjáratok közt az 1707-ik évi volt a legnevezetesebb; Szombathely ezen évi hadjárat alatt is sok viszontagságon ment keresztül, a mennyiben majd a kuruc vezérek, majd a császári tábornokok által volt megszállva.

1706 végén kelt át Bottyán ismét a dunántulra, hogy az országnak ezen a Németek hatalmába került részét visszafoglalja s már ezen évi decemberben vezéreit Andrássy Pált és Bezerédy Imrét Szombathelyen találjuk, hol a fejedelemnek ujlag hódoló Kőszegieket fogadják. 1707 januárban maga a fővezér Bottyán is főhadiszállását Pápáról Szombathelyre tette át. S mig maga Szombathelyen, az Ország ezen része közigazgatási ügyeinek rendezésével foglalkozott, Bezerédyt 2000 lovassal innét küldte Styriába, hogy azok az Osztrák örökös tartományok helységeit pusztítsák. Meghagyta továbbá B. Cziráky Lászlónak, hogy az elszélyedt vasmegyei hajdukat összegyűjtve Szombathelyen csoportosítsa.

A városi levéltár iratai szerint egy hadnagyát is hadi törvényszék elé állittá Szombathelyen január hóban, minthogy az egy szombathelyi polgárt a város piacán összevagdalt. Hasonlóképen itt fogadta Kőszeg város küldöttségét, a mely küldöttség a város azon panaszát terjeszté elé, hogy a kuruc tisztek és a generalis folyton borért zaklatják a várost, s meghagyta nekik, hogy bort senkinek, még a generalisnak se adjanak. Ezen, és ily féle adatokból érthető, hogy Bottyán iránt a lakósok mindenütt bizalommal viseltettek, és örömmel fogadták körükbe, minthogy a polgárok és a nép jogainak és javainak védelmére saját seregekörében isüdvös fegyelmet gyakorolt.

Február elején, midőn Bezerédy Kőszeg város falait akarta lebontatni, ujlag Szombathelyre Bottyánhoz jött a város küldöttsége, kérve őt, hogy a város falainak lebontását ne engedje meg, mire Bottyán a falak lebontását megtiltotta.

Bottyán által elért ezen gyors siker folytán a Rabutin vezérsége alatt álló erdélyi császári hadak is a dunántultra hozattak. Rabutin a Balaton mentében nyomulván elő, előleges megállapodás szerint igyekezett a délnek tartó és Stahremberg vezetése alatt levő császári hadakkal egyesülni. Bottyán, hogy a császári hadak ezen egyesülését annál könnyebben akadályozhassa, valamint, hogy magát a Dunától elvágni ne engedje, főhadiszállását február hóban Szombathelyről ismét Pápára tette át.

Rabutinnak mindemellett sikerült marcius elején, habár az apróbb csatározások által többszörösen megtizedelt seregével, a délre nyomuló császári seregeknek Ebergényi vezetése alatt álló hadtestével Ság körül egyesülni. Rabutin ezen egyesülés után Szombathelyre vonult, s ezt B. Nehem parancsnoksága alatt főhadiszállássá tette, maga pedig seregének egy részével Ausztriába huzódott vissza.

Nehem Szombathelyről mint központról kiinduló védvonalat állított a kurucok ellen, s ezt junius elejéig meg is tartotta, a mikor Bottyánnak előnyomuló seregei elől pusztítva Sopron felé vonult vissza.

Nevezetes, hogy Vasmegye Nehem császári tábornok megszállása alatt május 3-ikán tartotta Szombathelyen azon közgyűlést, melyen Rákóczy fejedelemnek az ónodi országgyűlésre meghívó levele olvastatott fel, s ugyan ezen gyűlésen megyei követekül az ónodi országgyűlésre Szegedy Ferenc és Palásthy László választottak meg.

A császári seregnek visszavonulása után junius hónapban ismét Bottyán vonult be seregével Szombathelyre, és hogy a császáriak által a dunántul eszközlött pusztí-

tásokat megboszulja, Vas, Sopron, Zala és Veszprémme-
gyék nemességét és a városi polgárokat insurrekcióra
hivta fel, nem rendes hadviselésre, hanem csupán az
örökös tartományokban eszközözlendő pusztításokra. Gyüle-
kezési helyül Szombathelyt tűzte ki.

Ezen felkelésre vonatkozik az augusztus 11-ikén tar-
tott városi gyűlés ezen határozata: „holnap ugymint 12
August. a gencsi réten minden háztul egy fegyveres ember
compareállion egy hétigh való éléssel.“

Bottyán ezen felhívására augusztus közepén mintegy
7000 ember gyülekezett össze Szombathelynél, kikkel
pusztitva és mindent felgyújtva nyomult előre Ausztriába,
de szeptember első napjaiban már ismét Szombathelyre
vonult, s itt a várost 1707 szeptember 3-ikán kiadott
iratában, mint a sebesek és betegek menedékhelyét különös
ótalma alá vette.

Hogy Szombathely a kuruc sebesültek állandó mene-
dék és ápoló helye volt, Bottyán kiadott iratán kívül az
1710 évi augusztus 5-ikén keltezett városi jegyzőkönyv
következő helye is mutatja: „Lénárt nevű kurucok
Hagnagja 50 Lóval, Főőbb kurucokkal edgyütt kilencedfél
órákor az Városban bėjőttek Dél előtt, és az Doctoroktul
maratt portékájokat az városi Toronbul el vitték, és egy
óra mulva kimentek.“

Hogy a kurucok sebészi és ápoló szerei, vagy talán
betegei is a többszörös Német megszállások alatt a város
által mindig eltitkoltattak, épen úgy mint a Nehem tábor-
nok megszállása alatt tartott megyegyűlés határozatai,
arra mutat, hogy a város polgárai teljes egyetértéssel
Rákóczy fejedelem hivei voltak.

Bottyán által 1707 augusztus végén Ausztriában esz-
közölt pusztítások hírére Stahremberg egész haderejével
Bottyán ellen rendeltetett. Stahremberg előnyomulásával
Bottyán Szombathelyt elhagyva a Rába védelme alá

vonult. A város ekkor ismét a császáriak által foglaltatott el, és Stahremberg által, ki nagy mennyiségű élelmi szereket is requirált itt, részben fel is dulatott.

Bottyán 1707. végén a dunántulról visszahivatván a kuruc hadak fővezérsege Eszterházy Antalra bízott, kitől 1708 és 9-ben Heiszter a dunántult teljesen visszafoglalta.

1708. juniushban Eszterházy táborozott Szombathelyen; ezen szombathelyi táborozásra vonatkozik a városi levéltár iratai közt lévő és Hettyei István főstrázsa mester aláírással kiállított következő katonatartási elismervény : „Én alábirt attestálom és recognoscálom praesentibus. Hogy az tekintetes Nemes Vasvármegye Dispositiójából ide bé jövé az szombathelyi várban N. V. Eöregbhik Benkő Ferenc kapitány ur ezrebéli velem levő 284 haiduyval azoknak száz nyolcvankettejit a szombathelyi város a Die 13 Juny Anni 1708 usq. ad Diem 15 inclusive. Item Die 16 ejusdem jövé hozzánk 16 szekeres és három haidu, azoknak a tiz szekeressét s három haiduyát azon város, a többit Perint és sz. Márton, ugymint a Die 16 a város 195 személyt usq. 26 Juny inclusive tartott kenyérrel dietim minden személyre két funt kenyeret szolgálván. Kirül adtam ezen recognitionalis testimonialisomat. Actum Sabariae Die 26 Juny Ao. 1708.“ De már 1709 juliushban Heiszter szállotta meg a várost, s ez többé nem is jutott hosszabb időre a kurucok kezébe.

1710-ben vasmegyei Balogh Ádám vezetése alatt tettek a kurucok utolsó kísérletet a dunántul elfoglalására. Balogh seregével közel Sopronig nyomult, szeptemberben ostrom alatt Köszeget felégette, s néhány hónapig a Bakony védelme alatt tartotta magát, mig végre Nádasdy Ferenc császári tábornok által serege teljesen szétszóratt s maga is elfogatott. Balogh Ádám 1710 szeptember 27-én levelet intézett a városhoz, melyben pro hybernali

portione 150 frt. és 80 pár csizmát kíván katonái számára ; az ő seregéhez tartozott Lénárt hadnagy, ki 1710 augusztus 5-én egy óráig utóljára volt Szombathelyen. Balogh Ádám Budán 1711-ben lefejeztetett.

Szombathely város lakói, és pedig mind a nemesek, mind a nem nemesek, általában mind azok, kik a város polgári kötelékébe fel voltak véve, a mult századokban határozott, egyszerű és a közszokás által megállapított városi ruházattal éltek. Mennyire ragaszkodtak ezen ruházat fentartásához, megítélhetjük az 1708 május 31-én tartott közgyűlés következő határozatából : „Levén a Böcsületes Városnak Gyűllése véghezvetett, hogy a kinek csak kinvaló nemessi jószágba nincs, általában senki a városi concivilitásba levő lakosok közül se maga, se feleséghe, se ithon lakó gyermeke, se cselédje nè öltözzék és ne viseljen városi renden kívül való ruházatot, nevezet szerint selem ruhát, arános ezüstös sinórt, ezüst füsüt, füzér feiszoritót, prémes pantaflit, niári kesztüt, fatiolt, rokámál béllést s efféléket, holott a külső rendbeliek is ezekért ítéletet tesznek s a mostani terheknél többnek elviselésére elégségesnek tartják ezekbül a várost. Ha ki e végezés ellen cselekszik Biró ur elvonassa, vagy házául elvitesse annak az oly ruhát és Tanács uraim ítélete szerint mulc-tallia s ugy adja ki.“

1710-ben utasított a város, hogy azon pénzt, melyet a kuruchadjárat alatt, azsidóktól felvett visszafizesse, erre vonatkozik ezen évi május 16-án hozott következő határozata : „Proponáltatott, az minthogy Levele jött Méltóságghos gróf Bottyáni Ferenc ur eő nagyságának, hogy az kuruc világban a minemü zsidók pinzit a város fölvette azt adná meg az zsidóknak. Determináltatott, hogy irnya köll Méltóságghos gróf Bottyáni Ferenc eő Nagyságának, hogy azon pinzt az város vette a zsidók adójokban, és

ha a város föl nem vette volna, az kurucok úgy elvitték volna, s elveszett volna.“

Alighogy a Rákóczyféle felkelés viszontagságai elmultak, új csapás érte Szombathelyt 1710-ben, ez volt azon ragályos pestis, vagy fekete halál, mely 1710. június 1-től, 1811. február 23-ig dult a városban, s ezen rövid idő alatt a város lakói közül 2000-nél többet elragadott.

A pestis Szombathely vidékén már június előtt kitört, s a város intézkedéseket tett, hogy a ragály behozatalát akadályozza, 12 frt. büntetést szabott mindazokra, kik oly helységekkel érintkeznek, vagy oly helységekbeli emberekkel beszélnek, hol a pestis uralkodik; továbbá elrendelte, hogy mindenki naponként isteni szolgálatra menjen könyörögni, hogy Isten a várost e csapástól megmentse.

Június 29-én határozottatott: „Hogy mivel az pestis benn levén az városunkban, azért az Doctorok mellé az fördös legény és az borbélyok nyolc nyolc napigh azoknak gyógyításokra az kiken van rendeltetnek.“

Julius 4-én gróf Nádasdy Ferenc generalis rendeletére, ki császári hadakkal volt a városban elszállásolva, hogy a katonaság a pestistől mentesíttessék, a betegek mind sz. Mártonba vitettek ki, hol mint a jegyzőkönyv megjegyzi: Hegedüs házával már két ház Lazaritummá tétetett, és a betegek hozzálátásokra és temettetésekre emberek és asszonyok deputáltattak.

Julius 13-án tul a pestis legnagyobb mérvű dulásai alatt a templomi összejövetelek felfüggesztettek, s a templomok bezárattak, az isteni szolgálat pedig naponként nyilván a piacon tartatott. Erre vonatkozólag olvasható a jegyzőkönyvben: „Az pestis már igen regnált itt Szombathelyen azért az szent Egyházakbul ki rekesztettek az népek, az piac közepén kezelettetődött a mise mondás. És választatott migh az mise az piarczon szolgáltatik

Zabráky János Egyház fiának.“ A piac azon helyén, hol a pestis alatt az isteni szolgálat tartatott, emelt a város a pestis megszűnte után szent Fábián és Sebestyén tiszteletére, kiknek ünnepén kezdett a pestis dühöngése alább hagyni, 1711-ben fogadalmi kápolnát.

1713. augusztus 13-án tartott gyűlésében a város külön fogadást tett szent Rochus ünnepének megülésére „mint szent Patronusnak tisztességére, migh az szegény városunk fentartatik, hogy az eő szent esdeklése által az Ur Isten távoztassa el szegény városunkból ezen dőgh-leletességhet.“ Ugyanezen év okt. 28-án pedig ünnepélyes processióval szenteltetett fel azon a volt kalló mellett még maig is fennálló kép, melyet szent Rochus tiszteletére a szombathelyi csapócéh emeltetett.

A pestis legnagyobb mérvű dulásai közt a város plébánosa Vargyassy András plébániáját elhagyta. Ezen ügyben tanácskoztak a városiak 1710 aug. 12-ikén, mint megjegyztetik, kik még egészségben maradtak: „Propo-nálta bíró ur, hogy mivel ugy hallnak embereink, hogy egy napon cir. 30 és 35 halottak vannak, az kik az pestises dőghleletességhben meghaltak, tisztellendő Pater Vargyassy András szombathelyi plébános is itt hagyta plébániáját, és az juhait, mint juhásztor lelkőkre nem vigyáztván, és már a városnak három ízbéli leveleit vette eő kegyelme, de csak imigy amugy beszél, s nem emlékezik, hogy ide való plébános volna. Azért elvégheztetett, hogy köll írni püspök eő Nagyságának, hogy mivel Vargyassy András ezt cselekette és elhagyta plébániáját, más plébánost adjon, semhogy annyi lölkök gyónatlanul meghaljanak. In tali casu necessitatis az város az hol talál arra való plébánost városunkban béhozza és jövendőben is megh-tartatik.“

1710 auguszt. 23-ikán elhatározta a város: mivel Vargyassy plébános nem akar megjönni, Nagy Ferenc

szécsényi plébánost hívja meg a szombathelyi plébániára, ki ugyanezen év okt. 27-én Matthussek püspöki vikarius beleegyezésével a szombathelyi plébániát el is foglalta.

1711 május havában királyi komissio küldetett Szombathelyre, hogy a pestis után a házakat, hol egyesek, vagy többen elhaltak, megvizsgálják. A május 21-iki jegyzőkönyv ezen eljárásról a következőket írja: „Fölséghes Császár és Koronás király urunk comissiója mellett le gyüvén ide Szombathelyre bizonyos Commissarius uraimék investigálván secundum instructionem az várost, s per consequens az házokat megjárván, néhai Mykey Szücs Péternek maradot portékait egy helett találván mellyeket pestissesseknek találtak lenny, azon okbul, ezen Szombathely várossy Forró utcay kapun kívül, megh irt commissarius uraimék elégettették, előbb pediglen apprehiáltattak.“

Az 1711-ik évben egyes iparosok kezdték tárgyaikat boltokban árulni a város piacán, ez a céhek tagjai közt viszálykodást idézett fel, a bolttal nem bírók szemökre vetették amazoknak, hogy boltokban árulván őket üzletekben megkárosítják. Végre a viszálykodásban a város azon határozata döntött; hogy a mesteremberek egyféle, saját üzletök köréhez tartozó portékát, boltokban is árulhatnak.

A város ugyanezen évi határozata a remek készítése eljárást, és az új mestereknek a céhbe való felvételét szabályozta. Elhatároztatott, hogy a remekelőn egy arany, vagy egy arany értéknél többet venni nem szabad, ha azonban a készített munka nem találtatik jónak az egy arany elvesz; de jogában van a remekelőnek még egyszer munkát készíteni, a mikor a remekelő a város bírájától két tanácsost kérhet, kik a munkakészítésénél és megbírálásánál jelen legyenek. A felveendő mester a céhebéd, vagy reggelire fizet 16 frt., és ezen kívül még

70 frt. Ezen utóbbi összegből a bírót és tanácsosokat az ebéden való jelenlétel helyett 10 frt. illeti meg, a többit a céh tagjai vagy magok között megoszthatják, vagy elkölthetik.

Az 1712. évi jegyzőkönyv megjegyzi, hogy a városban lakó asztalosok a pestisben mind elhaltak, s csak szent Mártonban maradt meg egy, a ki ekkor kivételesen, a város határozataitól és a céhszabályzatoktól eltérőleg céhmesternek elfogadtatott, de azon megjegyzéssel, hogy jövőre ismét a rendes szabályzatok lépnek érvénybe.

Az 1712-ik évi városi gyűlés azon körülménnyel foglalkozik, hogy a püspökségnek eddig a városban csak egy korcsmája volt, és ezen kívül szent Mártonban és Ó-Perintben méretett bora évenként szent Mihály naptól Karácsonyig, most pedig szent Mártonban folytonosan bor méretvén, ez által a város privilegiuma sértetik meg. Hogy ezen bormérést megakadályozzák, elrendelte a gyűlés, hogy a ki szent Mártonban Karácsony és szent Mihály nap közt bort iszik, a város birája által 4 frtral büntetessék, a ki pedig hozat, annak ezen büntetésen kívül edénye a város hajdui által földhöz veressék.

A városi közgyűlés 1712-ben 12 tanácsoson kívül, beltanácsosok, már két városi hadnagyot és 24 képviselőt választott, ez utóbbiak kültanácsosoknak neveztettek. Ugyanezen gyűlés kimondta, hogy mindazon városi polgárok, kik a gyűlésen jelen nem voltak, konskribáltassanak, és ha jó okot és mentséget felhozni nem tudnak, a bíró által egy forintra büntetessenek.

1714. ápril 26-ikán tartott közgyűlés a tanácsosok eddig érvényben volt választását úgy módosította, hogy ezentul a beltanácsosok mindig a kültanácsosok, vagy képviselők közül választassanak, s csakis azon esetben törénjék a régi mód szerint a választás, ha a kültanácsosok közt alkalmas ember nem található.

Ugyanezen gyűlésben elhatározott, hogy a piaci és a plébániaház előtt levő tavak, minthogy a vízre a városnak nagy szüksége van, újra kitisztíttassanak. Továbbá a város ügyeinek végzésére hetenkint két nap, kedd és péntek tűzettek ki.

1714. május 4-ikén szenteltetett fel a piacon a kápolna mellett felállított szent Háromság szobra.

1715. áprilisban tartott közgyűlésen a különböző céhek panaszt nyújtottak be, hogy a városon levő zsidók és görögök nekik sok kárt okoznak. Elhatározta ezen gyűlés, hogy szállást nekik senki ne adjon, a kiket pedig a városnak mégis itt benn kell szenvednie, azokra nagy és súlyos adó vettesék.

Az 1715 június havában tartott tanácsülés végezte: „minthogy a káptalanbéli urak nem akarják az adót fizetni, Virágos György uram eő kegyelmöket requirálja, hogy fizessenek, holott nem, két-két nimeteket vigyen eő kegyelme executióra azon urakhoz, exprimis pedighlen Hollósy Mihál káptalani notarius uramra.“

Ezen, a káptalan tagjai és város közti viszály, vonatkozólag a városi census és egyéb terhek viselésére, azzal ért véget, hogy a káptalan tagjai és jegyzője szombathelyi lakházaikra Keresztély szász herceg és győri püspöktől 1715-ben külön szabadalomlevelet nyertek, mely 1718-ban Károly császár és király által is megerősített. A szabadalom értelmében a káptalan tagjainak és a jegyzőnek lakházai nemcsak a census fizetése alól mentettek fel, hanem minden egyéb teher és a katona beszállásolás alól is menteseknek nyilvánítottak.

A káptalan részére kiadott ezen királyi szabadalomlevél azonban a városban lakó és birtokló nemesek és a város hatósága közt idézett fel viszálykodásokat; a mennyiben a nemesek is megtagadták a városi census

fizetését, s a városban lakó járási főbiró vezetése alatt azt kívánták, hogy a város őket külön összeírassa, s a városi kötelékből kivegye. A város 1718 januárban tartott gyűlésén ezen követelés ellen tiltakozását fejezte ki, s a tiltakozás mellett az illetőknek azt is tudtára adta, hogy mindazon kiadásokat, melyeket az ő fellépések által a városnak tennie kell, rendes adóban rájuk fogja kivetni. A nemesek fellépése ellen a győri püspökség részéről 1719-ben, és a városi hatóság részéről 1721-ben adatott be a megyéhez tiltakozás, s így a városban lakó nemesek közteher viselési köteleessége továbbra is érvényben maradt.

1715 május 3-ikán kiütött tűz a várral együtt sok házat elhamvasztott, ezeknek birtokosai közül többen a felépítést elhanyagolták, s a házhelyeket adósság fejében használatra másoknak engedték át. Ezek ellenében az 1716 júniusban tartott közgyűlés azon határozatot hozta, hogy leégett házáért egy év alatt mindenki tartozik megépíteni, kinek házhelye pedig adósságban van elzálogosítva, a hitelező építse meg a házat, s a tulajdonos csak úgy kaphatja vissza, ha az adósságon kívül a ház értékét is megfizeti. Az elpusztult városházának megépítését is ezen évben határozták el, s utasították a tanácsosokat, hogy az építésre pénzt vegyenek fel kölcsön.

A dohányzásra vonatkozólag hozott a város 1717-ben határozatot, mely szerint az a szobákban és konyhákban megengedett, de 4 frt. büntetés s a pipának eltörésével tiltatott a szabadban, utcákon, vagy piacon. Ugyanezen gyűlés 4 frt. büntetést szabott azokra is, kik ördögadtával, vagy teremtetével szitkozódnak. S elhatározta, hogy ezen rendeletek a piacon történt kikiáltáson kívül írásban is kifüggesztessenek.

Mily nehézségekbe ütközött a zsidócsaládoknak a városokba való beköltözése, mutatja a város hatósága által Markó rohonci zsidó számára 1718 április 1-én kiállított

s a város pöcsétjével ellátott okmány, melynek másolata a nevezett évi jegyzőkönyvben foglaltatik. Ezen okmány szerint a város Markónak évi 32 frt. fizetése mellett egy boltot adott bérbe, a szükségtől kényszerítve azon kikötéssel, hogy ebből a megtelepülésre jogot ne formálhasson, feleségét és gyermekeit Szombathelyre ne hozhassa, vásárnap és ünnepeken boltját bezárja, és semmi oly tárgyat ne áruljon, mit a városban levő céhbeli mesterek készítenek. Végre azon kikötéssel, hogy semmi vétségében urához Rohoncon ne fordulhasson, hanem a város bírása által büntettség. Az okmány másolathoz pótlólag hozzáíratott, hogy ugyanezen Markót évi 24 frt. fizetése mellett a város 1729-ben három évre befogadta az előbbi feltételek megtartása mellett; habár 1722-ben azon határozat hozatott is, hogy a város többé a zsidóknak boltot bérelni nem enged, minthogy a céhbeli mestereknek kárt okoznak azzal, hogy a tilalmat nem tartják meg, s oly portékát is árulnak, minőt a városi mesteremberek készítenek.

1724-ben elhatározott, hogy a városi kapukhoz fogadott örök állittassanak, s mindegyik kapuhoz őrház építtessék, mint a jegyzőkönyv mondja: répaverem formára történjék az építés.

Minthogy a városban egyes boltokat bérben bíró izraeliták a tilalom dacára többször oly tárgyakat árusítottak el, minőket helybeli mesterek is készítettek, az 1735-ben tartott közgyűlés őket a városból kiutasította. Az erre vonatkozó határozat végszavai: „nagyobb az hogy az város lutheránost, kalvinistát nem szenved, anyival inkább Sidót Feleségestül épen nem. Azért megh fizetvén az városnak az hátra való árendát menjenek ki.“

A város hatósága a céhek érdekeit annyira igyekezett megvédeni, hogy 1736-ban azon határozatot hozta, hogy minden városi lakós, ki a céheken kívül levőkkel csináltat

valamely munkát, 4 frt. büntetéssel birságoltassék. A határozat szerint: „kik városi lakosok külső himpellérrel nem céhbéli mesterekkel munkáltatnak 4 frttal büntetnek.“ Viszont azonban a céheknek senkit nem volt szabad bevenniök, hacsak előre a városi hatóságnak be nem jelentették, erre a tanács megvizsgálta, ha érdemes-e az illető a polgári kötelékbe való felvételre, s ha érdeemesnek találták, polgári esküt kellett tennie, s 9 frt. felvételi díjt fizetnie, melyből 4 frt. a tanácsot, 5 frt. pedig a városi pénztárt illette.

Valamint a céhek jogait védelmezte a városi hatóság, úgy a püspökségi regáléjog védelésére saját polgárai ellen is hozott határozatot. A 18-ik század elején szokásba jött, hogy a város szegényebb polgárai közt egyes borvevő társaságok alkultak, s egy a kezeléssel megbízottól rovásra vitték el a bort, elkerülvén ezáltal a drágább vendéglői bornak megvételét. Minthogy ez által a regáléjog szenvedett, a tanács 12 frt. büntetés mellett eltiltotta ily borvevő társaságok alakítását, meg lévén ugyanis mindenkinek a joga, hogy a maga használatára bármennyi bort vásárolhat.

1736-ban a város a Magyar kancellária által kiadott azon rendelet ellen apelált, hogy a városi magistratus előtt tárgyalt ügyek revisió végett az uriszék elé viteszenek, mint a mely rendelet a város nyert privilegiumait sérti, s azt kívánta, hogy ügyeinek felebbezése továbbra is a megyeiszék elé tartozzék.

Ugyanezen évi jegyzőkönyv szerint Leitner képfaragónak kérelmére megengedtetett, hogy az ördöggátban követ fejthessen, s a nyert kőnek hatod része a várost illette. Mi azt mutatja, hogy a szombathelyi hegyek mélyebb részeiben nagyobb keménységű homokkő rétegek is fordulnak elő, habár azok jelenleg a kavics, és kavicsos anyag által mindenütt el vannak földve.

1738-ban a Kámonutca végén levő bástyája a városnak ledőlt, s a rézst kedzték kijárónak használni; a közgyűlés azonban elhatározta, hogy habár ezen ledőlt bástya kőből többé nem építtetik is fel, de palánkkal a rézs becsináltassék, s a városnak ott kijárója ezután se legyen.

1739-ben a városi plébánia betöltése miatt támadt viszály. Ezen ideig a város által ajánlott egyén fogadtatott el, és erősítettett is meg plébánosnak a győri püspökök által. 1739-ben azonban a város által ajánlott pecöli plébános helyett Déri Ferenc vazsari plébános neveztetett ki városiplébánossá s felhivatott a város, hogy ennek beiktatásán magát képviselje. A város gyűlése a képviseltestét megtagadta, s minthogy addig a plébános ajánlásnak folytonos ususában volt, Déri beiktatása ellen a káptalan nagyprépostja előttkiküldött képviselők által ünnepélyes óvást tett. Déri azonban plébánosnak mégis installáltatott, erre a város ápril 18-án tartott közgyűlésében a plébánosnak évenként fizetendő 180 frtnak további kifizetését megtagadta. Egyuttal a Flórián napi fogadalmi ünnepélynek megtartását sem akarta a város neki engedni, mire a győri püspök mind a Dominikánusoknak, mind a Ferencieknek eltiltotta az ünnepély megtartását, így akarván kényszeríteni a várost, hogy az ünnepély a plébánai templomban tartassék. A május 3-ikán tartott közgyűlés azonban elhatározta, hogy az ünnepély és a városiak offertoriuma a városi kápolnában reggel tartandó kismisén eszközöltessék, délután pedig ugyanitt a város iskola-mestere fog vecsernyét tartani, melyen mindenki megjelenni köteles. A város plébános ajánlása, mint a mely csak szokáson alapult, de a győri püspökség mint kegyur ellen jogilag biztosítva nem volt, Déri kinevezésével véget ért.

A város választott birái 1740-ig semmi fizetést a várostól nem kaptak, az 1740 ápril 25-ikén tartott vá-

lasztóközgyűlés rendelt először a város birájának évi 50 frt. tiszteletdíjt, tekintetbe véve különösen azon kiadásokat, melyeket a birónak a katonák és tisztjeik járása miatt tennie kell.

1741-ben eszközöltetett a Perint vizének kitisztítása és a városi határon keresztül a folyásnak megásása. A város birája előadása szerint, minthogy a város azt saját munkaerejével eszközölni nem képes, tóásokat fogadtak fel, kik minden ölért nyolc garast kaptak, s együttesen három köből rozsot. Ugyanezen évben a megromlott városi kapuk, és a kapuk melletti kőfalak is kijavíttattak, habár már ezen időben nem tartotta szükségesnek a tanács az egész várost környező falnak kijavítását, s az egyes ledőlt helyek újból való felépítését.

Az 1741-ik évi juniusban tartott gyűlés a városi levéltár rendezésére fordította gondját, s ennek eszközzésére küldöttséget nevezett. A rendelkezés szavai: „Már sok esztendőktül, és ember emlékezettül foghást az város aktái rendetlenül, és in confuso lévén azoknak registratiójára s rendben vételére deputáltattak: Csákányi Antal ord. biró, Jagodics György, Babolcsay Imre és Kiss János Notarius uraimék, az kik minthogy nemcsak hasznos, de igen szükséges munkát visznek véghez, az közönséges jó ugy hozván magával, naponként kinek kinek titulo Diurni rendeltetett eöttven pénz.“

A pozsonyi országgyűlés Mária Terezia segélyére 1741. szeptemberben a nemesi felkelést, s ezen kívül harmincezernyi gyalog seregnek kiállítását határozta el. Ezen felkelésben részt vettek Szombathely nemes lakói, s a város a gyalog sereghez 18 hajdut fogadott fel. A hajduk számának megállapítása az ugynevezett megyei portiók alapján történt. Szombathelyre ekkor 12 megyei portió esett, s egy ily portióra a megyei kivetés szerint egy és fél hajdu számíttatott. A felfogadott hajduk ruházatot

és fegyvert a megyétől kaptak, míg az előbbi hajdukiállítások alkalmával mind a ruházatot, mind a fegyvert a városnak kellett adnia.

Mily kevésbé biztak a városok polgárai egyes szabadalomleveleikben, mutatja azon körülmény, hogy majd minden alkalmat felhasználtak, hogy az egyes uralkodók által szabadalmaik megerősíttessenek. Ily törekvést látunk Szombathely város közgyűlésének 1741. október havában hozott következő határozatában: „Az város exemptionale privilegiumának confirmatiójára nézve concludáltatott: Hogy mivel azon privilegium néhai boldogh emlékezetű Második Ferdinand Római Császár, és Koronás Király által, Sz. Márton Püspök ünnepének octávjá alatt, akkori ellenségén vett győzedelmére nézve ezen Városunknak, mint azon Sz. Márton Püspök születése helyének adatott ki; És mostanságh is pedig Fölséges Királyné Asszonyunknak sok ellenséghi lévén, remélhetnyi, hogy azon privilegium mostanyi Fölséges Asszonyunk által kegyelmessen confirmáltattatik; Mely ebéli instantiánk promotiójára N. V. Csákányi Antal Biró, és Tibolt Sigmond uraimék Bécsbe ablegáltatnak.“

A polgári felvételi díj 1741-ben 24 frtra emeltetett, úgy hogy 12 frt. a városi pénztárba tétessék, 12 frt. pedig a birót és tanácsot illesse. S egyuttal elhatározatott, hogy, ha a céhmesterek ezen díj lefizetése előtt vesznek fel valakit a céhbe, a 24 frt. a céhmestereken veendő meg.

A többszörös tűzveszélytől indítatva, 1742-ben oly határozat hozatott, hogy a városi hadnagyok alatt álló tizedesek, kik között a házak elosztattak, szeles időben az egyes házakat és konyhákat megjárják, s ha valami tűzveszedelmest tapasztalnak, erről a város birájának azonnal jelentést tegyenek.

Az 1742. ápril 25-ikén tartott választóközgyűlés azon határozatot hozta, hogy a választások ezentul mindig szavazatokkal eszközöltessenek. A határozat következő: „Az nagy zenebona és öszvő szóllakodások eltávoztatására nézve ezután Biró és Tanács, ugy egyéb Tiszt uraimék választása (ha szintén az Városi Kösséghek consensusa látszatni fogh is) méghis Voxs szerént mennyen véghez.“

1745-ben a bíró fizetése 100 frtra emeltetett, de csak ezen egy évre, ekkor tett sok kiadásait véve tekintetbe. A jegyzői fizetés pedig 60 frtban és 16 mérő gabnában állapittatott meg, s kimondatott, hogy a szombathelyi polgárok fiai a polgári kötelékbe való felvételnél egy aranyat fizetnek. Azonban már 1747-ben a helybeli polgárok fiaira kiszabott ezen egy arany fizetése ismét beszüntettetett, minthogy az apák polgársági joga a fiukra is átszáll.

1748-ban a piacon levő tó szabályoztatott ugy, hogy négy öl hosszúságban és két és fél öl szélességben hagyassék csak meg, s szélei minden oldalról kövel rakassanak ki.

Mennyire változik és javul az emberiség belátása a haladó korrál, többi között mutatja azon körülmény is, hogy most a madarak védésére egyleteket állítunk, elszaporításukra mesterséges fészkeket helyezünk el; mig az elmúlt idők a lég szárnyasai ellen irtó háborukat rendeztek, nem tekintve a csekély felemésztett mag mellett azon hasznót, melyet azok a kártékony rovarok és hernyók millióinak elpusztításával okoztak. Ily a madarak ellen intézett irtó háborúnak nyomaira találunk az 1749-ik év jegyzőkönyveiben, a mikor a madarak pusztítása meggyeszerre elrendeltetett. Mily rendkívüli nagy száma a madaraknak esett csak egy pusztítás alkalmával áldozatul, némi fogalmat nyerhetünk, ha a Szombathelyre kivetett számot vesszük tekintetbe. A megyei ugynevezett dicák szerint történt a kivetés, egy dicára 25 veréb, egy varju

és egy szarka fejét kellett beszolgáltatni; Szombathelyen volt 355 dica, tehát a városnak ezen évben 8875 verébfejet, melyek közt más apró madarak fejei is lehettek, 355 varjufejet, és ugyanannyi szarkafejet kellett beszolgáltatnia. Az aprómadarak fejeinek beszerzése az egyes birtokosokra vettetett ki, míg a varjukat és szarkákat a városi hatóság lövette.

Az 1751-ik évi közgyűlés a város ügyeinek rendezésére több nagyfontosságú határozatot hozott. Elrendelte, hogy ezután a város összes jövedelmei a városi pénztárnokhoz adandók be nyugta mellett, ki e jövedelmekről évenként rendszeres számadást tartozik készíteni; s meghagyta a városi hatóságnak, hogy a megyei közgyűléseken a város bírása és egy tanácsos mindig jelen legyenek, hogy ha a várost érdeklő dolgok fordulnak elő, azokhoz hozzá szólhassanak.

Az ingatlanok eladási módozatáról is rendelkezett ezen közgyűlés. Eddig az ingatlanok, különösen a földek eladása magánjellegű levelek kiállításával is eszközöltetett. Ezen közgyűlés kimondta, hogy ezután az ingatlanok összes adásvevéseinek a városi magistratus előtt kell bevallatniok, a hol azok rendesen befognak jegyeztetni. Ezen rendelkezésből kifolyólag a földek új összeírására is egy bizottság küldetett ki, hogy a bevallások szerint az egyes tulajdonosok földjeit följegyezzék, azon utasítással, hogy ha oly földeket találnak, melyeket egyesek az adófizetés kikerülése végett be nem vallottak, azokat városi tulajdonul foglalják le.

Végül a közgyűlés legfontosabb határozata a városi képviselőt szervezésére vonatkozott. Eddig a város ügyeinek vezetését a tisztviselőkön kívül a 12 tanácsos és 20—24 képviselő, ugynevezett kültanácsos eszközölte; míg a tisztviselők választását az évenként tartatni szokott választóközgyűlésen a város összes polgárai eszközölték,

valamint közvetlenül befolytak a generalis gyűléseken a város fontosabb ügyeinek intézésébe is. Az 1751 évi közgyűlés azonban elhatározta, hogy a város polgárai közül 40 képviselő választassék, és ha oly dolgok fordulnak elő, melyekhez az egész községnek hozzá kell szólnania, ezek hivassanak meg gyűlésre, s a belső és külső tanácsosokkal együtt hozzanak határozatot. Valamint ők eszközöljék évenként a bíró és egyéb tisztviselők választását is.

1752-ig a céhek szabályzatainak egy pontja szerint a céhbe felvett új mesternek egy év alatt meg kellett házasodnia, ha az egy év elmúlt, s az új mester nem volt házas, 5 frt. büntetést kellett fizetnie, s ha ezen büntetés fizetése után még egy év múlva sem házasodott meg, a céhből kiutasított. Ezen szabályzat értelmében járt el a gömbkötő céh és Nagy András mestert 1752-ben a céhből kiutasította. A kiutasított mester panaszával a városi hatósághoz fordult, mely a céhek artikulusainak megvizsgálása után kimondta, hogy a gömbkötő céh szabályzatai értelmében helyesen járt ugyan el, de magának a szabályzatnak ezen pontja helytelen, s az mint ilyen mind a gömbkötő, mind egyéb céhek artikulusaiban ezen határozattal megsemmisítettnek nyilvánítatik.

Az 1753-ik évi gyűlés határozata értelmében azoknak, kik ingatlanaikat eladván a városból eltávoznak, az eladási összeg minden tizedik forintját a városi pénztárba kellett beszolgáltatniok.

A városi iparosok közül a szabók és szűrmivesek 1768-ig egy céhben voltak, ekkor a szabók a céhből kiakartak válni, mit azonban a szűrmivesek, hivatkozva a 17-ik században kelt egyesülési okmányra, elleneztek. Végre ezen évben a városi hatóság által a külön választás, új statutumok felállításával, egyesség útján eszközöltetett, különösen azon okból, hogy mindkét rendbeli mesterek

száma oly nagy, hogy összejövételeik ez által igen megvannak nehezítve.

A város bírása mellé városkapitány először az 1769-ik évi aprilisi gyűlésen választatott. Fizetéseül 40 frt. és a vásári jövedelem fele rendeltetett, melynek másik fele a város bíróját illette. Ezen közgyűlés a kapitány teendőiül jelöli meg : a katonák elszállásolásáról, vagy tovább szállításáról való gondoskodást, az utak javítására felügyeletet s a városi szénatermés betakarításának gondozását. Egyéb teendőire pedig a gyűlés azt mondja, hogy mindenben a bíróval cointelligenter járjon el.

Az 1769-ik évi közgyűlés az adókimutatás körül felmerült panaszaira az egyes mestereknek oly rendeletet hozott, hogy először vettessék ki az adó a fakultások és fundusokra, azután az egyes mesteremberekre ; s miután a városi hatóság a mesterek üzletkiterjedését nem ismerheti, az adókimutatásánál a céhmester két céhbeli mesterrel jelen legyen, kik azonban mindig meghiteztetnek, hogy a bevallásokat minden melléktekintet nélkül, az igazságnak és lelkiismeretöknek megfelelőleg fogják eszközölni.

Az 1770-ik évben Szombathely körül tartott táborozás alkalmával II. József császár és Magyarország corregeuse ápril 27-ikén Szombathelyre jött, a püspöki vendéglőben szállt, hol másnap az étkezés alkalmával a város bírása Petrédy András, Kerkápoly József, Hajgató László, Eberl Mátyás, Holosovszky Ferenc tanácsosok és Szániszló István városi jegyző teljesítették a szolgálatot. Ezen alkalommal a püspöki uriszéken szenvedett sérelmeket a város hatósága II. Józsefnek, mint a jegyzőkönyv megjegyző, hosszas és kegyelmes beszélgetés alkalmával szóval adta elő, utóbb pedig írásban terjesztette be, ki a sérelmek orvoslását megigérte. A császárnál tett szolgálatra vonatkozólag a jegyzőkönyv a következőket tartalmazza : „Ezen szegén Városnak különös, és talán soha nem történt

szerencsáját, hogy tudniillik a városnak előljárói Fölséghez Császárnak alázatos udvarlásokat megtehették, nemcsak azért improcoláltatik, hogy örökös, és méltó emlékezetben a szegén Városban fönt maradgyon, hanem azon okra nézve is, hogy jövőendőben is, ha valahára szegén városnak ilyes szerencse és kegyelem adatnék, Successorok efféle Fölséghez szolgálattul magokat ne tartóztassák, hanem inkább minden igyekezettel azon legyenek, hogy csak ebben a részben is nevezett Magistratusbélieknek szép és dicséretes nyomdokit kövessék.“

A város hatósága volt 1770-ben első kezdeményező, hogy Szombathelyen gymnasium állittassék fel. E végből a tanács a Ferencrendiek definitoriumához fordult azon kéréssel, hogy Szombathelyre két tanárt adjon, kik a parva és principia, és a két grammaticai osztályt tanítanák. A provincialis a rendi gyűlés határozatát november 28-án közlé a várossal, melynek értelmében a szent Ferencrend a két tanárt megajánlotta következő feltételek mellett: 1. A megyés püspök beleegyezését, vagy ha szükséges, a helytartótanácsnak is beleegyezését a város eszközölje ki. 2. Minthogy a szombathelyi konventben levő és királyi hatalommal meghatározott számu tagok a teendők ellátására szükségesek, a város eszközölje ki, hogy a tagok kettővel szaporithatók legyenek. 3. Az iskola a rendház közelében állittassék fel, annak tatározását, és minden szükséges kellékkel való ellátását a város vállalja magára, hogy semmi teher a konventre ne essék. 4. A város a konventnek évenként 180 frtot fizessen.

Ezen ajánlatot a tanács és a város közönsége egyhangulag elfogadta, és egy küldöttséget nevezett, hogy az a győri püspök beleegyezését és a foganatosításhoz segélyét megnyerje. Ezen alapon állittatott fel a négy osztály, melyet a győri püspök a humaniorák két osztályával megtoldott. Az iskolaépület püspöki telken a

városiaknak téglá és munka hozzájárulásával a püspök által építtetett fel. Az iskola megnyitására vonatkozó királyi engedély 1772-ik évi szeptember 17-ikén a megyei közgyűlésen hirdettetett ki.

1771-ben kiütött tűz alkalmával azon polgár, kinek házában a tűz keletkezett, egy heti, felesége pedig egy napi fogsággal büntetettek; elhatározta egyuttal a város, hogy minden szombathelyi polgárnak egy bőrvédret kell beszereznie, ezután pedig a ki a polgári kötelékbe felvétetik, a rendes díjak lefizetésén kívül egy ily bőrvéder beszerzésére is köteleztetik.

1772-ben az arany értéke emelkedvén, a város felszólíttatott, hogy a censust ezen emelkedésnek megfelelőleg fizesse; mire a város elhatározta, hogy jelenleg az emelkedési többletet megfizeti, nehogy a keletkező egyenetlenségek folytán a püspök által kezdett iskolaépítés elmaradjon, de a járási főbíró előtt protestatiót tesz le, nehogy a jelenleg megfizetett többlet folytán ily teher az utódokra állandóan átvitessék.

1776-ban nagy tűz pusztított a városban mely alkalmossal a kámonutcai házak égtek le, köztük a megye által a Szombathelyen állomásozó ezred számára épített ház, az ugynevezett stabház is elégett. Ezen tüzeset feljegyzésére vonatkozólag mondja a jegyzőkönyv: „Hogy az városnak Lakossai maradékinak maradékinál is örökös emlékezetben légyen, mely sok iszonyu tűzbéli Fatalitás alá légyen vetve ezen szegén Szombathely várossa.“

A Szombathelyen felállított gymnasiumi osztályok első igazgatója Nagy Vince, Ferencrendű házfőnök 1776-ban gróf Niczky Kristóf királyi főigazgató rendeletét közölte a várossal, hogy a tanulóknak télen nyolc órákor, nyáron pedig kilenckor otthon kell lenniök, mi ha nem történnék, tartoznak a gazdák az igazgatónál jelentést

tenni. Ezen rendelet a városi gyűlésen felolvastatott, s a városi hatóság által minden lakósnak külön tudomására hozatott.

Az 1777-ben tartott májusi közgyűlés a városi ötvösök által készített ezüstművek hitelességének megóvására és az előfordulható ócsárlások megszüntetésére hozott szabályzatot. Elrendelte ezen közgyűlés, hogy egy a város címerével ellátott nyomó, szereztessék be, mely a megvizsgált 13 próbás ezüstművekre üttetvén azok hitelességét bizonyítsa. Az ezüstművek megvizsgálására és a hitelesítő jelnek lenyomására a városi ötvösök közül választatott meg egy, ki próbamesternek neveztetett, ki a városi hatóság előtt esküt tevén a próbabélyeget átvette. Az ötvösöknek kötelességévé tétetett, hogy minden egyes darab ezüstművet a próbamesternek bélyegezés végett kézbesítsenek, megengedtetett azonban nekik, hogy a városi bélyeg mellett műveiken saját jeleiket is alkalmazhassák.

Ugyanezen közgyűlés azt is elrendelte, hogy ezután minden egyes céhnek a városi tanácsosok közül egy állandóan működő városi biztos, komissarius adassék. Ezen biztosoknak jelen kellett lanniök a céhek rendes gyűlésein, továbbá azon gyűléseken, melyeken az új mester remekdarabjait bemutatta, s a melyek a céhekben felmerült egyenetlenségek elintézésével foglalkoztak. A biztosoknak az illető céh által fizetendő 1 frt. diurnum rendeltetett.

A piaci tó, mely már előbb megkisebbitetett, 1777-ben földdel behordatott, hogy ezáltal a város piacán nagyobb helyet nyerjen. S elhatároztatott, hogy a tó helyén a város kutat ását, mely piacunkon a régi tó helyén még most is fenáll.

A város emelkedése nevezetes lendületet nyert az 1777-ik évvel, a mikor Mária Terezia királynő által az újonnan felállított egyházmegyei püspökség székhelyévé tétetett. A város hatósága, belátva ez eseménynek a

a város életére kiható nagy horderejét, 1777. augusztus 12-ikén tartott gyűlésében elhatározta, hogy Szombathely első püspökének Felsőszopori Szily Jánosnak augusztus 20-ikára tervezett bevonulását minden erejével lehetőleg fényessé tenni törekszik. Elhatározta egyebek közt, hogy a városi polgárok, vagy helyettesített emberei, mint lovasok, vagy gyalog diszörök fognak a bevonulási ünnepélyekben részt venni.

Az első szombathelyi püspök bevonulási és beavatási ünnepélyei 1777. augusztus 19 és 20-ikán tartattak. Ezen ünnepélyek és a tartott beszédek a városi jegyzőkönyvben mind feljegyeztettek.

Augusztus 19-ikén érkezett Szombathelyre Gróf Batthyány József Magyarország Hercegprimása és esztergomi érsek, hogy másnap az első szombathelyi püspök beiktatását eszközölje. A primás Rohoncra jött. Az oladi határnál várta a vasmegyei nemesség és a szombathelyi káptalan a papsággal. A határnál először jákfalvai Horváth Ferenc vasmegyei alispán üdvözölte magyar nyelven, ezután Csödy Pál kanonok latin nyelven, mire a menet megindult. A városi határnál csatlakoztak a kísérethez a szombathelyi lovas polgárok. A városi polgárok gyalog diszörsége a Nagy-Karutca hosszában volt felállítva, s midőn a primás az utcához érkezett Lábos Ferenc jegyző üdvözölte őt latin beszéddel, ezután a nemesség, papság és a polgári diszörség által kísérve saját házába vonult. A jegyzőkönyv szavai szerint: e napon az ágyuk mind a város, mind a káptalan részéről egész sötét estvélig szólltak, és a musika és trombita untalan zöngöttek.

Szily János ünnepélyes bevonulása Szanatról, hol a püspök az éjet töltötte, csak másnap reggel történt. A nemesség Horváth alispán vezetése alatt ment Szanatra, és az alispán itt üdvözölte az új püspököt magyar nyelven, mire a püspök a nemesség fogatai által kísérve megindult.

A városi határnál a szombathelyi lovasok fogadták, és így jöttek a Gyöngyös vizén keresztül a Ferencrendü zárda kapujáig. Az itt fölállított diszsátor alatt a püspök kocsijából kiszállt, és a papság nevében Csödy Pál kanonok által latinul üdvözöltetett. Innét a menet a városi diszörség sorfalai közt a város kapuja felé indult. A tanuló ifjúság, a Ferenc- és Domonkosrendü szerzetesek és a papság elülmenése mellett baldachinum alatt jutott a püspök a Gyöngyös-utcai kapuhoz, mely mindkét oldalán latin felirattal és diszletekkel volt ellátva. A város kapujánál Lábos Ferenc jegyző egy hosszú latin beszédet tartott a püspök üdvözlétére, ki szintén latinul felelt, s kifejezést adott azon örömének, hogy a várossal nemcsak a lelkiekben, de az anyagiakban is összeköttetésben állván, annál többet tehet a város javára.

Innét a püspök a templomba, és az egyházi és beiktatási szertartások végeztével a várba kísértetett. A városi képsiselet a püspök költségén a városházán vendégtetett meg, az ünnepélyen részt vett katonáknak pedig egy itce bor és egy font hus rendeltetett fejenként. Az ebédek alatt Lábos Ferenc által irt, és a város által kiadott latin és magyar üdvözlő versek osztattak ki.

Este a kivilágításnál a városi tanácsház öt ablakjában egy magyar alkalmi költemény volt transparentben feltüntetve, melynek utolsó szaka chronosticont tartalmazva következő volt :

KeLLeMetes VagY az Égnek
És keDVes VagY a népségnek
Soha eL ne reppenCsVnk.

A város 1779-ben felszóllittatott a püspökség által, hogy a leégett plébániaház felépítésében kézimunka és fuvarozással részt vegyen, a március 31-én tartott városi közgyűlés azonban, habár ezen kötelezettségét a városnak a március 23-án tartott megyei közgyűlés is kimondta, a rész-

vételt a városi privilegiumokra hivatkozva megtagadta. Mire az alispán tudtára adta a városnak, hogy az építési munkában való részvételre erőszakkal fog kényszeríttetni. Erre a város ápril 28-án tartott gyűlésében elhatározta, hogy szabadalmainak ezen megsértése miatt ő Felségéhez a királyhoz fog folyamodni, és küldöttekül Bécsbe Lábos Ferenc és Gutten Györgyöt választotta. A küldöttek május 5-én jelentették a gyűlésnek : hogy a város kérvényét ő Felségének átadták, és a Magyar kancelláriát és a referendáriusokat megudvarolván szóval is informálták.

Ezen építési ügyben végre megyei küldöttek közbevetésével ugyanezen évi július 31-én örökös szerződés kötött a püspökség és a város közt, melynek értelmében 650 frt. lefizetésével a város minden további kötelezettségtől mentesnek nyilvánított, kivéve, mint a szerződésből kivett szavai a jegyzőkönyvnek mondják : az földindulás és menkü ütésbeli történhető casusokat.

Az 1780-ik évi választógyűlés elhatározta, hogy a városi jegyző mellé, kinek dolgai annyira felszaporodtak, hogy majd mindig a városházán kell ülnie, egy aljegyző is választassék, első aljegyzőül ezen gyűlésen Óray János választott, és fizetéséül a városi pénztárból 20 frt. és a jegyző fizetéséből szintén 20 frt. rendeltetett.

1780. szeptember 16-án közöltetett a várossal azon királyi rendelet, mely a sok gonoszság eltávoztatása miatt a fonóházak tartását eltiltja.

1780-ban indított meg a négyosztályu rendes elemi iskolák felállítása. A püspök a várostól 1500 frt. kívánt, és kijelentette, hogy az iskolaépítést eszközli, három tanítót fizet, a negyediket pedig fizesse a város. A június 3-án tartott közgyűlés megajánlott 1200 frt. melyet utóbb a püspök ismételt felszólítására a közjó iránti tekintetből 1400-ra felemelt, továbbá kámonutcai pusztá telkét, és azon összeget, mely a jelenlegi iskolaház eladásából beloly ; de

a következő öt pontot kívánta a püspökséggel szerződésileg megállapíttatni: 1. Hogy a püspök ö Felségénél kieszközli a két humanitatis osztály (5 és 6 gymnasiumi osztály) felállítását, és a két tanárnak a tanulmányi alapból történő fizetését. 2. Az elemi iskolai tanítókat, egyen kívül a püspök és utódai fizetik. 3. Az iskolai épület minden javítása és esetleg újraépítése a püspökség terhére essék. 4. Ha az elemi iskolák megszűnnének, a püspök, vagy utódai a telket a városnak visszaadják, és az 1500 frt. visszafizessék, visszaállítván egyszersmind saját költségökön a régi mesterházat. 5. Minthogy a város az iskolákra sokat költött, a professorok, kiket a püspök a város ajánlatára alkalmazni fog, a szombathelyi ifjaktól semmi fizetést ne vegyenek.

Ezen feltételek elfogadása mellett az októberi gyűlésen közöltetett a várossal a püspök által, hogy a humaniorák két osztálya ezen évben nem nyitható meg, de reménye lehet a városnak, hogy ezen osztályok felállíttatnak. A gyűlés ekkor kimondta, hogy az 1500 frt. akkor fizeti le a püspöknek, ha a két humanitatis osztály megnyittatik.

János győri püspök által a 15-ik század elején kiadott szabadalomlevél értelmében a földesuri jogok megváltásáért fizetett a város évenként 200 aranyat, ezen megváltás mellett azonban megmaradt a gabnából és borból évenként fizetendő egyházi tizednek (dézsmá) természetben való beszolgáltatása. Erre vonatkozólag 1781-ben kötött a város először Szily püspökkel 9 évre szerződést, mely szerint a püspöki gabona tizedet évi 1200 frttal, és a plébánosnak járó gabona és bor tizedet évi 75 frttal váltotta meg.

1781 junius 28-ikán este 7 órakor a Perint vize oly nagy áradást hozott, hogy a viz a városi tégláégetőt, a nagy-karutcai hidat és több karutcai házat elsodort, és mint a jegyzőkönyv mondja több gyermek is a vízben

fuladt volna, ha a jelenlévő püspök ajándékival és atyáskodó buzditásaival embereinket a legkitartóbb munkára nem ösztönözte volna. Másnap éjjél után 2 órára a Gyöngyös vize is annyira megáradt, hogy a vizközt elöntötte, és a városi malmot elrombolta.

A mult század végén Vas megye nagy gondot fordított a selyemhernyók tenyésztésére, és az eperfák (szeder) elszaporítására. Ennek eszközlésére a megye ugynevezett selyembogár inspektora ügyelt fel. Ezen megyei inspektor felszólítására 1781-ben a város is elhatározta, hogy a selyemtermelést megkezdi, és még ugyanezen évben 400 drb. eperfát vett át tőle, hogy azokat a városi határban elültesse. 1783-ban a város ismét 1010 darab eperfát rendelt meg ültetésre, és Kelemen Györgyöt az eperfák felett való ügyelettel bizta meg.

Az 1781 november 16-ikán tartott városi közgyűlés elhatározta, hogy a szülők mindkétnemű gyermekeiket, a város birája által kiszabandó büntetés terhe alatt, az elemi iskolába járatni tartoznak. Ugyanezen gyűlés 1 frt. bírságot szabott azon polgárookra is, kik a város birája által hirdetett generalis gyűléseken meg nem jelennek, és elmaradásukat kellő okkal igazolni nem tudják. Ezen városi gyűlésen hirdettetett ki a cselédek fizetésére hozott és kötelező megyei limitatio, melytől ki eltért minden egyes esetben 12 frttal büntettetett, ha pedig a cseléd kényszeríté a gazdát fizetés többlet, vagy valamely ruha megigérésére, 12 pálca ütéssel büntettetett. Az élélmezéssel bíró cselédek közül évi fizetésül rendeltetett:

Egy gazdának	28 frt.
Egy béresnek	17 „
Négy lovas kocsisnak, minthogy diszesebben kell járnia	24 „
Két lovas kocsisnak	18 „

Fő-Lajtnak, vagyis kocsisgyermeknek	12 frt.
Lovásznak	16 „
Öreg gulyásnak	16 „
Juhásznak minden 100 juh után	
12 birkatartás, bojtárnak 3 és fizetésökül	15 „
Kanásznak minden 20 sertés után	
3 tartása és	12 „
Főző szolgálnak	10 „
Szolgálnak	7 „

Ha a cselédek belső élelmezéssel nem bírtak, férficselédeknek rendeltetett 4 mérő buza, 10 mérő rozs, $\frac{1}{4}$ mérő lencse, $\frac{1}{4}$ mérő borsó és husra 1 tallér; nőcselédeknek 2 mérő buza és 8 mérő rozs. Továbbá mindegyiknek annyi font só, a hány mérő gabonát kapott.

1782-ben benyújtott kérvényben azt kívánta a város a püspöktől, hogy a kanonokházak mentessége miatt a városi censusilleték leszállíttassék; továbbá, hogy az Ó-Perintben levő házak is a városi terhek viselésére köteleztessenek. A püspök az első kérelmet a régebben kiadott immunitásra hivatkozva tagadta meg, az utóbbit pedig azon okból, hogy az óperinti fundusok a megye által curialis fundusoknak nyilvánítottak. Egyuttal tudtára adta a városnak, hogyha ezen határozattal meg nem elégszik, hanem felsőbb helyre folyamodványnyal járul, a gymnasialis osztályokat beszünteti, és mindazon beneficiumokat, melyeket még Zichy püspök engedélyezett élte fogytáig a városnak azonnal megszünteti. A városgyűlés határozata szerint mindezen dolgok nagyobb megfontolást kívánván, a végleges elhatározás a jövő közgyűlésre halasztatott, mely azután a tényleges állapotokba belenyugodott.

1782 szeptember 8-ikán a sáskák lepték el a szombathelyi határt, s minthogy rendkívül nagy számukkal a kinn levő terményeket elpusztították, a város összes birtokos polgárai kirendeltettek 12 frt. büntetés terhe alatt a sáskahajtásra. Egy hétig tartott az üldözés és hajtás, mire a város határának legnagyobb része tőlük megszabadított. A hol még ekkor is egyes hozzáférhetlenebb helyeken megmaradtak, oda a városi sertécsorda hajtattott, hogy a sertések által a sáskák végleg kipusztittassanak.

Az 1783-ik évi aprilisi közgyűlés azon határozatot hozta, hogy a város számadásainak átnézése, és a felmentvény kiadása, vagy az elmarasztalás ne csupán mint eddig a városi hatóság által eszközöltessék, hanem a számadások egész terjedelmökben közöltessenek a városi képvisellel is.

Ugyanezen közgyűlés az 1644-ben tett szent Flórián ünnepének fogadalmát azon hozzáadással toldotta meg, hogy ezentul Flórián ünnepének nyolcada alatt a városi kápolnában minden nap vecsernye tartassék, szent Flórián ereklyéje nyilvánosan tiszteltessék, és a nyolcadon a kápolnában ünnepélyes istenitisztelet tartassék. Ezen szertartások végzéseért a városi plebánosnak évenként adandó egy körmöci arany, vagy 4 frt. 30 kr. rendeltetett.

1783-ban a perinti, szentmártoni és szanati jobbágyság legeltetési jogot kívántak a városi határban, és ugylátszik azzal a város ellenzése dacára éltek is, mert a májusi gyűlés azon határozatot hozta, hogy a püspököt méltóképen admoneáltatja, hogy őket, kik csak a census fizetésére kötelezettek, jobbágyoknak ne tekintse, és a nevezett községekben levő jobbágyait a városi legelő használatától eltiltsa. Minthogy azonban a város ezen eljárása eredményre nem vezetett, Bécsbe a királyhoz fordultak küldöttségileg, és sérelmeiket a királyhoz be-

adandó németszövegü, és a magyar kancelláriához adandó latin folyamodványban adták elő.

A szeptemberi gyűlésen jelentette a bíró, hogy őt a püspök a 22-én tartandó uriszékre idézte, hogy azon a királyhoz intézett folyamodványa a városnak megvizsgáltassék, és elintéztessék. A gyűlés kimondta, hogy a bíró ezen idézésre meg ne jelenjék, mert a királyi kuria hozott ítélete szerint is csak a megválasztás után tartozik magát bemutatni. Nehogy azonban a városra valamely sérelmes határozat mondassék ki, melyre ott nem szállhatnának, a nemes káptalan előtt teendő protestatióra a bíró és három tanácsos kiküldettek.

Az október 4-én tartott gyűlésen jelentette a bíró, hogy a püspök ügyvédjét és tisztartóját hozzá küldte, s minthogy a kitűzött napon ő mint a város bírása meg nem jelent, ezek által kinyilvánította, hogy a várossal egyességet kötni hajlandó. A gyűlés erre kimondta, hogy a püspök mint főpásztor iránt érzett buzgalma folytán is hajlandó az egyességre, de a mint ők a püspökét nem kívánják, úgy akarják, hogy a püspök is jobbágyságait a városi határ invasiójától eltiltsa, s kívánják az eddig okozott károknak megtérítését. Az egyesség folytán a püspöki jobbágyságok a város határában való legeltetéstől eltiltattak.

Szintén az októberi közgyűlésen jelentette a bíró, hogy Gróf Zichy győri püspök halálával megszűnt azon kedvezmény, melyet a püspök élte fogyáig a hegyvám elengedésével a városnak tett.

1784-ben a fiók, vagy zugiskolák eltiltattak, s a bíró által kiszabandó kemény büntetés határozatott azokra, kik gyermekeiket ily iskolákba járatnák.

Az 1783-ik és az 1784-ik évben a város polgárai közt általános forrongás volt a város ügyeinek vezetését, különösen a bíró, egyéb tisztviselők és a tanácsosok

ügykörét illetőleg. A polgárság nehézményeinek már az 1783-ik évi választógyűlésen kifejezést adott élő szóval, ekkor azonban a városi hatóság és a tanács által oda utasítottatott, hogy panaszait és kívánságait írásban kifejezve adja be. Egy évig tartó polgári gyűlések és tanácskozások eredménye lőn, hogy az 1784-ik évi városi választógyűlésre 18 pontba összeszedve írásban adta be a polgárság azon követeléseit, melyekre nézve egyértelmű megállapodás jött létre a polgári összejöveteleken. A punktumok beadványában kijelentette a polgárság azt is, hogy ha a város magistratusa és tanácsa az elintézést kívánságaiknak megfelelőleg nem eszközölné, kérvényével felsőbb forumhoz fog járulni. Követeli továbbá a punktumoknak szószerinti inprotocollatióját.

Mielőtt ezen pontok tartalmát és elintézését tárgyalnók, célszerű leendő a város hatósági szervezetének századokon keresztül érvényben volt összeállítását tekintetbe venni.

A város első tisztviselője volt a bíró, ennek választása évenként az április 25-én tartatni szokott választó közgyűlésen eszközöltetett. A győri püspökök által a városnak adott szabadalmak mellett azonban mindig megmaradt a püspök azon joghatósága, hogy a bírói állásra négy egyént kandidált, kiknek egyike mindig a hivatalt viselő bíró volt.

A megválasztott bíró a község tagjai közül választott maga mellé négy tanácsost, kik a 18-ik század közepétől titkos tanácsosoknak neveztettek.

Ezután a közgyűlés választott négy tanácsost, kik a bíró által választott négy tanácsossal együtt ismét négy új tanácsost választottak. Ezen tanácsosok 1714-ig a község tagjai közül voltak választhatók szabadon, ezen évi közgyűlés azonban azon megszorítást határozta, hogy a tanácsosok csakis a kültanácsosok, vagy képviselők közül választhatók. Az ily módon választott 12 tanácsos

képezte a beltanácsot. Ezek mellé a közgyűlés választott 24 képviselőt, kik máskép kültanácsosoknak is neveztettek. A 12 beltanácsos a 17-ik századig eskütt néven is szerepel.

A beltanácsosok rendszeren éveken keresztül meghagyattak, s csak akkor választatott új tanácsos, ha vagy más hivatalba való lépés, vagy halál által üresedés állott be.

A tanácsosok és képviselők megválasztása után következett a tisztviselők választása. És pedig az 1769-ik évi gyűléstől fogva egyes esetekben városkapitány, mely hivatal azonban állandósított nem volt.

Az állandósított és választás útján évenként betöltött hivatalok voltak:

Főhegymester, ki maga mellé választott három hegy-mestert.

Városi kamarás.

Városi pénztárnok (perceptor).

Ügyész (ordin. fiscalis) és alügyész.

Városi formondorok négyen, 1784-től hatan.

Jegyző és 1780-tól aljegyző.

Árvagyám, árvák tutora.

Különböző gondnokok: kórház, tüzpénztár, kálvária-gondnok és erdőispánok.

Városi hadnagyok ketten.

Nevezetes szerepök volt a formondoroknak, ezek a néptribunoknak egy nemét képezték, kötelességök volt a magistralis és tanácsüléseken megjelenni, és ott a hatóság és tanácscsal szemben a város közönségének érdek képviselői voltak, s ha valamely határozatot a közönségre káros, vagy hátrányosnak tartottak, joguk volt az ellen tiltakozni.

A hadnagyság viselésére a polgárok sorban kötelezettek voltak, joguk volt azonban két arany lefizetésével ezen hivatal alól magokat megváltani.

A bel- és kültanácsosok, továbbá a tisztviselők képezték a város hatóságát, és eszközölték a város ügyeinek vezetését. Az egész községet érdeklő ügyekben tartattak évnegyedenkint az ugynevezett kántorgyűlések, vagy egyes külön esetekben a generalisgyűlések, ezekhez járult az évenként április 25-ikén tartatni szokott választóközségi gyűlés.

Az 1751-ik évi községi gyűlés a községet érdeklő ügyek elintézésére, sőt az évi választások eszközölésére is a községi gyűlések helyett 40 képviselőt rendelt választani, ezen intézkedés azonban néhány év alatt a százados szokás által szentesített eljárás által ismét kiszorított.

Hogy a város közönsége a szabadalmak, vagy a szokás által adott jogaihoz mennyire ragaszkodott, mutatja az 1784-ik évben összejött választóközségi gyűlés, melyen a birói hivatalra eszközölt püspöki kandidáció felbontatván, midőn a négy kijelölt közt a hivatalban levő biróját a városnak nem találták, a választást felfüggesztették, és a püspökhöz négy tanácsost küldtek azon kéréssel, hogy a kandidációba a birót is belevegye. A püspök tagadó válaszáról visszajött küldöttei által értesülvén, a gyűlés elhatározta, hogy az egész választást beszünteti addig, míg a jelenlegi biró a kijelölésbe fel nem vétetik. És egyuttal elhatározta, hogy ezen sérelmének orvoslásáért a királyi kancelláriához is folyamodik. Minthogy azonban néhány nap múlva a püspök új kandidációt eszközölt és abba a volt birót Lábos Ferencet is felvette, megtartatott a választógyűlés május 8-ikán, és birónak ujrolag Lábos Ferenc választatott.

A már említett pontozatok is ezen májusi gyűlésen terjesztettek a polgárság által az új városi hatóság elé. A 18 pont, és az ezekre hozott hatósági határozatok következők:

1. A portió és census évi kivetése ne a jegyző által eszközöltessék, hanem ezen kivetésen jelen legyenek a belső és külső tanácsosok, és néhány ahhoz értő ember a városi közönség köréből. A kivetés eredménye azután az egybehívott közönség előtt felolvastassék.

Ezen első pont a városi hatóság által elfogadtatott.

2. A városi számadások, mielőtt a városi hatóság gyűlésében átnézetnének, adassanak ki egy az egész község által választott exaktornak, ki azokat átnézvén, ha szükséges, diffikultásait megtehesse.

Ezen pont elfogadtatván a község által exaktornak a városi ügyész megválasztatott.

3. Ha belsőtanácsos választására szükség lesz, ezután a városi hatóság által négyen kandidáltassanak, kik közül a község szabadon választhasson.

Elfogadtatott.

4. Mivel az országos- és hetivásárok privilegiuma az egész városnak adatott, azért az azokból befolyó jövedelem is, kivéve a hetivásárokból befolyó és a vásárbíráknak fáradságáért járó harmadrészt, a városi pénztárba adassék. Hasonlóképen a polgársági felvételi díjból a bíró által vett összeg is a pénztárba adassék. Ezen összegek helyett inkább fizetése javíttassék a város bírájának.

Ezen pont akkor fogadtatik el, ha a város a bírónak illendő fizetést fog rendelni.

5. A pénzbírságok és büntetésekre vonatkozólag mondassék ki, hogy a bírói hatalom négy forinton felül a magistratus tudta nélkül nem büntethet.

Elfogadtatott.

6. A katonaszállításokkal nem levén oly sok teendő, mint előbb, a hajduk száma kettőre szállíttassék le.

Elfogadtatott.

7. Már a mult gyűlésen elhatározott, hogy a városi polgárok, ha büntetés alá esnek, ne a piaci toronyban, hanem a városházán külön szobába zárassanak, minthogy ezen határozat nem tartatott meg, újra a hatóság elé terjesztetik.

Ha a városnak lesz módja, fog majd külön börtönt építtetni, addig pedig a törvénynek megfelelőleg fog eljárni.

8. Minthogy a választásoknál a polgárok a szabad-szállásban és az igazság kimondásában confundáltak, azért a község tagjainak ily alkalomra egy külön szoba adassék.

Elfogadtatott.

9. A kik négy hónapig boraikat mérni akarják, minden akótól 8 garast tartoznak fizetni, és még egy akó bort adni. Ezen nagy illeték szállíttassék le, és az egy akó bornak adása maradjon el. E kívánság nem a város javát, hanem csak azon egyesekét illeti, kik a bort mérik; azért a község nevében, melynek kötelessége a város javának előmozdítása, ezt előterjeszteni nem is lehet. Különben a mi az egy akó bor fizetését illeti, ez az akolóknak járván, a hatóság nem gondol vele, ha elmarad is, csak hogy az akolásra meghitezett ember állíttassék, hogy a városnak semmi kára ne essék.

10. A bíró azt az auktoritást ne vindikálja magának, hogy a hadnagyokat és város hajduit saját embereinek nevezze; a hadnagyok, kik becsületből szolgálnak, nevezessenek város hadnagyainak, a hajduk pedig, kiket a város fizet, város szolgáltnak.

A bíró ezen panaszra okot adó körülményt megszünteti.

11. A malomhoz tartozott öt hold szántóföldjét a városnak a bíró 80 frtért megvette, ez ellen az egész község kontradikál; mert ha közvagyon eladatik, ezen eladásnak nyilvánosan kell történnie, hogy az a többet ígérőé legyen.

A község kontradikciója, és a bíró reprotestatioja a jelen esetben elfogadtatik; jövőre pedig a kívánságnak megfelelő eljárás fog alkalmaztatni.

12. Ha ezután bármi az egész városi községet érdeklő dolog előfordulna, abban a városi hatóság, habár a formondorok jelen volnának is, ne intézkedhessék; hanem hagyassék az a kántorgyűlésre, vagy tartassék rendkívüli gyűlés.

Valamint eddig, ugy ezentul is, ha a szükség kívánja, a közönséges gyűlés egybehivatik.

13. A városi község ezen alkalommal Par Ferencnének a közvagyonból eladott két hold föld eladásában is kontradikál.

Ezen kontradikció elfogadtatott.

14. Minő alapon történik azon abusús, hogy a jegyző már négy év óta a végrendelkezéseknél, az inventarium, osztály és excursióknál oly diurnumot vesz, minő a belső tanácsosoknak jár; és minő auktoritással mentesítette házáat a közterhek viselésétől. Kinyilvánítja egyuttal a község, hogy ha a jegyző a polgári felvételi díjt azonnal le nem teszi, még marháinak legeltetési jogát is megszünteti.

A jegyzőnek az 1783-ik évi szabályzat értelmében minden kiküldetésnél 50 pénz diurnum határoztatik. A közteher viselésétől pedig mentes, mert előbb is azok voltak a jegyzők, ha nem voltak is belsőtanácsosok. A polgári és a kannapénzt, hogy a község kívánságának eleget tegyen, azonnal lefizeti, és ha valakit valamiben megbántott, bocsánatot kér.

15. A formondorok kéretnek, hogy valamint eddig, ugy, jövőben még bátrabban a községnek pártját fogják, és minden időben az igazat kimondani, és menyire tőlük telik, oltalmazni el ne mulasztják. És mint-hogy megtörténik, hogy egyik, vagy másik az ülésekben

való megjelenésben akadályoztatik, számuk még kettővel szaporíttassék.

A formondorok kötelességeiket jövőben is fogják teljesíteni, és a mostaniakhoz még kettő választatik.

16. Minő közgyűlési határozat alapján fizet a város évenként a megyei alispánnak 12 darab körmöci aranyat.

Ezen pontot jobb elhallgatni, mint feszegetni; különben ha a számadások az újabb rendszer szerint fognak az exaktor által megvizsgáltatni, a község bővebben fog kapacitáltatni.

17. Minthogy a városban levő szabadházak száma mintegy 36, miből a közönségre nagy teher származik, a mentességgel bíró beltanácsosok száma hatra szállíttassék le.

Száz évnél hosszabb idő óta mutatják a jegyzőkönyvek, hogy a városnak mindig 12 belső tanácsosa volt. Egyébiránt is illetlen volna, hogy azok, kiket a város már hosszabb idő óta választásával megbecsült, most hű szolgálataikért hivatalaiktól megfosztassanak.

18. A harasztoson levő erdőnek a város hasznát nem veszi, az a házak szerint osztassék el a polgárok közt.

Minthogy a felosztott erdők legnagyobb részben kipusztítottak, az okosság parancsolja, hogy a harashti erdő fel ne osztassék, hanem mostani állapotában konserváltassék.

Ezen pontozatok beadványában már megjegyeztetik, hogy azok elfogadását mind a magyar, mind a német rész egyformán kívánja; miből látjuk, hogy a 18-ik században a német polgárok száma már annyira felfszaporodott, hogy azok, mint külön német testület, vagy polgárság kezdtek szerepelni. A német polgárok ily nagy számban a 18-ik század elején dühöngő pestis után jöttek be a városba, minthogy ezen pestisben oly sokan elhaltak, hogy egyes mesterségeknél alig maradt képviselőjük, így

pl. az asztalosok mind kihaltak. Ha a 17-ik és 18-ik századokban a jegyzőkönyvekben szereplő polgárok neveit vesszük tekintetbe, szintén azt látjuk, hogy míg a 17-ik században csupa eredeti magyar nevek szerepelnek, addig a 18-ik század második tizedétől a magyar és német hangzású nevekkel már vegyesen találkozunk.

Az 1784-ik év végén tartott gyűlésben felhozatott, hogy a királyi kuriai határozat értelmében mindenféle kalmárság és kereskedés mint királyi haszonvétel a városoknak és nem egyeseknek ítéltetett; tartozzanak-e ezen határozat értelmében a városnak fizetni azok is, kik nem mint a kis kereskedők boltokban árulnak, hanem házaikban rakják le a kereskedelmi árut. Hogy ezen kérdés tisztába hozassék, a város bírása megbízott, hogy az egész magistratussal egyetértve, egy az összes kereskedelemre vonatkozó tervezetet állítson össze, s azt hozzájárulás véget a közgyűlés elé terjeszse.

1784-ben hozatott azon rendelet is, hogy a ki a polgárok közül a tűznél azonnal meg nem jelenik, annak végéig szorgalmasan nem olt, 12 forintra büntetendő, mely összeg a városi tűzpénztárba adandó.

Szokásban volt a múlt században a céheknél, hogy évenként, az ugynevezett választott napon, továbbá az évnegyedes gyűlések alkalmával, és az új mesterek felavatásakor céhmultságok tartattak. És úgy látszik, hogy ezen multságok gyakran napokon át egy folytában tartottak; ez ellen adatott ki 1786-ban egy határozat, melynek értelmében tilalmaztatik a céheknek a hosszabb ideig tartó vendégeskedések tartása, különösen tiltatnak a harmad napig is eltartó mulatozások.

1786-ban a városi határ, és az egyesek mezei, erdei és szőlőhegyi birtokainak rendes felmérésére tettek intézkedések. A városi hatóság szerződésre lépett Salési Rudolf mérnökkel, ki a felmérésre és az összes iratok és rajzo-

latok elkészítésére vállalkozott minden 1600 négyszögöles holdért fizetendő 15 krért. A városi tanácsosok közül rendeltettek mellé bizalmi férfiak 30 kr. diurnumért; a lánchordásra pedig 15 kr. napi bérért azok köteleztettek, kik adóhátralékban voltak, úgy hogy 9 kr. naponkint az adóilletékbe számíttassék, 6 kr. pedig az illetőknek élelemre kiadassék.

Ugyanezen évben rendeltetett el az is, hogy a mészárosok által eszközölt marhavágásoknál naponkint két meghitezett ember legyen jelen, kik megvizsgálják, hogy a marha egészséges volt-e; és mint a jegyzőkönyv mondja, kötelességök lesz a levágandó marháknak diariumját napról napra elkészíteni. Ezen teendők végzésére két külső tanácsos választatott.

A vámkerék és asztal, melyek a püspöki palota éjszaki része előtt voltak felállítva, 1786-ban püspöki intézkedés folytán onnét elvitettek.

Az administrációra, és az ügyek elintézésére nézve kiváló fontosságú határozatokat hozott az 1787-ik évi ápril 26 és következő napjain tartott városi közgyűlés, mely határozatok értelmében a város hatósági szervezete is egészen átalakíttatott. Ezen átalakításnak indítványozói az 1786-ban megválasztott formondorok, vagy tribunok voltak. Ezek az 1787-ben tartott választógyűlésen előadták, hogy egy évi hivataloskodásuk alkalmával azt tapasztalták, hogy a város politikai és juridikai ügyeinek elintézésére egy ember nem elég. Szükséges tehát mindenek előtt, hogy a politikai teendők a juridikaiaktól elválasztassanak. A politikai ügyeket végezze a város rendes bírója, ki ezentul politikai bírónak neveztesse; az igazságügyekben pedig, akár rendes processusok, akár sommás eljárások legyenek azok, egy külön megválasztott juridikus bíró hozzon ítéletet. Szükséges továbbá, hogy a tanácsosok száma tizenkettőről négyre szállíttassék le,

ezeknek azonban mint rendesen hivataloskodó senatoroknak évi fizetés adassék, és teendőik a gyűlés által hozott rendelettel meghatározottassanak.

A közgyűlés a formondorok által tett ezen előterjesztésekhez egyhangulag hozzájárult, és első politikai bírónak Gutten Györgyöt, juridikai bírónak pedig, ki másképp praesesnek is neveztetett, Petrédy Andrást választotta meg. A megválasztott senatorok pedig voltak: első senator és egyszersmind városi ügyvéd Lábos Ferenc; második senator Roszth György; harmadik senator Köncöl István; és negyedik senator Róka Imre.

A közgyűlés továbbá mindkét bírónak és a senatoroknak hatáskörét és teendőit írásban kiadott rendelettel következőleg állapította meg.

A politikai bírónak a politikai ülésekben való elnökösködésen kívül kötelessége: 1. A katonasági ügyeket elintézni, az átvonulások alkalmával intézkedni, és ezen katonai ügyekről egy rendesen vezetett könyvet a városi hatóság elé terjeszteni. 2. Királyi rendeletek értelmében tartozik az idegenek utleveleit átvizsgálni; és mint a jegyzőkönyv mondja, a vendéglősöktől tartozik naponként az ugynevezett tótcédliket beszédetni, melyek a mostani vendéglői bejegyzési lapokhoz hasonlítottak. 3. A politikus bíró levén a város feje, a tisztviselők az ő felügyelete és igazgatása alatt állanak, de épen ezért mindazokban, melyek a politikus ügyekben határozatnak, ő leendő felelős. 4. A polgári kötelékbe felvételért folyamodók előéletét, különösen ha idegen országbeliek, írásaikból átvizsgálni tartozik. Az ő kötelessége a városi számvevő által a számadásokban tett nehézményeknek kiegyenlítése, és az összes adóknak beszédése, vagy ha kell végrehajtás által való beszédetése. 5. Felügyeljen, hogy a mesterembereknél szokásban volt és napokon át tartott evések és ivások meg ne engedtessenek.

A politikus birónak évi fizetésül rendeltetett 150 frt. de azon megjegyzéssel, hogy a hivataloskodásban járó illetékei a városi pénztárba adassanak.

A juridikus birónak, vagy praesesnek teendői a következőkben állapittattak meg: 1. A mellé adott senatorokkal és egyik jegyzővel az igazságszolgáltatási teendőket végzi, és ezekben társaival együtt felelős. 2. A városi számadásoknak átvizsgálását, mint exaktor eszközli.

A juridikus bíró évi fizetéseül rendeltetett 100 frt., a bíráskodási illetékeknek azonban a városi pénztárba kellett befolyniok.

Az első senator teendői a politikai és juridikai ülésekben való részvételen kívül következők: 1. A városi piacnak és utcáknak tisztán tartása. 2. A fontokat és mindennemű mértékeket nemcsak gyakran megvizsgáltassa, de maga is igyekezzék azok helyességéről meggyőződni; és a visszaéléseket intéssel, vagy ha kell büntetéssel megszüntesse. 3. A vendéglőket és kávéházakat éjjel gyakran megvizsgáltassa és maga is megvizsgálja, és általában az éjjeli csendesség tartására felügyeljen. 4. Hogy a tűzveszély lehetőleg távol tartassék, a konyhákat és kéményeket gyakrabban megvizsgáltassa, és a melyeket veszedelmeseknek tart, azokról a politikai hatóságnak jelentést tegyen. 5. Felügyeljen, hogy az ünnepek és vasárnapok munkaszünettel megülessenek, a boltok zárva tartassanak, és a piaci árulás 8 órán tul meg ne engedessék. 6. Gondja legyen rá, hogy a mesterlegények hétfői munkaszünete és mulatozása megakadályoztassék, évégből hétfőn nemcsak a vendéglőket, de egyes mesterek házait is megvizsgáltassa, kik azon gyanu alatt állanak, hogy hétfőn legényeikkel együtt mulatnak, és ha ilyeneket találna, a legényeket gazdáikkal együtt börtönnel büntesse. Ha pedig oly legényekre találna, kik a hétfői henyélést megakadályozni törekvő gazdáikra morog-

nának, azokat azonnal a vármegye börtönébe vitesse. 7. A hetivásárokon a szekereket rend szerint állíttassa; az árult tárgyakat, ha az egészségre károsoknak itélné, eltávolíttassa; és az elővétel megakadályozására törekedjék.

A második senator teendői az üléseken kívül: 1. Az árvák feletti gyámkodás, és az árvák vagyonáról vezetett számadás beterjesztése. 2. A Birhányféle alap, a kórházi alap, a városi kápolna és a kálvaria pénzeinek rendes évi számadás mellett való kezelése. 3. Vigyázó szemmel legyen azokra, kik kártyával, vagy kockával pénzben játszani merészelnek. 4. A levágott marhákat megvizsgáltassa, és azok számáról és a hus jóságáról könyvet vezessen.

A harmadik senator teendői az üléseken kívül: 1. Mind a városban, mind a városon kívül levő utaknak és hidaknak jó karban való tartása. 2. A városi gazdaságnak és a téglaegetésnek felügyelője lesz. 3. A városnak négy hónapi korcsmáltatása alatt az árendákat számadás mellett beszedi.

A negyedik senator teendője, a katonai és háziadónak, a census és dézsma pénzeknek igazságos kivetése, és beszédese, és a városi pénztárnak rendes évi számadás mellett való kezelése.

A senatorok közül a három elsőnek évi 50 frt., a negyediknek, ki egyuttal a város pénztárnoka is évi 100 frt. fizetés rendeltetett. Kimondatott továbbá, hogy a senatorok is mint a bírák a katonaszállásolás és a közmunkák terhétől mentesíttetnek, de a birtokaikra eső censualis és dézsmapénzeket évenként megfizetni tartoznak.

Nevezetes intézkedése ezen közgyűlésnek, melylyel minden tisztviselőnél elrendeli a rendes hivatakönyv tartását, hogy ebbe az illető tisztviselő által végzett teendők bevezetessenek, és az év végén átnézés végett a politikai hatóságnak átadassanak.

A fő- és aljegyzőnek teendői következőleg szabályoztattak: A főjegyző, kinek a latin, magyar és német nyelvet kell birnia, vezeti a juridikai ülések jegyzőkönyveit, a végzetteket inprotokolálja, és a fizetendők kivetésében a negyedik senatorral együtt jár el. Az aljegyző a politikai ülések jegyzőkönyvét vezeti, és a végzetteket könyveli, a kurrenseket kezeli, és kiállítja a számadóknak szükséges tabellákat. A jegyzők akadályoztatás esetében egymást helyettesítik. Fizetésül a rendes jegyzői illetékeken kívül a főjegyzőnek évi 100 frt. és az aljegyzőnek 60 frt. rendeltetett.

A formondorok száma hat fentartatott, annyival is inkább, mint a határozat megjegyzi, hogy ezentul a politikus ülésekben legalább kettőnek mindig jelen kell lennie, hogy itt a község nevében bármikor szabadon nyilatkozhassanak. Kimondatott a gyűlésen az is, hogy ha a senatorok közül valamelyik elhal, helye a formondorok közül választottal töltsék be. Az 1786-ban választott formondorok, kik javaslataikkal keresztül vitték ezen közgyűlésen a város hatósági szervezetének teljes átalakítását, a következők voltak: Brabecz Ignác, Erdélyi János, Kálmán Imre, Binneyi János, Eder József és Kandidó Péter. A formondoroknak a város ügyvitelének ily szétválasztására az eszmét valószínű azon királyi rendeletek adták, melyek a megyékben a politikai és juridikai hatóságot elkülönítették, s melyek II. József halálával visszavonattak; mert a régi megyei rendszer visszaállításával a városi gyűlés is ismét változásokat eszközölt hatósági szervezetében.

Városi tisztviselőkül meghagyattak a főhegymester és kishegymesterek, az erdőispánok, vásárbírák, hadnagyok és a városi pajtagazda. Választatott továbbá 38 kültanácsos, vagyis képviselő, kik a senatorok mellé osztva is tartoztak a város ügyeinek elintézésében segédkezni.

Az 1787-ik évi közgyűlés végre a polgárság azon régi panaszát is orvosolta, hogy a polgárok is büntetés alkalmával a közönséges gonosztevők börtönébe zárattak: a mennyiben a városháznál két szobát rendes jegyzői hivatalnak rendeztetett be, hogy így egyik jegyző mindig a városháznál található legyen, és hogy az egyik szoba adandó alkalommal büntetés alá eső polgárok börtönhelyiségeül is használtassék. Még ugyanezen évben azonban a várostornya alatt levő földalatti börtönhelyiségnek alkalmazása egyéb büntetéseknél is beszünttetett.

1787-ig a városban még kéménynélkül való konyhák, ugynevezett füstös konyhák is voltak, ezen évi közgyűlés azonban sub poena demolitionis elhatározta, hogy mindenki kéményt építeni tartozik, és hogy ennek eszközését megkönnyítse, ezer téglának árát ezen célra 4 frtra szabta.

Királyi rendelettel 1787-ben oly egyének küldettek a magyar városokba, kik a lakósokat, különösen a gyermekeket a gyapjufonásban ingyen oktatták. Ezen oktató május 18-ikán érkezett Szombathelyre, és a fonásra tanította azokat, kiket a város már előre a házak bejárásával összeíratott.

Ugyanezen évi királyi rendelet értelmében a város szabadság leveleinek bemutatása kivántatott azon célból, hogy megvizsgáltassanak, nem tartalmazznak-e azok a kiadott királyi rendeletekkel ellenkező dolgokat.

1787-ben eszközöltetett először a városi levéltárnak rendes zár alá helyezése, és a kulcsok felelősség terhe alatt a jegyzők őrizetére bizattak.

A városnak első köcsatornája szintén 1787-ben készítettett, és pedig a városházától a piacon levő nyílt vízfolyásig.

Mínthogy a céhmesterek a város előbbi határozatai ellenére a hatósági biztosok meghívása nélkül is tartottak gyűléseket, 1788-ban ujlag kimondatott, és a céhmes-

terekkel közöltetett, hogy a legszigorubb felelősség terhe alatt céhgyűléseket tartani a hatósági biztos meghívása nélkül ne merészeljenek. Ugyanezen alkalommal közöltetett a céhmesterekkel azon királyi rendelet is, hogy ezután a mestereknek felvételét valamely céhbe a városi hatóság fogja eszközölni, mert ennek legjobban kell tudnia, hogy a város lakóinak számához mértén hány, és minő mesterember szükséges.

A mult század végén a városi határban farkasok is gyakran tányáztak, 1789-ben a városi csordában farkasok által megölt tehénről tétetik említés. Ellenök hajtóvadászatok tartattak; ily hajtóvadászat kiadásait találjuk feljegyezve az 1788-ik évi marcius havi jegyzőkönyvekben. Hasonlóképen a határban észlelt farkasok lesése és elejtésére tett költség előterjesztése olvasható a város birájának 1790-ben tett jelentésében.

1788-ban adatott ki azon királyi helytartósági parancsolat, mely elrendeli, hogy a városi ispítály, jelenlegi polgári gyámolda összes tőkái felmondassanak, és három és fél százalék kamat mellett a királyi kamarai pénztárba adassanak. Megengedtetett azonban a megyei hatóságnak, hogy azok számára, kiknek vagyona a tőke kétszeresével felér, ha a kamatokat mindig pontosan fizették, az azonnali felmondás helyett 5 vagy 10 évi lefizetési időt szabhasson.

Az 1789-ik év elején kiadott királyi rendelet szerint a városnak minden hónapban össze kellett iratnia és beterjesztenie a népesedésben előforduló változásokat; ezen teendők végzésére a város ezen évben egy külön díjazott hivatalt állított fel.

Ugyanezen évben a biró azon jelentésére, hogy a temetőhely már majdnem teljesen betelt, eszközöltetett annak első megnagyobbitása.

1789 június 19-én megjelent Szombathelyen Bachman János a nemzeti iskolák pécsi kerületi felügyelője, s a városi tanácsülésen előadta, hogy a királyi rendeletek értelmében a városnak háromosztályu kapitalis nemzeti iskolát kell felállítania. A tanítók összes fizetése a községet fogja terhelni, tandíjt pedig az általános tankötelezettség elvénél fogva szedni nem szabad. Ezen ügyben másnap közgyűlés tartatott, s ennek határozata értelmében a kerületi felügyelővel közöltetett, hogy a község belátja ugyan, hogy a királyi rendeletek mindenben a város javának előmozdítását célozzák, de mégis a mostani haditeher mellett újabb teher elvállalására a város nem képes, s így a kapitalis nemzeti iskolát nem állithatja fel.

1789 szeptemberben nyitattott meg az 5. és 6. gymnasialis osztály ujjolag ünnepélyes isteni tisztelettel melyen a zenészek díjazását a város eszközölte.

A város bástyái a 18-ik század utolsó tizedeiben már több helyen romlásnak indultak, előbbi határozatok szerint a kijavítás fölöslegesnek találtatott ; 1789-ben pedig már megengedtetett, hogy az egyes tulajdonosok, kiknek kertje a bástyára dől, a falakat lebonthatják, és a köveket építkezéseknél felhasználhatják.

1789 végén a városhoz fordult a püspök, hogy a városi téglavető közelében adjon neki tégláégető helyet, minthogy egy nagyobb templomnak építéséhez akar fogni, mely célra saját tégláégetője nem elegendő. A város saját szükségletére is alig találván elegendőnek az akkori tégláégető helyet, egy küldöttséget rendel, hogy a határ valamely közeli helyén a téglakészítésre alkalmas, és átengedhető helyet keressen : mit a város annál is inkább hajlandó eszközölni, mint a határozat mondja, minthogy ezen építendő templom azon kívül, hogy Isten dicsősségére épittetik, belsőképpen a város magyar és német lakói

ájtatosságának emelésére szolgál, külsőképpen pedig a városnak ékessége leend.

1790 március 6-án tartott gyűlésen Lábos Ferenc juridikus bíró, vagy praeses előadta, hogy II. József császár halála előtt rendeleteit visszavonván, megszűnt a megyében a juridikus ügyek különleges kezelése, s így a a városban is felesleges, hogy azokat külön juridikus bíró végezze, miért is ezen hivataláról lemondott, és azt kívánta, hogy az összes városi ügyek vezetését a város bírója eszközölje. A gyűlés igazságos eljárása és fáradhatlan szorgalmának elismerésével a lemondást elfogadta. Az április havi választó gyűlésen már ismét a régi választási rendszer és tisztségek állítottak vissza.

Az 1790-ik évi március 20-án tartott gyűlésen közöltetett a megyének II. József halála után hozott rendelete. Ezen rendelet Dienes Ferenc főbíró által küldetett meg a városnak következő bekezdő szavakkal: „Ajánlom hivatalbéli szolgálatomat az uraknak, nemes uraiméknak és kegyelmeteknek! Az minémű currentatióra való materiák ezen közelebb tartott generalis gyűlés alkalmatosságával elől adták magokat azoknak rend szerint való rövid summája így következik.“

A megyei rendelet, mely 16 pontot tartalmaz, a városi jegyzőkönyvbe egész terjedelmében felvétellett; s a szerint mindazon intézkedések, melyek II. József uralkodása alatt hozattak, semmiseknek nyilvánítottak.

Többi között közöltetik a várossal, hogy az ugynevezett altörvényszék (*judicium subalternum*), mely eddig az igazság szolgáltatásával foglalkozott, megszűnik; s beállván a husvéti törvényszünet, újabb rendeletig csakis a kriminalis ügyek fognak elintéztetni. Továbbá, hogy az uraságoknak és egyes kiváltságolt helyeknek törvénykezési joga és a *jus gladii* visszaadtnak.

Kimondatott, hogy a házak falaira erőszakosan felfestett numerusok mindenütt eltöröltessenek ; azon táblák és gerendák, melyek minden falnak nevét és számát, vagy a mezőn a földmérés állapotát és a sectiókat mutatják, kiásattassanak.

A földméréssel foglalkozó külföldiekre nézve határoztatott, hogy azok a megye területéről nyolc nap alatt eltávozzanak, nehogy, mint a rendelet mondja : valamely bal hitegetéseket tegyenek, vagy tovább való adósságokat csináljanak. Ha nyolc napon túl a megyében találtatnának, az alkalmasok katonának fogassanak el, az alkalmatlanok pedig a megyéből erővel kiharancsoltassanak.

Elrendeltetett, hogy a megyei levelezéseknél behozott németnyelv helyett ismét a deáknyelv használtassék. Az elemi iskolákban pedig a behozott németnyelvű tanítás helyett ismét a magyar nyelvű állíttassék vissza.

A szentszéki biráskodásnak visszaállítása és a káptalani archivumok működésének azonnali megkezdése közöltetett. Elrendeltetett továbbá, hogy a plebánosoknak járó és közzokásban volt stolafizetés ismét visszaállítottatik. Valamint visszaállíttatik minden helyen a nagyhét utolsó napjaiban szokásos koporsólátogatás, és mindazon ceremóniák megtartása, melyek Krisztus urunk feltámadására emlékeztetnek. Szintén megengedtetik a régi idő óta szokásban volt, de néhány év óta eltiltott kriptában való temetkezés is.

Végül pedig közli a megyei rendelet, hogy a győri kamarai administrator felszóllíttatott, hogy ezentul semmi ingó, vagy ingatlan javakat, melyek a szerzeteseket illetik, el ne adasson, s egyuttal mindenkinek tudtára adjatik : hogy az ilyen már elrendelt kótya-vetyék a nemes vármegye által megsemmisíttetnek.